

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

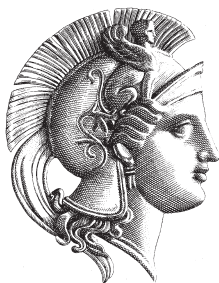
ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2016: ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΘΘΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2016

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

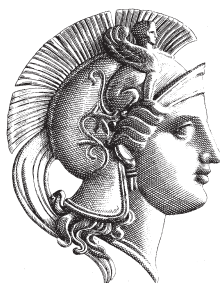
ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2016· ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΘΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2016

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 91ου Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2016

ΤΕΥΧΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	15
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2016.....	19
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2016.....	23
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2016.....	27
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2016.....	41
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2016.....	43
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	75
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙ- ΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.....	76
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙ- ΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	77
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	79

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016

Παρουσίαση τῶν βιβλίων
Ἡ προστασία τῆς ναυτιλίας ἀπὸ διεθνῶς παράνομες πράξεις
τοῦ κ. Εὐθυμίου Δ. Παπασταυρίδη
καὶ
Ἐμπορία ἀνθρώπων: ποινικὴ καταστολὴ καὶ
προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν θυμάτων
τοῦ κ. Κωνσταντίνου Δ. Μαγκλιβέρα

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑ

Παρουσιάζω δύο πρόσφατες μονογραφίες ἐκδοθεῖσες ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, συγγράφεῖς τῶν ὁποίων εἶναι φερέλπιδες νέοι Ἕλληνες διεθνολόγοι:

Εὐθυμίου Δ. Παπασταυρίδη, *Ἡ προστασία τῆς ναυτιλίας ἀπὸ διεθνῶς παράνομες πράξεις* (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2015).

Ἡ διεθνὴς καὶ ἡ ἐλληνικὴ ναυτιλία βρίσκονται συχνὰ ἀντιμέτωπες μὲ παράνομες δραστηριότητες, ὅπως ἡ πειρατεία, ἡ ἔνοπλη ληστεία στὴ θάλασσα, ἡ διεθνὴς τρομοκρατία, ἡ παράνομη διακίνηση ἀνθρώπων, ἡ μεταφορὰ παράνομων ναρκωτικῶν καὶ ἄλλων ψυχοτρόπων οὐσιῶν, καθὼς καὶ ἡ παράνομη διακίνηση πετρελαίου. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὲς ἐνέργειες χαρακτηρίζονται ὡς σοβαρὲς ἀπειλὲς γιὰ τὴ θαλάσσια ἀσφάλεια (maritime security), ἐνῶ ἔχουν σημαντικὲς συνέπειες γιὰ τὴ δημόσια τάξη καὶ τὸ παγκόσμιο ἐμπόριο καὶ στοὺς ὠκεανούς. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὲς ἀπειλές, ὅπως ἡ πειρατεία καὶ τὸ δουλεμπόριο, ἀπασχολοῦν τοὺς «χρῆστες τῶν ὠκεανῶν» αἰῶνες τώρα καὶ ἡ καταστολὴ τους ὑπῆρξε ἀπὸ τὲς πρώτες φροντίδες τοῦ

διεθνούς δικαίου. Ἡ πρώτη στὸν κόσμον ἑλληνικὴ ναυτιλία, πλοιοκτησίᾳ καὶ σημαίᾳ, ἔχει πολλὰς φορὰς πέσει θύμα πειρατείας καὶ ἔνοπλης ληστείας στὴ θάλασσα.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπασταυρίδου ἐντάσσεται στὸ πρόγραμμα τοῦ Γραφείου Διεθνῶν καὶ Συνταγματικῶν Θεσμῶν γιὰ τὴ ναυτιλία καὶ τὴν προστασίαν τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν. Καταγράφει καὶ ἀξιολογεῖ τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ἀντίστοιχα μέτρα ποὺ λαμβάνει ἡ διεθνὴς κοινότητα μὲ κανόνες καὶ διαδικασίες γενικοῦ διεθνούς δικαίου καὶ δικαίου τῆς θάλασσας.

Ὁ κ. Παπασταυρίδης εἶναι ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Γραφείου Διεθνῶν καὶ Συνταγματικῶν Θεσμῶν, ἔμπειρος χειριστὴς τοῦ συνόλου τοῦ δικαίου τῆς θάλασσας, καὶ εἰδικότερα τοῦ κεφαλαίου τῆς ἀσφάλειας τῆς ναυσιπλοΐας. Συνδυάζει ἔρευνα καὶ διδασκαλία, καθὼς καὶ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν συναφῶν κανόνων. Εἶναι ἐμπειρογνώμων τοῦ UN Office on Drugs and Crimes καὶ τοῦ UN Office of the High Commissioner for Refugees. Διετέλεσε ἐπίσης ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ διευθυντὴς Σπουδῶν τοῦ Κέντρου Ἑρευνᾶς καὶ Σπουδῶν τῆς Ἀκαδημίας Διεθνούς Δικαίου τῆς Χάγης.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει τοὺς κινδύνους γιὰ τὴ διεθνή καὶ τὴν ἑλληνικὴ ναυσιπλοΐα καὶ ἀναλύει τὸ γενικὸ-νομικὸ πλαίσιο ἀσκήσεως δικαιοδοσίας σύμφωνα μὲ τὴ Σύμβαση τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας τοῦ 1982, ἡ ὁποία κατανέμει ἀρμοδιότητες, πρῶτον, στὰ παράκτια κράτη γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν παράνομων πράξεων ἐντὸς τῶν ζωνῶν ἐθνικῆς κυριαρχίας ἢ δικαιοδοσίας, καὶ δεύτερον, στὰ κράτη τῆς σημαίας τῶν πλοίων. Ἀναφέρεται περαιτέρω στὰ πρόσφατα εἰδικὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἔχει λάβει ἡ διεθνὴς κοινότητα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς διεθνούς τρομοκρατίας, τῆς σύγχρονης πειρατείας καὶ ἄλλων ἀπειλῶν γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ναυσιπλοΐας. Μεταξὺ τῶν μέτρων ποὺ ἐλήφθησαν στὸ πλαίσιο τοῦ Διεθνούς Ναυτιλιακοῦ Ὄργανισμοῦ International Maritime Organization – IMO εἶναι τὸ συμπληρωματικὸ Πρωτόκολλο τοῦ 2005 στὴ Σύμβαση τῆς Ρώμης γιὰ τὴν Καταστολὴ τῶν Παράνομων Πράξεων κατὰ τῆς Ἀσφάλειας τῆς Ναυσιπλοΐας, καὶ ἰδίως ἡ ἔγκριση τῆς χρήσεως ἰδιωτῶν ἐνόπλων φρουρῶν (private armed guards) πάνω στὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. Ἡ Ἑλλάς περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν κρατῶν ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ χρῆση ἐνόπλων φρουρῶν σὲ ὑπὸ ἑλληνικὴ σημαία ἐμπορικὰ πλοῖα (Νόμος 4058, 22ας Μαρτίου 2012). Φυσικὰ, ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑποκαταστήσει πλήρως τὴν πρωταρχικὴ εὐθὺνη ποὺ φέρουν τὰ κράτη τῆς

σημαίας για τη διασφάλιση και την εμπέδωση μιᾶς δημοσίας τάξεως στους ώκεανούς.

Κωνσταντίνου Δ. Μαγκλιβέρα, *Ἐμπορία ἀνθρώπων: ποινική καταστολή καὶ προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν θυμάτων* (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2014).

Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μαγκλιβέρα ἀποτελεῖ συνέχεια προηγουμένης πραγματείας, ποὺ ἔχει ἐπίσης ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρέυνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ τὸν τίτλο *Μετανάστευση καὶ Διεθνὲς Δίκαιο. Ἡ Δράση τοῦ ΟΗΕ καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης* (2008). Οἱ δύο μελέτες ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος τοῦ Κέντρου μὲ θέμα «Μετανάστευση στὴν Ἑλλάδα». Ὁ κ. Μαγκλιβέρας, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἐξωτερικὸς συνεργάτης καὶ κατόπιν ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Ἑρέυνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας, εἶναι σήμερὰ Καθηγητὴς Διεθνoῦς Δικαίου τοῦ Τμήματος Μεσογειακῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Αἰγαίου καὶ ἔχει ἐρευνητικὸ καὶ διδακτικὸ ἔργο στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀλλοδαπή.

Ὁ κ. Μαγκλιβέρας πραγματεύεται ἓνα ζήτημα τὸ ὁποῖο ἀποκτᾷ ἀύξημένη σημασία σήμερὰ λόγω τῶν ἀθρόων μεταναστευτικῶν καὶ προσφυγικῶν ροῶν. Εἶναι τὸ ἐγκλημα τῆς ἐμπορίας ἀνθρώπων (human trafficking) καὶ οἱ συνέπειές του. Μὲ μεθοδολογικὴ πληρότητα ὁ συγγραφεὺς διακρίνει μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν ἐμπορίας (smuggling) καὶ διακινήσεως (trafficking). Ἡ ἐμπορία ἀνθρώπων, ἥ ὁποία ἔχει χαρακτηρισθεῖ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου ὡς μιὰ σύγχρονη μορφή δουλεμπορίου, ἀντιμετωπίζεται στὴν ἐργασία αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη τόσο τῶν ἐγκληματικῶν ἐνεργειῶν μὲ τίς ὁποῖες συντελεῖται ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκείνη τῆς κατάφωρης προσβολῆς τοῦ ἐννόμου ἀγαθοῦ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου. Κατὰ τὴν τέλεση τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων ἐμπορίας ἀνθρώπων τὸ ἄτομο ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀντικείμενο (res), στὸ ὁποῖο δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς αὐτοδιαθέσεώς του.

Ἡ διεθνὴς κοινότης ἐκλήθη νὰ ἀντιμετωπίσει αὐτὸ τὸ ἐγκληματικὸ φαινόμενο ἥδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1990 προχωρώντας, ἂν καὶ μὲ σχετικὴ καθυστέρηση, στὴ θέσπιση ὀρισμένων εἰδικῶν διεθνῶν συμβατικῶν κειμένων σὲ παγκόσμιον καὶ περιφερειακὸ ἐπίπεδο. Ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει διεξοδικῶς τὸ Πρωτόκολλο κατὰ τῆς Ἐμπορίας τῶν Ἀνθρώπων στὴ Σύμ-

βαση τοῦ Παλέρμο κατὰ τοῦ Διεθνοῦς Ὁργανωμένου Ἐγκλήματος (2000), στὴ Συνθήκη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴ Δράση κατὰ τῆς Ἐμπορίας Ἀνθρώπων (2005) καὶ τὴν Ὁδηγία 2011/36/ΕΕ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως. Εἰδικὴ μνεία γίνεται στὸν νόμο-ὕπόδειγμα τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὴν Καταπολέμηση τῆς Ἐμπορίας Ἀνθρώπων τοῦ 2009. Ἡ Ἑλλάς ἐπικύρωσε τὴ Σύμβαση τοῦ Παλέρμο καὶ τὰ συναφῆ Πρωτόκολλα τὸ 2010, στὰ ὁποῖα συμμετέχει ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν κρατῶν, καὶ τὸ 2013 ἐπικύρωσε τὴ Σύμβαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ ἐνσωμάτωσε τὴν Ὁδηγία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως στὸ ἐσωτερικὸ μας δίκαιο.

Ὁ κ. Μαγκλιβέρας ἀναλύει τὴ σχέση μετὰξὺ ἐμπορίας ἀνθρώπων καὶ δουλείας, καθὼς καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἀλυσίδας τῆς ἐμπορίας ἀνθρώπων. Συζητᾷ παλαιότερες σχετικὲς πρωτοβουλίες τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, δίνοντας ἔμφαση στὶς ποινικὲς πτυχὲς τῆς ἐμπορίας ἀνθρώπων, καθὼς καὶ στὴν προστασία τῶν θυμάτων. Ἰδιαιτέρω ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀναφορὰ στὶς νομικὲς ρυθμίσεις κατὰ τοῦ Διεθνοῦς Ὁργανωμένου Ἐγκλήματος στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη.

Οἱ προαναφερθεῖσες δύο ἐνδιαφέρουσες μανογραφίες μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσω μερικὲς περαιτέρω παρατηρήσεις:

1) Ὡς πρὸς τὴν πειρατεία γενικῶς, τὸ 2009 ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση ἀπέστειλε μὲ ἐξουσιοδότηση τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τὴν πρώτη ναυτικὴ ἐπιχείρηση στὸ πλαίσιο τῆς Κοινῆς Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς καὶ Πολιτικῆς Ἀσφαλείας στὸν Ἰνδικὸ Ὠκεανὸ καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Σομαλίας. Στὴν EUNAVFOR Operation Atalanta, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴν ἀντίστοιχη ἀποστολὴ τοῦ NATO (Operation Ocean Shield), συμμετεῖχαν πολεμικὰ πλοῖα εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀποστολὴ ναυτικῶν δυνάμεων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ χρῆση ἰδιωτῶν ἐνόπλων φρουρῶν στὰ πλοῖα ποὺ ἔπλεαν στὸν Κόλπο τοῦ Ἄντεν καὶ στὸν Ἀνατολικὸ Ἰνδικὸ Ὠκεανὸ συνετέλεσε στὴ δραματικὴ μείωση τῶν πειρατικῶν ἐπιθέσεων. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἤγειραν ἐνδιαφέροντα ζητήματα διεθνοῦς δικαίου καὶ κατανομῆς τῆς διεθνοῦς εὐθύνης μετὰξὺ τῆς Ἐνώσεως καὶ τῶν κρατῶν-μελῶν της γιὰ παραβιάσεις τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα τοποθέτηση τὰ γερμανικὰ δικαστήρια ἔκριναν ὅτι ἡ εὐθύνη δὲν βαρύνει τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση ἀλλὰ τὸ κράτος-μέλος, πολεμικὸ πλοῖο τοῦ ὁποίου μετέχει στὴν ἐπιχείρηση.

2) Ὡς πρὸς τὴν περιοχὴ μας καὶ τὶς παράνομες πράξεις στὴ Μεσόγειο, καὶ εἰδικότερα στὸ Αἰγαῖο, τὸ ἰσχύον δίκαιο τῆς θάλασσας εἶναι γιὰ τὴν

πατρίδα μας βασικῆς σημασίας ὄχι μόνο σχετικῶς μὲ τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα τῶν ὁριοθετήσεων θαλασσίων ζωνῶν, ὅπως ἡ ὑφαλοκρηπίδα καὶ ἡ Ἀποκλειστικὴ Οἰκονομικὴ Ζώνη, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν αἰγιαλίτιδα ζώνη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας καὶ τὴν ἀνοικτὴ θάλασσα, ὅπου λαμβάνουν χώρα ἐγκληματικὲς πράξεις, κυρίως ἐκεῖνες τῆς παράνομης διακινήσεως προσώπων. Πιστεύω ὅτι γιὰ διαφόρους λόγους ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐπωφελήθηκε τῆς εὐκαιρίας μετὰ τὴν ἀποτυχημένη Δεύτερη Συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης τοῦ 1960 καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Τρίτη Συνδιάσκεψη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας (1969-1982) –ὅταν πολλὰ ἄλλα κράτη προέβησαν σὲ μονομερῆ κήρυξη θαλασσίων ζωνῶν καὶ ὁριοθετήσεων– νὰ χαράξει εὐθεῖες γραμμὲς βάσεως, νὰ αὐξήσει τὰ ὅρια τῆς αἰγιαλίτιδας ζώνης τῆς καὶ νὰ θεσπίσει Συνορεύουσα Ζώνη, ὅπως προέβλεπε ἡ Σύμβαση τῆς Γενεύης τοῦ 1958. Ὅχι, ὅτι τὸ ἰσχύον διεθνὲς δίκαιο δὲν ὀπλίζει τὴ χώρα μας, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἀποτελεσματικότητα ἔκνομες δραστηριότητες ὅπως ἡ παράνομη διακίνηση ναρκωτικῶν οὐσιῶν, συμβατικῶν ὅπλων, καθὼς καὶ παρὰ νόμου ἐμπορίου πετρελαίου. Ἀπλῶς πιστεύω ὅτι θὰ ἐνδυναμωνόταν περισσότερο στίς δυνατότητες τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον πλοίων ποὺ διακινοῦν παράνομους μετανάστες, πρόσφυγες καὶ ἄλλους, ὥστε νὰ μὴ θρηνοῦμε τόσα ἀνθρώπινα θύματα λόγῳ καὶ τῆς ἐλλείψεως συνεργασίας ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας. Αὐτὰ ὅμως ἀποτελοῦν ἱστορία.

Σήμερα ἀντιμετωπίζουμε μιὰ κατάσταση κατὰ τὴν ὁποία –ἀν καὶ ἡ Τουρκία δὲν ἔχει ἐπικυρώσει τὴν κωδικοποιητικὴ Σύμβαση τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν τοῦ 1982 γιὰ τὸ δίκαιο τῆς θάλασσας, τὴν ὁποία ἐκ τῶν πρώτων ἐπικύρωσε ἡ Ἑλλὰς, καὶ ἡ Τουρκία ἀμφισβητεῖ πολλὰς ρυθμίσεις τῆς Συμβάσεως– ὅλα τὰ διεθνῆ δικαστήρια δέχονται ὅτι ἡ μέση γραμμὴ γιὰ τὴν αἰγιαλίτιδα ζώνη ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητο διεθνὲ ἐθνικὸ κανόνα. Τὸ λέγω αὐτὸ ἐπειδὴ συμβατικὰ σύνορα αἰγιαλίτιδας ζώνης ἔχουμε βάσει τῆς Συμφωνίας Ἰταλίας–Τουρκίας τοῦ 1932 μεταξὺ Δωδεκανήσου καὶ Τουρκίας. Ὑπάρχει καὶ ἡ διμερὲς συμφωνία τοῦ 1926 γιὰ τὴν ὁριοθέτηση στὸν Ἐβρο μὲ ἐπέκταση στὸ Αἰγαῖο. Τὰ θαλάσσια σύνορα τῆς Ἑλλάδος θεμελιώνονται στὸ ἰσχύον διεθνὲς δίκαιο. Ἡ ἐλληνικὴ ἀκτοφυλακὴ ἐνεργεῖ ἐντὸς τῆς αἰγιαλίτιδος ζώνης καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑδάτων καὶ τὸ Πολεμικὸ μας Ναυτικόν, ὅταν εἶναι ἀνάγκη, δικαιούται νὰ ἐνεργεῖ ἐν καιρῷ εἰρήνης τόσο στὴν αἰγιαλίτιδα ζώνη ὅσο καὶ στὴν ἀνοικτὴ θάλασσα.

3) Ἐρχομαι τώρα στοὺς ἐταίρους μας. Ἡ δευτέρη ναυτικὴ ἀποστολὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως μὲ ὀνομασία EUNVAFOR Operation Sophia ξε-

κίνησε πολύ πρόσφατα, τὸν Ἰούλιο 2015, στὴν Κεντρικὴ Μεσόγειο μὲ στόχο τὴν πάταξη τῆς λαθραίας διακινήσεως μεταναστῶν στὴν Εὐρώπη. Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡ δράση της στὴν ἀνοικτὴ θάλασσα βασίζεται σὲ ρητὴ ἐξουσιοδότηση τοῦ Συμβουλίου Ασφαλείας. Συμπληρώνει τὴ δράση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὴ Διαχείριση τῶν Ἐξωτερικῶν Συνόρων τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Ε.Ε., τῆς πιὸ γνωστῆς μας ὡς FRONTEX. Ἡ ἐν λόγω ὑπηρεσία δημιουργήθηκε τὸ 2004 ἀπὸ τὸ Συμβούλιο μὲ σκοπὸ τὸν συντονισμό φυλάξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν συνόρων ἀπὸ τὰ κράτη-μέλη. Στὴν Ἑλλάδα καὶ δὴ στὸ Αἰγαῖο ἡ FRONTEX, μὲ περιορισμένο δυναμικὸ, λειτουργεῖ ἀπὸ τὸ 2009 μὲ τὴν ἐπιχείρηση Ποσειδῶν μόνον γιὰ θέματα μεταναστεύσεως καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὶς ἐλληνικὲς ἀρχές. Ὁ ρόλος τῆς FRONTEX ἀναβαθμίσθηκε καὶ τῆς ἀνατέθηκε νὰ ἀποστέλλει δυνάμεις ταχείας ἐπεμβάσεως στὰ σύνορα τῶν κρατῶν-μελῶν. Συζητεῖται ἡ περαιτέρω ἀναβάθμισή της καὶ ἡ μεταβολή της σὲ Εὐρωπαϊκὴ Ἀκτοφυλακή. Αὐτὲς οἱ δραστηριότητες περιορίζονται μόνον στὰ προβλήματα μεταναστεύσεως. Γι' αὐτὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες ἐκνομὲς ἐνέργειες ἡ εὐθύνη ἀνήκει στὶς ἐλληνικὲς ἀρχές.

4) Οἱ παρατηρήσεις μου γίνονται γιὰ νὰ ἐπισημάνω πόσο πολύπλοκα καὶ δυσχερῆ ζητήματα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ συλλογικότητα, προγραμματισμὸ καὶ φρόνηση ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία.

Τελευταῖο ἐρώτημα: Ἀφοῦ πραγματοποιιοῦν οἱ νόμιμες ἐνέργειες στὴν αἰγιαλίτιδα ζώνη καὶ τὴν ἀνοικτὴ θάλασσα, συλληφθοῦν οἱ παρανομοῦντες καὶ διασωθοῦν οἱ μετανάστες, πρόσφυγες καὶ τὰ θύματα, τί ἀκολουθεῖ; Ἡ ἀπάντησι πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ ἐπισπεύδοντα ἢ νοχελικὰ ἀστυνομικά, διοικητικά καὶ δικαστικά ὅργανα τοῦ κράτους. Δὲν εἶναι σπάνιο νὰ ἀναζητοῦνται τὰ ἀρμόδια ὅργανα, ἡ ἀκριβὴς διάταξι, ἂν ἔχει ἐκδοθεῖ ἐφαρμοστικὸ διάταγμα καὶ ἄλλα. Ἔτσι, μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις χανόμαστε στὴ μετάφραση.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Μιχαήλ-Κωνσταντῖνος Σταθόπουλος καὶ λέγει γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Ἀκαδημία πενθεῖ γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἀπὸ τὸ 1984 τακτικὸ μέλος τῆς. Ἡ πορεία τῆς ζωῆς του, ποὺ ὑπερέβη τὸν ἑνῶν αἰῶνα, ξεκίνησε στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1910 στὴ Σμύρνη, τὴν καταστροφή τῆς ὁποίας τὸ 1922 τὴ βίωσε ὡς παιδί. “Ἐζησα τὰ παιδικὰ μου χρόνια”, γράφει, “μὲ τὴ ζοφερὴ ἀνταύγεια στὴ συνείδησή μου τοῦ πυρπολημένου μεγαλείου τῆς πατρίδας μου Σμύρνης”. Ἀπὸ τὴν πυρπολημένη Σμύρνη ἔφθασε μὲ τὴν οἰκογένειά του στὴ Λέσβο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, παρακολουθώντας συγχρόνως μαθήματα φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή. Παρακολούθησε μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ἐνεργὸ συμμετοχὴ τὰ σεμινάρια κοινωνιολογίας καὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου.

Ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1939 καὶ ὑφηγητὴς τὸ 1943 σὲ θέματα φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Δὲν ἦταν ὅμως μόνον ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία καθόλου, ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε στὶς πολλαπλές ἐκτοτε δημοσιεύσεις του.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἐμφυλίου θεωρήθηκε ἐπικίνδυνος γιὰ τὸ καθεστῶς καὶ ὁδηγήθηκε στὴ Μακρόνησο. “Ἐκεῖ εἶχα καθῆκον”, γράφει, “νὰ ὑπερασπισθῶ τὴν τιμὴ τῆς φιλοσοφίας”. Τὸ τήρησε. Ἦταν ἀπὸ ἐκείνους

πού δὲν ὑπέγραψε τὴ γνωστὴ δήλωση καὶ ἔμεινε γι' αὐτὸ ἐκεῖ τρία χρόνια ὑπὸ συνθῆκες μεγάλης δοκιμασίας.

Ἐπανέλαβε τὴν ὑπερήφανη αὐτὴ στάση καὶ ἀργότερα ἐπὶ χούντας, ὅταν ἔφυγε γιὰ τὴ Γαλλία. “Ἀπάδει στὸν φιλόσοφο”, εἶχε πεῖ, “νὰ ὑπογράφει ἐξευτελιστικὲς δηλώσεις καὶ νὰ ἀποκηρύσσει θεωρίες καὶ ἀνθρώπους”. Στὸ Πανεπιστήμιο Nancy II δίδασκε φιλοσοφία. Φιλοσοφία δίδασκε καὶ ὅταν, στὴ Μεταπολίτευση, ἐπανῆλθε στὴν Ἑλλάδα. Ἦταν Καθηγητὴς τῆς Παντείου Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας διετέλεσε καὶ Πρύτανης. Ἐπὶ περισσότερο ἀπὸ 30 χρόνια ἦταν ἀκαδημαϊκός.

Ἀλλὰ ἔργο τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ μελέτη τῆς φιλοσοφίας. Καρποὶ τῆς τὰ πολυάριθμα βιβλία καὶ μελετήματά του. Ἀπὸ τὰ βιβλία του κορυφαῖα εἶναι ἡ *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου* καὶ ἡ *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, ὅπου καὶ ἀποτίμησε, μὲ αὐτοδύναμη ἀξία, τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος.

Ἄν κάτι χαρακτηρίζει τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο πάνω ἀπὸ ὅλα εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ὀξυδερκής μελετητὴς ἀλλὰ καὶ ἐκφραστής, ὅσο ἐλάχιστοι σήμερα, τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Μὲ τὴ διεισδυτικὴ προσωπικὴ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων κειμένων – πρωτίστως τῶν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν – καὶ ἔχοντας στερεὸ φιλοσοφικὸ ὄπλισμό καὶ ἐντυπωσιακὴ γνώση τῶν πηγῶν, ἀναδείκνυε κυρίως τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα μὲ ἔμφαση στὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας, τὸ νόημα τῆς ὁποίας θεωροῦσε ὅτι εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπέδωσή της ὡς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς τύχες. Τέτοια ἐλευθερία βίωνε μὲ συνέπεια ὁ ἴδιος.

Συγχρόνως ὁμῶς ἐξήταζε τὴ σχέση τῆς ἐλευθερίας, ὡς ὑπαρξιακῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν Πολιτεία, ὡς σύνθεμα διανθρωπίνων καταστάσεων καὶ δράσεων, ὥστε ἡ φιλοσοφία νὰ προσεγγίσει τὴν κοινωνιολογία, ἡ θεωρία τὴν πράξη. Τὴν πρακτικὴ πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας, τὴν “πραξιολογία”, ὅπως ὀνόμαζε τὸν κλάδο αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας, τὴν ὑποστήριζε ὅχι μόνον στὰ φιλοσοφικά του ἔργα ἀλλὰ καὶ στοὺς δημόσιους διαλόγους καὶ στὶς συχνὲς παρεμβάσεις του σὲ κρίσιμα πνευματικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα, ὅπου διακρινόταν πάντα γιὰ τὴν παρρησία καὶ τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἀλήθεια.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ παραλείψω νὰ πῶ ἀκόμη ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος ἦταν σταθερὰ προσηλωμένος στὴν ἰδέα τῆς πατρίδας καὶ τοῦ ἔθνους. Καὶ διατηροῦσε μέχρι πρόσφατα πνευματικὴ διαύγεια, ἐγρήγορη καὶ θαυμαστὴ γιὰ τὴν ἡλικία του μνήμη.

Στις τελευταίες επαφές μου μαζί του μιλούσε για τὸ ζητούμενο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἀρετή, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ διανόηση. Ἦταν σὰν νὰ ἔλεγε ὅτι μὲ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ ζοῦσε, μὲ αὐτὸ ἤθελε νὰ τελειώσει τὸν βίον του, τὴν ἀρετή.

Καὶ πράγματι, ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος ἔφυγε ἐνάρετος».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγῇ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΩΝ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν Παύλου Τζερμιᾶ καὶ Παναγιώτη Λιάκουρα.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγον ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικηφόρος Διαμαντοῦρος καὶ λέγει γιὰ τὸν Παῦλο Τζερμιᾶ τὰ ἑξῆς:

«Τιμοῦμε σήμερα τὴ μνήμη τοῦ Παύλου Τζερμιᾶ, ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε στὴ Ζυρίχη στὶς 13 Μαΐου 2016 σὲ ἡλικία 91 ἐτῶν.

Πολιτειολόγος καὶ δημοσιογράφος διεθνοῦς ἐπιφάνειας καὶ κύρους, ὁ Τζερμιᾶς διετέλεσε ἐπὶ μακρὸν καθηγητὴς ἐλβετικῶν πανεπιστημίων καὶ ἦταν μονίμως ἐγκατεστημένος στὴ Ζυρίχη τῆς Ἑλβετίας.

Ἀριστοῦχος ἀπόφοιτος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διετέλεσε μετὰ τὶς μεταπτυχιακὲς του σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης ἀπὸ τὸ 1956 ἕως τὸ 1962 στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ὑπηρετήσῃ τὴ θητεία του στὸ Ἑλληνικὸ Πολεμικὸ Ναυτικόν. Μὲ πρωτοβουλία του, ἡ Ἐπαγγελματικὴ Σχολὴ τῆς Ζυρίχης εἰσήγαγε τὴ διδασκαλία τῆς γερμανικῆς γλώσσας γιὰ Ἕλληνες τὸ 1961, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας γιὰ Ἑλβετοὺς.

Ἀπὸ τὸ 1965 ἕως τὸ 1995 διετέλεσε Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Φράιμπουργκ τῆς Ἑλβετίας καὶ ἀπὸ τὸ 1984 ἕως τὸ 1992 Καθηγητὴς ἐπίσης στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης, μὲ ἀντικείμενο διδασκαλίας τὸ Βυζάντιο καὶ τὸν Νέο Ἑλληνισμό.

Παράλληλα μὲ τὶς ἀκαδημαϊκὲς του δραστηριότητες, ὁ Τζερμιᾶς σταδιοδρόμησε ἐπίσης καὶ ὡς ἔγκυρος δημοσιογράφος. Ἀπὸ τὸ 1970 ἕως τὸ 1990

υπήρξε διευθυντής της έκπομπής του έλβετικού ραδιοφώνου για τους Έλληνες και τους φιλέλληνες της Έλβετίας. Ταυτοχρόνως, συνεργάστηκε επί πολλά χρόνια με την πανευρωπαϊκού κύρους εφημερίδα *Neue Zürcher Zeitung*.

Από τις θέσεις αυτές προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες για την προβολή των ελληνικών αξιών και των ελληνικών υποθέσεων. Για τον Τζερμιά ο Gunnar Hering, πάλαι ποτέ Καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης και συγγραφέας μεζονος έργου για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα από το 1821 έως το 1936, έγραψε το 1993 ότι «[...] όσον ίσως κανείς άλλος συνέβαλε για την προβολή της εικόνας της Ελλάδος στον γερμανόγλωσσο κόσμο». Όμοίως, ο Jacques Schamp, επίσης Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ, διατύπωσε εγγράφως το 1996 την άποψη ότι «[...] il domine de très haut la culture millénaire de son pays d'origine».

Αξίζει ιδιαίτερα να τονιστεί ο σημαντικός ρόλος που έπαιξε ο Τζερμιά ως δημοσιογράφος κατά την περίοδο 1967-1974, στην προσπάθειά του να διαφωτίσει την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη για το αυταρχικό καθεστώς των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα και να παροτρύνει τα μέλη της να βοηθήσουν ενεργά τις προσπάθειες για την παλινόρθωση της δημοκρατίας στη γενέτειρά του.

Το 1995, όταν αποχωρούσε πλέον από την καθηγητική του έδρα, το Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ οργάνωσε προς τιμήν του έπιστημονικό συμπόσιο, ενώ το 1996 εξέδωσε τιμητικό τόμο για τη δράση και το έργο του. Το ίδιο έτος τον παρασημοφόρησε ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Το συγγραφικό έργο του Παύλου Τζερμιά υπήρξε πλουσιότατο και περιλαμβάνει μονογραφίες, συμμετοχή σε συλλογικούς τόμους, πραγματείες και μεγάλο αριθμό άρθρων. Το γερμανόγλωσσο έργο του για την Κυπριακή Δημοκρατία, που περιείχε υποδειγματικές πολιτειολογικές αναλύσεις, πολιτικές αξιολογήσεις και ιστορικές αναδρομές, προέβαλε με θέρμη τις θέσεις των Έλληνοκυπρίων προς την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Το έργο αυτό βραβεύθηκε και από την Ακαδημία Αθηνών και γνώρισε τρεις τουλάχιστον εκδόσεις. Επίσης τρεις εκδόσεις γνώρισε και το γερμανόγλωσσο βιβλίο του *Νεοελληνική Ιστορία*. Το 1999 δημοσιεύθηκε η μελέτη του *Η μαρτυρική Κύπρος και η γνώμη των δυνατών, καθώς και αυτή για τη Μάλτα και την Κύπρο*, σε γερμανόγλωσσο συλλογικό τόμο. Μεταξύ των ξενόγλωσσων έργων του, αναφέρω τα ακόλουθα: *Land der Griechen* (1981), *Das andere Byzanz. Konstantinopels Beitrag zu Europa* (1991), *Griechenland* (1993), και *Die Identitätssuche des neuen Griechentums*.

Μετά την εκλογή του ως αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας το 2000, δημοσίευσε δέκα αὐτοτελή βιβλία στα ελληνικά καὶ συμμετείχε σὲ πέντε συλλογικούς τόμους. Ἐνδεικτικὰ παραθέτω τὰ ἀκόλουθα:

Αὐτοτελῆ:

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ ἡ πολυτάραχη ἐποχὴ του, Ἰ. Σιδέρης, 2014.

Περιήγηση στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία, Ἰ. Σιδέρης, 2011.

Ὁ “πολιτικός” Νίκος Καζαντζάκης, Ἰ. Σιδέρης, 2010.

Τὸ ἀθάνατο κρασὶ τοῦ Εἰκοσιένα, Ἰ. Σιδέρης, 2009.

Ὁ “ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός” τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, Ἰ. Σιδέρης, 2007.

Ἡ ἀρπαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν Δία, Ἰ. Σιδέρης, 2006.

“Γλυκείας χώρας ἱστὸρηση”: ἡ Κύπρος, 3 τόμοι, Ἰ. Σιδέρης, 2004.

Karl Marx redivivus?, Ἰ. Σιδέρης, 2002.

Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, Libro, 2001.

Τούτῃ ἡ γλώσσα εἶναι δική μας, Ἰ. Σιδέρης, 2000.

Ἡ μαρτυρικὴ Κύπρος καὶ ἡ γνώμη τῶν δυνατῶν, Παρουσία, 1998.

Στὸ σταυροδρόμι τῆς ἱστορίας, Libro, 1996.

Ἡ εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας στὸν ξένο κόσμος, Ἰ. Σιδέρης, 1984.

Ὁ Καραμανλῆς τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα, Ροές, 1984.

Συλλογικά:

Ἀπὸ τὸν ἀνένδοτο στὴ δικτατορία, Παπαζήσης, 2009.

Ὅμιλεις 2003-2005 (εἰσήγηση), Μουσεῖο τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Βούρου-Εὐταξία, 2007.

Πελοπόννησος: Πόλεις καὶ ἐπικοινωνίες στὴ Μεσόγειο καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα (εἰσήγηση), Ἑστία, 2006.

Προκλήσεις διακυβέρνησης γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ κεντροδεξιὰ, Ἰ. Σιδέρης, 2005.

70 χρόνια ἀπὸ τὶς πρῶτες Δελφικὲς Ἑορτές, Α. Α. Λιβάνης, 2002.

Κυρίες καὶ κύριοι συνάδελφοι, ὁ θάνατος τοῦ Παύλου Τζερμιᾶ στερεῖ ἀπὸ τὴν Ακαδημία Ἀθηνῶν ἓνα ἐξέχον ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἓναν μεγάλο Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Στὴ συνέχεια λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἐμμανουὴλ Ρούκουνας καὶ λέγει γιὰ τὸν Παναγιώτη Λιάκουρα τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Πῆτερ Λιάκουρας γεννήθηκε στὴ Φιλαδέλφεια τῶν ΗΠΑ ἀπὸ γονεῖς καταγομένους ἀπὸ τὴ Μεσσηνία καὶ τὴ Λακωνία. Σπούδασε νομικὴ στὰ Πανεπιστήμια Harvard καὶ Yale καὶ διπλωματία στὸ Fletcher School of Law and Diplomacy. Ἀπὸ τὸ 1963 ἕως τὸ 2000 ὑπῆρξε Καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Temple στὴ Φιλαδέλφεια καὶ ἐπὶ 18 ἔτη ἐξελέγετο πρόεδρος τοῦ ἐν λόγω Πανεπιστημίου.

Κατὰ γενικὴ ὁμολογία ὁ Πῆτερ Λιάκουρας ἀνέδειξε τὸ Πανεπιστήμιο Temple σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Διήρυνε τὰ ἀντικείμενα διδασκαλίας καὶ ἔρευνας καὶ ἐγκαινίασε ἀλλεπάλληλα προγράμματα ἀφροαμερικανικῶν σπουδῶν. Βοηθοῦσε δὲ συστηματικῶς τοὺς μαθητὲς του, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ Ἕλληνες, νὰ σταδιοδρομήσουν.

Ἐπίσης, ὁ Λιάκουρας ἐπεξέτεινε κατὰ τρόπο ἐντυπωσιακὸ τὸ Campus τοῦ Πανεπιστημίου Temple μὲ νέες ἐγκαταστάσεις, ἐργαστήρια, θέατρα καὶ γυμναστήρια. Ἕνας ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς δρόμους τῆς Πανεπιστημιούπολεως τοῦ Temple φέρει τὸ ὄνομά του.

Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὀργάνωνε κύκλος μαθημάτων συγκριτικοῦ καὶ διεθνοῦς δικαίου στὴν Ἀθήνα, τὸ Λονδίνο, τὸ Παρίσι, τὸ Τεὼλ Ἀβίβ, τὴν Ἀκκρα τῆς Γκάνα, τὸ Τόκυο, τὴ Σεούλ, τὸ Πεκίνο.

Τὸ πρῶμο συγγραφικὸ του ἔργο ἀναφερόταν στοὺς τρόπους ψηφοφορίας τῶν δικαστῶν τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου τῆς Χάγης, ἀλλὰ τὸ *opus magnum* του εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πραγματεύεται μεθόδους διοικήσεως τῶν πανεπιστημίων. Ἄλλα ἔργα του ἀναλύουν διαδικασίες ὑπερνικήσεως τῶν διακρίσεων κατὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἐθνικῶν ομάδων στὶς ΗΠΑ.

Ἐνθυμοῦμαι τὸν Πῆτερ Λιάκουρα ὡς δυναμικὸ ὀργανωτὴ, ὁ ὁποῖος μόλις ἐπραγματοποιεῖτο ἓνα πρόγραμμα θεωρίας ἢ πρακτικῆς, ἔθετε ἀμέσως σὲ ἐφαρμογὴ ἓνα ἐπόμενο πρόγραμμα».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τῶν ἐκλιπόντων.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους John Brademas.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικηφόρος Διαμαντοῦρος καὶ λέγει γιὰ τὸν John Brademas τὰ ἑξῆς:

«Τιμοῦμε σήμερα τὴ μνήμη τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν John Brademas, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε στὶς 11 Ἰουλίου 2016 στὴ Νέα Ὑόρκη σὲ ἡλικία 89 ἐτῶν.

Ἐπιφανέστατο στέλεχος τόσο τῆς πολιτικῆς καὶ ἀκαδημαϊκῆς ἡγεσίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ὅσον καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀμογένειας στὴ χώρα αὐτή, ὁ Brademas ταύτισε τὴ ζωὴ του μὲ τὴ συστηματικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ προαγωγὴ τῆς πολιτικῆς, τῆς παιδείας καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Γιὸς Ἑλλήνα μετανάστη, ποὺ ἀκολουθώντας τὴ μακρὰ παράδοση τῆς Ὀμογένειας δραστηριοποιήθηκε στὸν χῶρο τῆς ἐστίασης, καὶ Ἀμερικανίδας δασκάλας τῆς ἐκπαίδευσης, ὁ Brademas γεννήθηκε στὴ Mishawaka, βιομηχανικὴ πόλη τῆς Βόρειας Ἰνδιάνας, στὶς 2 Μαρτίου 1927. Ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία ἐπέδειξε ἰδιαίτερη ἐφεση στὴ μάθηση καὶ στὶς εὐρύτερες μαθητικὲς δραστηριότητες. Τὸ 1945 ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ λύκειο μὲ τὴν ὑψιστὴ διάκριση τοῦ Valedictorian, ὡς ἀναγνώριση τῆς ἐξαιρετικῆς ἐπίδοσής του ἀφενὸς στὰ μαθήματα καὶ ἀφετέρου στὸ ἀμερικανικὸ ποδόσφαιρο, τὸ ὁποῖο στὶς Κεντρικὲς Ἡνωμένες Πολιτεῖς χαίρει ὑψηλῆς κοινωνικῆς καταξίωσης.

Ἡ συνέχεια ἦταν ἐξίσου ἐντυπωσιακὴ: Σπουδὲς μὲ ὑποτροφία στὸ Πανεπιστήμιο Harvard, ὅπου καὶ πάλι διακρίθηκε, ἀποφοιτώντας τὸ 1949 μετὰ πολλοῦ ἐπαίνου. Ἀμέσως μετὰ φοίτησε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης μὲ ὑποτροφία τοῦ περιφημοῦ προγράμματος Rhodes (Rhodes

Scholar), από όπου το 1954 απέκτησε διδακτορικό δίπλωμα στις κοινωνικές επιστήμες.

Επιδεικνύοντας έντονη ευαισθησία για κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα (πού τον διέκρινε καθ' όλη τη μακρά του ζωή και έγινε σήμα κατατεθέν του) εργάστηκε, κατά τις θερινές περιόδους των προπτυχιακών του σπουδών, σε εργοστάσιο παραγωγής αυτοκινήτων πολύ κοντά στη γενέτειρά του, έζησε σε καταυλισμό Ινδιάνων στο Μεξικό και υπηρέτησε ως νεαρός συνεργάτης (intern) στα προσωρινά κεντρικά γραφεία των αρτισύστατων Ήνωμένων Έθνών στην πόλη Lake Success κοντά στη Νέα Υόρκη.

Η επιστροφή από την Όξφόρδη σηματοδότησε και την είσοδό του στον δημόσιο βίο, στον οποίο, είτε ως μέλος του Δημοκρατικού Κόμματος στη Βουλή των Αντιπροσώπων του Αμερικανικού Κογκρέσου από το 1959 έως το 1981 είτε ως πρόεδρος του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης (New York University) από το 1981 έως το 1992, αφιέρωσε με ιδιαίτερη επιτυχία τα επόμενα 33 χρόνια της ζωής του.

Η σταδιοδρομία του ως βουλευτή σηματοδεύτηκε από τη συστηματική ένασχόλησή του με ζητήματα που κατ' έзоχήν αφορούσαν την παιδεία και τις τέχνες. Έξοϋ και τὰ προσωνόμια “Mr Education” και “Mr Arts” που του αποδόθηκαν σε αναγνώριση της κρίσιμης συμβολής του στην όμοσπονδιακή χρηματοδότηση αφενός της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και αφετέρου της ίδρυσης του Έθνικού Κληροδοτήματος για τις Τέχνες και τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, που με τις δραστηριότητές του σφράγισε τη μετέπειτα πορεία αυτών των κλάδων. Ο Brademas υπήρξε επίσης υπεύθυνος για την υιοθέτηση όμοσπονδιακής νομοθεσίας για τη θέσπιση προγραμμάτων ενίσχυσης των προπτυχιακών σπουδαστών με δάνεια ή με κάλυψη των διδάκτρων.

Η γενικότερη αναγνώριση που απέκτησε κατά τη διάρκεια της θητείας του στη Βουλή των Αντιπροσώπων τον όδηγησε στα ύπατα αξιώματα του σώματος, από όπου και προώθησε νομοθεσία που αφορούσε τη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων στις ΗΠΑ, την προστασία του περιβάλλοντος και την παροχή κοινωνικής προστασίας σε άτομα τρίτης ηλικίας και άτομα με ειδικές ανάγκες.

Αντιστάθηκε σθεναρά στον πόλεμο του Βιετνάμ και σε πολλά προγράμματα άμυντικών δαπανών και πήρε σαφή θέση έναντίον του προέδρου Νίξον στο σκάνδαλο του Watergate.

Ἡ ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸν ἐνεργὸ πολιτικὸ βίον τὸ 1980, ἡ ὁποία συνέπεσε μὲ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐκλογικὴ ἐπικράτηση τοῦ Ronald Reagan στὴν προεδρία τῶν ΗΠΑ, τοῦ ἐπέτρεψε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ μετὰβαση στὴ δεύτερη καὶ ἐξίσου περικλεῆ περίοδο τῆς σταδιοδρομίας του: τὴν ἀνάληψη τῆς προεδρίας τοῦ New York University καὶ τὴν ἀνάδειξή του σὲ διάστημα 11 ἐτῶν σὲ ἐπιφανὲς μέλος τῆς ἐπίλεκτης ομάδας ποὺ περιλαμβάνει τὰ πιὸ ἀνταγωνιστικὰ ἰδρύματα τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης στὶς ΗΠΑ.

Ὅταν τὸ 1992 ἀποχώρησε ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση, εἶχε ἐξασφαλίσει δωρεὰς ὕψους 800 ἑκατομμυρίων γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, διπλασιάζοντας σχεδὸν τὸ προικοδοτημένο του κεφάλαιο σὲ 540 ἑκατομμύρια δολάρια. Μὲ τέτοιους πόρους στὴ διάθεσή του κατόρθωσε: 1) νὰ προσελκύσῃ στὸ NYU ἐπιστήμονες ἰδιαίτερα ὑψηλοῦ κύρους, 2) νὰ δημιουργήσῃ νέα κέντρα γιὰ ἔρευνα, ὅπως τὸ Κέντρο Ὠνάση γιὰ Ἑλληνικὲς Σπουδὲς καὶ τὸ Τμῆμα Skirball γιὰ Ἑβραϊκὲς καὶ Ἰουδαϊκὲς Σπουδὲς, 3) νὰ διευρύνῃ τὸν χῶρο ὅπου στεγάζεται τὸ Πανεπιστήμιο (campus), 4) νὰ προσθέσῃ 11 οἰκοτροφεῖα, παρέχοντας στέγη στοὺς μισοὺς ἢ καὶ περισσότερους ἀπὸ τοὺς 50.000 προπτυχιακοὺς φοιτητές, καὶ 5) νὰ δημιουργήσῃ προγράμματα σπουδῶν τοῦ NYU στὴν Κύπρο, τὴν Αἴγυπτο, τὴ Γαλλία, τὸ Ἰσραὴλ καὶ τὴν Ἰαπωνία. Μὲ λίγα λόγια, μεταμόρφωσε τὸ NYU σὲ ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα παγκόσμιας ἐμβέλειας καὶ ἄφησε πίσω του μιὰ ἐντυπωσιακὴ πνευματικὴ κληρονομιά.

Ἄς ὁλοκληρώσω, ἐρχόμενος στὰ καθ' ἡμᾶς. Ὁ John Brademas, ποὺ εἶλκε τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὴν Καλαμάτα, διατήρησε σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Δικτατορίας τῶν Συνταγματαρχῶν ἔδρασε ἐνεργητικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ στὸ Κογκρέσο, ἀρθρώνοντας ἰσχυρὸ λόγο ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας. Μετὰ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ στὴν Κύπρο τὸ 1974, ὑπῆρξε ἐμπνευστὴς τῆς φόρμουλας ἐπτὰ πρὸς δέκα, ποὺ ἀφοροῦσε στὸν περιορισμὸ τῆς ἀμερικανικῆς στρατιωτικῆς βοήθειας πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία. Γενικότερα, στήριξε μὲ ἐνθουσιασμὸ κάθε προσπάθεια ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν προαγωγὴ τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἐξάδελφός του ὑπῆρξε ὁ δημοσιογράφος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη βουλευτὴς στὴν πρώτη ἐκλογικὴ περιφέρεια Ἀθηνῶν Ἡλίας Μπρεδήμας, τοῦ ὁποῖου ἡ κόρη εἶναι παρούσα στὴ σημερινὴ ἐκδήλωση. Τόσο ἡ Ἑλληνικὴ ὅσο καὶ ἡ Κυπριακὴ Πολιτεία τὸν τίμησαν γιὰ τὴ δράση του ὑπὲρ αὐτῶν.

Προσωπικά εϋτύχησα νὰ γνωρίσω τὸν Brademas καὶ νὰ συνεργαστῶ περιστασιακὰ μαζί του κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1980, ὅταν ἐκεῖνος ἦταν ἤδη πρόεδρος στὸ NYU καὶ ἐγὼ εἶχα ἀναλάβει τὴν ἡγεσία τῆς Ἑταιρείας Νεο-ελληνικῶν Μελετῶν τῶν ΗΠΑ.

Συγκρατῶ πάντα στὴ μνήμη μου τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἰδιαίτερα προικισμένου ἀτόμου μὲ μαγνητικὴ προσωπικότητα, ἐκδηλῶν πνευματικὴ περιέργεια γιὰ τὰ πάντα, ἐντονὴ αἰσθησιμότητα τοῦ χιούμορ, καὶ ταυτόχρονα προσηνοῦς καὶ φιλικοῦ πρὸς τὸν συνομιλητὴ του, τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζε πάντα μὲ σεβασμό.

Ἦταν ἓνας διανοούμενος πολιτικὸς ποὺ τίμησε τόσο τὴν πατρίδα του ὅσο καὶ τὸν τόπο καταγωγῆς του, ἓνας δημόσιος λειτουργὸς μὲ βαθιὰ κατανόηση καὶ συνείδηση τῶν εὐθυνῶν ποὺ συνεπάγεται ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη σὲ μιὰ δημοκρατία, γιὰ τὰ ἰδεώδη τῆς ὁποίας πολέμησε στὴ χώρα του ἀλλὰ καὶ διεθνῶς.

Κυρίες καὶ κύριοι συνάδελφοι, μὲ τὸν θάνατο τοῦ John Brademas ἡ παγκόσμια κοινότητα τῶν ἀτόμων ποὺ ἀφιέρωσαν τὴ ζωὴ τους στὰ ἰδεώδη τῆς δημοκρατίας, τῆς παιδείας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στερήθηκε ἓνα μεγάλο στέλεχος τῆς καὶ ἐγίνε πτωχότερη. Μὲ τὴν ἐκδήλωση αὐτὴ, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐξέχον ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ὁ ἐκλιπών, τιμᾷ τὴ μνήμη του.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχή σας».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἑνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2016
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΤΟ ΝΙΚΗΦΟΡΟ «ΟΧΙ» ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940
ΚΑΙ ΟΙ «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΕΣ» ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ

Γιορτάζουμε σήμερα την επέτειο του «όχι» που εξεστόμισε ό τότε πρωθυπουργός της Ελλάδος ως άμεση και θυμωμένη ελληνική απάντηση στο ιταμό τελεσίγραφο που του επέδωσε ο Ιταλός πρέσβης Grazzi τις πρώτες πρωινές ώρες της 28ης Οκτωβρίου 1940. Αρμόζει, νομίζω, πριν από ότιδήποτε άλλο, να συνειδητοποιήσουμε ποιός ακριβώς είναι ό λόγος αυτού του έτήσιου πανηγυρισμού. Γιατί αντίστοιχα «όχι» ειπώθηκαν εκείνη την εποχή και από τις ήγεσίες άλλων χωρών στις όποιες εισέβαλαν οι δυνάμεις του άξονος, και που γρήγορα τις κατέλαβαν χωρίς δυσκολία, και δέν κρίθηκαν άξια ιδιαίτερου πανηγυρισμού. Τά «όχι» αυτά τσαλαπατήθηκαν γρήγορα από τόν γερμανικό στρατιωτικό όδοστρωτήρα και στην ουσία λησμονήθηκαν. Και σέ κάποια από αυτά βέβαια, για να θυμηθούμε τόν Καβάφη, μπορεί να «έπρεπε τιμή», και μάλιστα όταν προπάντων προβλήθηκε σέ συνέχειά τους κάποια αντίσταση, καιτόι εκείνοι που τά εξεστόμισαν ήξεραν πολύ καλά ότι παρά την όποια αντίσταση «οί Μήδοι έπιτέλους θα διαβούνε». Και μόνη ή μέχρις αυτοθυσίας αντίσταση –ιδεοτυπικά τó «μολών λαβέ» των 300, τó «ούκ έμοϋ» του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου– μπορεί να έχει διαστάσεις κορυφαίου ύποδείγματος θάρρους και θυσίας. Η περίπτωση του δικού μας «όχι» της 28ης Οκτωβρίου ήταν ώστόσο διαφορετική.

Τό δικό μας, αυτόνόητα, δέν άνήκει στην κατηγορία των «άδοξων όχι» που ούτε κών συνοδεύτηκαν από έστω μάταιη ουσιαστική αντίσταση, δείγμα

τῶν ὁποίων παρέχει λ.χ. ἡ περίπτωση τῆς Γιουγκοσλαβίας. «Ὅχι» εἰπώθηκε καὶ ἀπὸ τῇ γιουγκοσλαβικῇ ἡγεσία μετὰ τὴν ἀνατροπὴ καὶ ἐκδίωξη τοῦ γερμανόφιλου ἀντιβασιλέα Παύλου. Ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἦταν πρακτικὰ ἀσήμαντο. Οἱ Γερμανοὶ διέσχισαν ἀνεμπόδιστοι περίπου ὡς ἀμεριμνοὶ ταξιδευτὲς τὴ Γιουγκοσλαβία¹ καὶ τρεῖς μόλις ἡμέρες μετὰ τὴν κήρυξή ἀπὸ μέρους τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν 9ῃ Ἀπριλίου, βρέθηκαν στὴν ἀφύλακτῃ ἀπὸ βορρὰ Θεσσαλονίκη, τὴν ἄμυνα τῆς ὁποίας ἐξασφάλιζε, ὑποτίθεται, ὁ γιουγκοσλαβικὸς ὄγκος. Τὸ ἐλληνικὸ «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 διέφερε ὅμως ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ «ἄδοξα ὄχι» ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ συνεδέοντο μὲ προβολὴ κάποιας οὐσιαστικῆς πλὴν μάταιης ἀντίστασης, ἐνῶ ἐνεφάνιζε καὶ ἄλλα ἐνδεικτικὰ μοναδικότητος χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν. Ἀς δοῦμε τί ἔγινε τότε ἀπὸ κοντά.

Ἡ εἴδηση ἐν πρώτοις γιὰ τὴν ἐκφορὰ τοῦ «ὄχι», καὶ κατὰ συνέπεια γιὰ τὴν εἴσοδο σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὴν Ἰταλία, ἔγινε σὲ ἐμᾶς δεκτὴ ὄχι ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, καὶ ὅπως θὰ ἦταν φυσικό, μὲ ἀνησυχία, σφίξιμο καρδιᾶς καὶ ἀγωνία γιὰ τὴν ἐκβασή της, ἀλλὰ ἀντίθετα σὲ μεγάλη ἔκταση μὲ εὐφορία καὶ ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὸν κόσμον. Ὁ παρὼν ὁμιλητής, ἐπτάχρονο παιδί τότε, ἔχω ἀκόμη ζωντανὴ τὴν ἀνάμνηση ἀπὸ τὰ πλήθη ποὺ πλημμύρισαν τοὺς ἀθηναϊκοὺς δρόμους ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα, ζητωκραυγάζοντας μὲ ἀπόλυτη αἰσιοδοξία ὅτι τῶρα ἤρθε πιά ἡ ὥρα («νὰ τοὺς δείξουμε») ποιοὶ εἴμαστε καὶ ὅτι ἡ νίκη μας εἶναι σίγουρη. Ἡ μαχητικὴ αὐτὴ στάση χαρακτηρίζε, καὶ μάλιστα ἐπαυξημένη, τὴν ἀντίδραση καὶ τὸ ἦθος προπάντως τῶν ἀνδρῶν ποὺ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τὰ ὅπλα καὶ ἔσπευδαν μαζικὰ ἐνθουσιῶντες νὰ παρουσιαστοῦν στὰ κέντρα ἐπιστράτευσης. Ὁ φυσικὸς φόβος γιὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴ φρίκη τοῦ ἦταν ἐντυπωσιακὰ ἐξουδετερωμένοι. Ἡ ψυχικὴ αὐτὴ στάση ἐνετεινέτο μὲ τὴν πάροδο τῶν ἡμερῶν καὶ ἔπαιρνε μάλιστα ὁλοένα μιὰ ἰδιάζουσα ὄψη ἡθικῆς ὑπεροχῆς καὶ συνακόλουθα καταφρόνησης τοῦ ἀντιπάλου, μὲ εἰδικότερα χαρακτηριστικὰ διακωμώδησης, γελοιοποίησης καὶ γελοιογράφησης του, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν συγκεκριμένων ἡγετῶν του. Μὲ μοναδικὴ εὐστοχία οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι, γελοιογράφοι καὶ ἐπιθεωρησιογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐπεσήμαναν καὶ ἀνέδειξαν τὰ πράγματι ἐκδηλὰ κωμικὰ χαρα-

1. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴ χώρα αὐτὴ σημειώθηκε στὴ συνέχεια τὸ μὲ ἀπόσταση μεγαλύτερο καὶ ἰσχυρότερο κίνημα ἐθνικῆς ἀντίστασης κατὰ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς στὴν Εὐρώπη.

κτηριστικά του φαναρόνιου, πολιτικοῦ καμποτίνου Ἰταλοῦ Duce, ποὺ περιέργως δὲν εἶχαν ἀσκήσει ἐπιρροὴ σὲ ἓνα εὐφυῆ λαὸ ὅπως ὁ Ἰταλικός, ποὺ τὸν εἶχε σχεδὸν ἡρωοποιήσει γιὰ 18 χρόνια ἀπὸ τὸ 1922 ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν ἰταλικὴ πολιτικὴ σκηνή. Στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1940-1941 ἀντίθετα, τὸ χλευαστικὸ τραγούδι «Κορόιδο Μουσολίνι», στὸν σκοπὸ γνωστοῦ ἰταλικοῦ ἐλαφροῦ ἄσματος, διασκέδαζε τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη τῆς χώρας, ἐνῶ ἡ διακωμώδηση ἐκτεινόταν, ἴσως ὡς μὴ ἔδει, μέχρι καὶ στὴ μαχητικὴ ἱκανότητα κάποιων πομπωδῶς τιτλοφορημένων ἰταλικῶν στρατιωτικῶν μονάδων (π.χ. μεραρχία τῶν «Λύκων τῆς Τοσκάνης»). «Ὅλα αὐτὰ ἦταν τόσο ἔντονα, ἀσυνήθιστα καὶ ἐντυπωσιακά, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς φοβήθηκε μήπως ἡ μέσῃ τῆς γελοιοποίησης αὐτῆς ὑποτίμηση τοῦ ἀντιπάλου ὀδηγήσει σὲ χαλάρωση τῆς ἐπιβαλλόμενης, ἀναγκαίας γιὰ τὴν ἀπόκρουσή του, προσπάθειας. Στὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιό του μὲ ἡμερομηνία 29 Ὀκτωβρίου 1940 (ἡ ἐπομένῃ τοῦ «ὄχι») ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ἐγγραφὴ: «Μὲ ἀνησυχεῖ ἡ ὑπεραισιόδοξος κοινὴ γνώμη!»

Διαμέσου τῆς ἐντυπωσιακῆς ἀγωνιστικότητας καὶ αἰσιοδοξίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ – ἡ ὁποία τροφοδότησε ἀργότερα καὶ τὴν πολιτικὰ χρωματισμένη, περιττὴ ἀμφισβήτηση γύρω ἀπὸ τοὺς εἶπε τὸ «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου – προσεγγίζουμε τὸ δεδομένο ἐκεῖνο ποὺ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ μοναδικότητα τοῦ δικοῦ μας «ὄχι», ποὺ τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ δικαιολογεῖ τὸν ἐτήσιο πανηγυρισμὸ του. Ἐννοῶ τὴν ἐξέλιξη καὶ ἀπόληξή του ποὺ ἦταν, πολὺ ἀπλά, ἡ ἀντικειμενικὰ ἀπρόβλεπτη νίκη! Τὸ δικό μας «ὄχι» ἦταν ἓνα νικηφόρο «ὄχι»! Ἡ Ἑλλάδα δὲν ἀντιστάθηκε ἀπλῶς «γιά τὴν τιμὴ τῶν ὅπλων». Ἡ Ἑλλάδα νίκησε καὶ μάλιστα – ἐδῶ ἐγκυβεῖ μιὰ ἀξιοσημεῖωτη ἰδιοτυπία – «μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη», ὅπως ἔλεγε τὸ προαναφερθὲν χλευαστικὸ ἄσμα, μιὰ ἀπὸ τίς Μεγάλες Δυνάμεις τῆς ἐποχῆς. Ἦταν μιὰ σοβαρὴ ἀλλαγὴ στὸ κλίμα τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὅπως αὐτὸς μέχρι τότε ἐξελισσόταν. Ἄς δοῦμε κάποια ἐπιμέρους συστατικὰ αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης.

Κεντρικὴ συμβολὴ στὴν ἐπίτευξη αὐτῆς τῆς νίκης εἶχε εἰδικότερα ἡ ἄριστα ὀργανωμένη καὶ ἐφαρμοσμένη ἑλληνικὴ γενικὴ ἐπιστράτευση ποὺ, ὅπως προειπώθηκε, ἔγινε δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀκόμα κι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπίστρατους. Ἡ ἐπιστράτευση αὐτὴ κηρύχθηκε μόλις τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου – δὲν ἔγινε νωρίτερα γιὰ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ὁποιοδήποτε πρόσχημα γιὰ τὴ ζωνρὰ πιθανολογούμενη ἐπίθεσή τους. Τὴν ἀνάγκη κάποιου προσχήματος φάνηκε πρὸς στιγμὴν νὰ αἰσθανόταν ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ

Μουσολίνι: Στήν τελευταία προπαρασκευαστική σύσκεψη πού έγινε στίς 15 Ὀκτωβρίου στό Palazzo Venezia ὁ «Ντοῦτσε» (Duce = ὁ ἡγέτης, χαρακτηρισμός πού ἀποδιδόταν στόν Μουσολίνι) δήλωσε ξεδιάντροπα ὅτι «χρειάζεται καί ἓνα ἐπεισόδιο γιά τὸ ὁποῖο θά μπορούσαμε (ἐνν. οἱ Ἴταλοι) νά ποῦμε ὅτι ἐπεμβαίνουμε προκειμένου νά ἐπιβάλουμε τὴν τάξη», «κάποια ἀφορμή γιά τὸ ἄναμμα τῆς θρυαλλίδας». Ὁ Γενικός Τοποτηρητὴς Ἀλβανίας Τζιακομόνι εἶπε ὅτι θά μπορούσε κάτι νά «σκηνοθετήσῃ», καί ὁ Τσιάνο, Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν καί γαμπρὸς τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ, ρώτησε τὸν Μουσολίνι: «Πότε θέλετε νά γίνει τὸ ἐπεισόδιο;» «Τὴν 24ῃ Ὀκτωβρίου», ἀπάντησε ὁ Ντοῦτσε², καί ὁ Τσιάνο ἔκλεισε τὴ συζήτηση μὲ τὴν ὑπόσχεση: «Τὴν 24ῃ θά ἔχετε τὸ ἐπεισόδιο». Τελικὰ δὲν τὸ εἶχε, ἀλλὰ δὲν δυσκολεύτηκε νά χρησιμοποιοῦν ὡς πρόσχημα διάφορες κενὲς περιεχομένου γενικότητες. Στὴν πραγματικότητα καθόλου δὲν τὸν ἐνδιέφερε νά δικαιολογήσῃ τὰ ἀδικαιολόγητα. Ὁ Μεταξᾶς ὥστόσο εἶχε ἀποφύγει τὴν κήρυξη γενικῆς ἐπιστράτευσης παρὰ τίς ἐπανειλημμένες ἰταλικὲς προκλήσεις, ἀκόμα καί μετὰ τὸν ἀκατανόητης σκοπιμότητος κατὰπτυστο τορπιλισμὸ τῆς ΕΛΛΗΣ τὴν ἡμέρα τῆς Παναγίας στὴν Τῆνο, παρότι ἡ ἰταλικὴ ταυτότητα τῶν τορπιλῶν ἦταν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ἀποδεδειγμένη. Ἐπίστευε – καί ὅπως ἀποδείχτηκε σωστὰ – ὅτι ἦταν προτιμότερο νά προβληθεῖ φαινομενικὰ ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς μιὰ καθησυχαστικὴ γιά τὸν μέλλοντα ἐπιτιθέμενο ἀνεκτικότητα καί διστακτικότητα, πού θά ἐξέφραζε τάχα φόβο ἀλλὰ καί ἔλλειψη προετοιμασίας καί πού θά περὶόριζε ἀντίστοιχα τὴν ἔκταση καί δύναμη τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης. Πράγματι οἱ Ἴταλοι ἐπίστευαν στὴν ἀρχὴ ὅτι οἱ διατιθέμενες ἐλληνικὲς δυνάμεις πού εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν ἀνήρχοντο σὲ περίπου μόνο 30.000 ἄνδρες.

Εἰδικότερα, τὸ ἐλληνικὸ σχέδιο προέβλεπε σὲ πρώτη φάση ὀργάνωση τῆς «ὑποδοχῆς» τῶν Ἰταλῶν ἀπὸ μιὰ περιορισμένη ἀλλὰ σωστὰ ἐκπαιδευμένη καί προετοιμασμένη, μὲ ικανότητα ἐκμετάλλευσης τοῦ δύσβατου ὄρειοῦ ἐδάφους, δύναμη πρώτης ἀντίστασης. Ἔργο τῆς δυνάμεως αὐτῆς³ θά ἦταν νά ἀναχαιτίσει τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση καί νά ἐμποδίσῃ τὴν κάθοδο τῶν

2. Ὡς ἡμερομηνία τῆς ἐπίθεσης εἶχε ἀρχικὰ ὀρισθεῖ ἡ 26ῃ Ὀκτωβρίου.

3. Ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὴν ἐνισχυμένη ὀγδοῃ μεραρχία Ἰωαννίνων, ὑπὸ τὸν ὑποστράτηγο Χαράλαμπο Κατσιμητῆρο, τὴν τρίτη ταξιαρχία πεζικοῦ καί τό, ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Κωνσταντῖνο Δαβάκη, εὐκίνητο ἀπόσπασμα Πίνδου (τρία τάγματα πεζικοῦ καί ἓνα πυροβολικοῦ).

Ἰταλῶν ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ βουνά, μέχρις ὅτου φτάσει ὁ ὄγκος τῶν ἐλλη-
νικῶν δυνάμεων μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς γενικῆς ἐπιστράτευσης (ἀπὸ τὴν
ταχύτητα καὶ ἀποτελεσματικότητα τῆς ὁποίας ἐξηρτῶντο στὴν οὐσία τὰ
πάντα). Αὐτὰ ὅλαπραγματώθηκαν λοιπὸν κατὰ τρόπο ὑποδειγματικό.
Ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα, ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἄριστα ὁργανωμένης γενικῆς ἐπι-
στράτευσης ὑπῆρξε ἀξιοθαύμαστη. Μέσα σὲ λιγότερο ἀπὸ δύο ἐβδομάδες,
παρ' ὅλες τὶς μεγάλες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συγκοινωνιακὲς καὶ μεταφορικὲς
δυσχέρειες, στὶς 13 Νοεμβρίου, μιὰ ὀλόκληρη ἐτοιμοπόλεμη στρατιὰ βρι-
σκόταν ἐπιτόπου διαθέσιμη γιὰ τὴν ἀντεπίθεση, ἡ ὁποία ἄρχισε τὴν ἐπο-
μένη ἀνατρέποντας τοὺς Ἰταλοὺς καὶ μεταφέροντας τὸν πόλεμο στὸ ἄλβα-
νικὸ (στὴν οὐσία ἀπὸ τὸ 1939 ἰταλικὸ) ἔδαφος. Ἐτσι τὴν 21η Νοεμβρίου
κατελήφθη ἡ Κορυτσά καὶ ἡ ἐλληνικὴ προέλαση συνεχίστηκε ἀνάθεκτα
μέχρι τὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου, ὅποτε κατηλώθηκε ἀπὸ τὸν ἐνσκήψαντα βαρὺ
χειμῶνα.

Οἱ συνεχεῖς ἐλληνικὲς ἐπιτυχίαι κορυφώθηκαν μὲ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς
ἀπελπισμένης μεγάλης ἐαρινῆς ἀντεπίθεσης τῶν Ἰταλῶν, μὲ συγκέντρωση
ὅλης τῆς διαθέσιμης στρατιωτικῆς τοῦς δυνάμεις, περιλαμβανομένης πλη-
θώρας τεθωρακισμένων καὶ μεγάλης ἀεροπορικῆς δυνάμεις, ποὺ κυριαρχοῦσε
ἀπέναντι στὴν ὀλιγάριθμὴ ἐλληνική. Καὶ ὅλα αὐτὰ ὑπὸ τὴν προσωπικὴ πα-
ρουσία καὶ ἐπίβλεψη τοῦ ἴδιου τοῦ Μουσολίνι, ὁ ὁποῖος ἔχοντας ἀλλάξει τὴ
στρατιωτικὴ ἡγεσία εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀλβανία γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει, ὑπο-
τίθεται, ἀπὸ κοντὰ τὰ στρατεύματά του. Στὶς 26 Μαρτίου ἡ ἰταλικὴ ἐαρινὴ
ἐπίθεση εἶχε καταρροεῦσει καὶ ὁ Μουσολίνι ἐπέστρεψε στὴ Ρώμη κατησχυμ-
μένος. Ἀνάμεσα στὶς προβλέψεις ποὺ γίνονταν καθόσον ἀφορᾷ στὴν ἐξέλιξη
καὶ ἔκβαση αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ἔπαιρνε πιά ὀλοένα ἰσχυρότερη θέση ἡ προ-
οπτικὴ τοῦ «ριζίματος» τῶν Ἰταλῶν στὴ θάλασσα, στὴν ὁποία μετὰ λόγου
ἤλπιζαν οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοί.

Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν καμιὰ ἀμφιβολία: Ἡ Ἰταλία εἶχε νικηθεῖ! Ἡ Ἑλ-
λάδα εἶχε νικήσει! Καὶ νὰ γιατί τὸ «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ποὺ ἦταν
ἀπαρχῆς ἓνα ἐνθουσιῶδες «ὄχι νίκης»⁴, εἶναι ἄξιο πανηγυρισμοῦ σὲ ἐπίπεδο
ἐθνικῆς ἐορτῆς. Σὲ πίστωση τῶν παραπάνω μπορεῖ ἐδῶ νὰ ἀναφερθεῖ τὸ

4. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἀκριβῶς γιὰ «τελικὴ νίκη» μιλοῦσαν ἀπὸ τὴν
πρῶτη στιγμή καὶ τὰ διαγγέλματα ποὺ ἀπηύθυναν οἱ κυβερνῶντες στὸν λαὸ τὴν
28η Ὀκτωβρίου.

ἀκόλουθο βαρυσήμαντο περιστατικό: Ὄταν μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Γιουγκοσλαβίας εἰσέβαλαν στὴν Ἑλλάδα ἀνεμπόδιστοι οἱ Γερμανοὶ καὶ μέσα σὲ τρεῖς ἡμέρες βρέθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ ὅπου συνέχιζαν τὴν πορεία τους πρὸς νότο, ὁλόκληρο τὸ ἀλβανικὸ μέτωπο –ὅπου εἶχε συγκεντρωθεῖ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ– βρέθηκε στὴν οὐσία ὑπερκερασμένο καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐτέθη ζήτημα ἐνδεχόμενης ἀπαγκίστρωσης κάποιων μονάδων ἀπὸ τὴν Ἀλβανία πρὸς ἀνατολάς, προκειμένου νὰ ἐνισχυθεῖ, ἐὰν καὶ ὅσο γινόταν, ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν προσελαυνόντων Γερμανῶν. Τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ὡστόσο ἀπέρριψε τὴ σχετικὴ πρόταση. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο κυρίως ἐνδιέφερε, ἀντέτεινε τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, «διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν παγκόσμιον γνώμην, εἶναι ὅπως οἱ Ἴταλοι μείνωσι μέχρι τέλους ἡττημένοι παρὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖο θὰ συμβεῖ ἐὰν ὁ Στρατὸς κρατήσῃ τουλάχιστον τὰς σημερινὰς ἐν Ἀλβανίᾳ θέσεις του καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ποὺ θὰ προσεβάλλετο καὶ ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ». Καὶ αὐτὸ πράγματι συνέβη. Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς δὲν ὑποχώρησε οὔτε σπιθαμὴ μέχρι τέλους μπροστὰ στοὺς νικημένους Ἰταλοὺς καὶ μόνον ἀργότερα συνθηκολόγησε ἀναγκαστικὰ με τοὺς Γερμανοὺς με «τιμητικούς» ὅρους. Μεταξὺ ἄλλων δὲν ὑπῆρξε σύλληψη αἰχμαλώτων, ἐνῶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι νὰ γυρίσουν στὶς ἐστίες τους. Αὐτὰ δὲν μειώνουν βέβαια τὴ σημασίαν τῆς ἀντίστασης ποὺ προέβαλε ἡ ἤδη ἐδῶ καὶ ἔξι μῆνες σκληρὰ μαχόμενη Ἑλλάς κατὰ τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς: τὴν ἥρωικὴ ἄμυνα τῶν ὀχυρῶν στὰ ἐλληνοβουλγαρικὰ σύνορα καὶ τὸν αἰματηρὸ ἀγῶνα στὴν Κρήτη, ποὺ τόσο στοίχισε στοὺς Γερμανοὺς. Ἡ ἀναπότρεπτη ἀθρόος τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ εἴσοδος τους στὴν Ἀθήνα ἀποτέλεσε βαθὺ ἠθικὸ τραῦμα γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Ἀδιάψευστο τεκμήριο ἀποτελοῦν δύο ἐμβληματικὲς αὐτοκτονίες ποὺ σημάδεψαν τὴν ἐλληνικὴ πτώση: τοῦ τότε ἀσκοῦντος χρέη πρωθυπουργοῦ Ἀλέξανδρου Κορυζῆ καὶ τῆς μεγάλης συγγραφέως καὶ Ἑλληνίδας Πηνελόπης Δέλτα. Ἡ νίκη ὅμως κατὰ τῆς, ὑποτίθεται, πανίσχυρης Ἰταλίας, τῆς Μεγάλης Δύναμης τῶν 8.000.000 λογγῶν, ὁμολογῆς τῆς πανίσχυρης Γερμανίας –μιᾶς, ὑποτίθεται, ἀναγεννώμενης αὐτοκρατορίας ποὺ εἶχε ἤδη ἐνσωματώσει τὴ Λιβύη, τὴν Αἰθιοπία καὶ τὴν Ἀλβανία, εἶχε στὴν κατοχὴ της τὰ Δωδεκάνησα καὶ εἶχε δώσει δείγματα μεγάλης στρατιωτικῆς ἰσχύος στὸν πραγματικὰ πολυεθνικὸ ἰσπανικὸ ἐμφύλιον πόλεμο, στὸν ὁποῖο ἐπρωτοστάτησε–, ἡ μεγάλη αὐτὴ νίκη δὲν ἔπρεπε ὄντως με τίποτε νὰ μειωθεῖ.

Ὁ ἔνδοξος πόλεμος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀξονος ἦταν ἓνας πόλεμος ἐθνικὸς καὶ πατριωτικὸς. Τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐλληνικὴ πατρίδα ἦταν οἱ πηγὲς ἐμπνευσης καὶ ἐμψύχωσης τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔτους 1940 ἀπέναντι στοὺς εἰσβολεῖς. Ὁ ξεσηκωμὸς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου δὲν ἦταν λοιπὸν πολιτικὸς. Ὁ λαὸς δὲν ξεσηκώθηκε παλλόμενος ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὸν φασισμὸ ὡς πολιτικὸ σύστημα καὶ γενικότερα τὸν πολιτικὸ ὀλοκληρωτισμὸ. Στὰ ὅπλα κάλεσε ἐκείνη τὴν ἡμέρα τοὺς Ἕλληνες ἓνα δικτατορικὸ καθεστῶς, γιὰ νὰ πολεμηθεῖ μιὰ ἄλλη, παρεκτρεπόμενη καὶ ἐγκληματικὴ δικτατορία. Οἱ δικτατορίες, ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου, ἦταν τὸ σχεδὸν ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης ἐξαπλούμενο πολιτικὸ σύστημα. Ἡ γενικευμένη αὐτὴ κατίσχυση τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ καὶ ἀντικοινοβουλευτισμοῦ ὀφειλόταν σὲ μεγάλο βαθμὸ σὲ ἐκμετάλλευση τῆς πρόκλησης ποὺ ἀποτελέσει ἡ ἐπικράτηση τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης στὴ Ρωσία καὶ ἡ δημιουργία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης. Ἡ ὑπερεθνικὴ «προλεταριακὴ» ἰδεολογία τοῦ νέου αὐτοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος ἐξήχθη ἀπὸ τὴ μεγάλη χώρα ποὺ τὴν υἱοθέτησε καὶ ἀπλώθηκε μὲ ἀσυνήθιστη ζωτικότητα, δυναμικὴ καὶ ἀδιαλλαξία σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, ὅπου γρήγορα ἰσχυροποιήθηκε σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ἡ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἥπια καὶ διαλλακτικῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας δυσκολευόταν νὰ τὴν τιθαμεύσει. Ἔτσι, ἡ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ νέο αὐτό, κατὰ κάποια ἔννοια, «ἄγριον» πολιτικὸ ρεῦμα πέρασε στὰ χέρια ἀκραίων ἀντιδημοκρατικῶν κινήματων, ἐκτραχύνθηκε, μεταφέρθηκε ἀκόμα καὶ στοὺς δρόμους μὲ βίαιες συγκρούσεις, ἀνατέθηκε κάποτε καὶ στὰ ὅπλα. Ἡ διαπάλη αὐτὴ τῶν ὀλοκληρωτισμῶν ποὺ προέκυψε ἀπέληξε στὴν ἐπικράτηση ἀντικομμουνιστικῶν δικτατορικῶν (ἀκόμα καὶ ἀποκρουστικῶν νεοκαιοκρατικῶν) καθεστώτων, ὅπως αὐτῶν τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Μουσολίνι. Κάποια διαφοροποίηση τῆς ἐλληνικῆς δικτατορικῆς ἐκδοχῆς, πέρα ἀπὸ μιὰ σειρὰ προοδευτικῶν ἐπιλογῶν τῆς, προέκυπτε ἀπὸ τὴ διαφαινόμενη προσέγγιση τῆς πατρίδας τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, τῆς Ἀγγλίας⁵.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει ὅμως τὸ πράγμα, ἡ ὅποια σὲ ἰκανὴ ἔκταση ὑπάρχουσα λαϊκὴ ἀντιπάθεια πρὸς τὸ καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου ὑποχώρησε

5. Μιὰ ἄλλη διαφοροποίησή της ἐνεσάρκωνε ἡ ἰσχυρὴ παρουσία τοῦ βασιλέως Γεωργίου τοῦ Β', τοῦ ὁποίου ὁ ρόλος δὲν ἦταν καθόλου διακοσμητικὸς, ὅπως λ.χ. τοῦ βασιλέως Vittorio Emanuele στὴν Ἰταλία.

μπροστά στη γενικευμένη εὐφορική αποδοχή τοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσία του συγκεκριμένου ἐθνικοῦ ἀγώνα, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὶς προσφορὲς ἀκόμα καὶ θυμάτων του (ἀνάμεσά τους λ.χ. ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος) νὰ συμμετάσχουν στὴν ἀπόκρουση τῆς ἰταμῆς προσβολῆς ποὺ ὑφίσταντο ἐκείνη τὴν ὥρα τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐλληνικὴ πατρίδα (χαρακτηριστικὴ εἶναι συναφῶς καὶ ἡ γνωστὴ ἀρχικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Νίκου Ζαχαριάδη). Τὴν ἀδιατάρακτη ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ αἰσιοδοξία τῆς ἀγωνιζόμενης Ἑλλάδος ἐνίσχυε, σημειωτέον, τὸ ὑψηλὸ στρατιωτικὸ κύρος τοῦ Μεταξᾶ, ποὺ ἤδη ὡς ἀπλὸς λοχαγὸς ὑπῆρξε ὁ ἰθύνων ἐπιτελικὸς νοῦς τῶν νικηφόρων Βαλκανικῶν Πολέμων τοῦ 1912-1913. Ἔτσι, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἔφτασε νὰ ἐνσαρκώνει ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἓνα εἶδος πατρικῆς ἡγετικῆς φυσιογνωμίας (ὅσο κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐφικτὸ καὶ ἀνεκτὸ καθόσον ἀφορᾷ σὲ ἓνα δικτάτορα) καὶ νὰ ἀσκεῖ μὴ βαρύνουσα συνεκτικὴ ἐπιρροή. Βέβαια, τὸ καθεστῶς του εἶχε κατὰ βάση προσωπικὸ χαρακτήρα, μὲ συνέπεια ἡ ὑπαρξὴ του νὰ ἐξαρθᾷ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση καὶ φυσικὴ παρουσία τοῦ ἡγέτη: Ὁ Μεταξᾶς δὲν εἶχε φτιάξει τὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ «κόμμα», ὅπως ἔγινε στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γερμανία (φασιστικὸ, ἐθνικοσοσιαλιστικὸ), ἔτσι ὥστε νὰ ἀνατίθεται, ὑποτίθεται, σὲ αὐτὸ ἡ συντήρηση καὶ διάρκεια τοῦ καθεστώτος. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς εἶχε πλήρη συνείδηση τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς. Ἔτσι, διερωτᾶται τὴν 25ῃ Μαρτίου 1940 στὸ ἡμερολόγιό του⁶: «Θὰ μείνει τίποτα (ἀπὸ ὅλα αὐτὰ) ἀφοῦ πεθάνω;» Καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐρώτημα στὶς 9 Μαΐου: «Ἄμα πεθάνω; Ἴδου τὸ ζήτημα! Ἀλλὰ (συνεχίζει) δὲν ὑπάρχει λύσις. Οἱ θεσμοὶ δὲν ἀντικαθιστοῦν τὰ ἄτομα». Καὶ βέβαια δὲν εἶχε καθόλου δίκιο. Αὐτὸ ἀκριβῶς, αὐτὴν τὴν «ἀντικατάσταση», ἐπιτελοῦν οἱ θεσμοὶ στὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία. Ἡ ἀνυπαρξία λύσης φάνηκε καθαρὰ μετὰ τὸν ὕστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες (τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1941) ἐπελθόντα ἀπρόοπτο θάνατό του, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐπηρέασε βαθιὰ τὸ κοινὸ αἶσθημα. Τὶς ἄμεσες συνέπειες τοῦ θανάτου αὐτοῦ μᾶς τὶς δείχνουν καθαρὰ κάποιες σπασμωδικὲς κινήσεις τῶν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν «διαδόχων» του ὅταν προέκυψε ἡ γερμανικὴ καταιγίδα. Σὲ κάθε περίπτωσι ὅμως ἡ προεξοφλούμενη κατῆχυσή τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ ἐπικείμενη ξένη κατοχὴ τῆς χώρας ἔτσι κι ἄλλιῶς θὰ ἐπέφεραν –καὶ πράγματι ἐπέφεραν–

6. Μὲ ἀναφορὰ σὲ τελετὲς καὶ ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν Ἑθνικὴ Ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου ἐκείνου τοῦ ἔτους.

τὴν ἐξαφάνιση τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος καὶ συγχρόνως ἓνα ἀπόλυτο πολιτικὸ κενό. Οἱ πρόωρες ἐπιδιώξεις καὶ προσπάθειες πλήρωσης τοῦ κενοῦ αὐτοῦ ὄχι μόνο ἐπηρέασαν νοθευτικὰ τὸ καθεαυτὸ ἀξιοθαύμαστο ἐλληνικὸ κίνημα ἐθνικῆς ἀντίστασης κατὰ τῆς «τριπλῆς» ἐχθρικῆς κατοχῆς, ἀλλὰ ἀποτέλεσαν καὶ τὴν αἰτία τῶν τραγικῶν ἐξελίξεων μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση μὲ κορύφωση τὸν καταστροφικὸ Ἐμφύλιο Πόλεμο τῶν ἐτῶν 1946-1949.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως – ἡ ὑπαρκτὴ πολιτικὴ διαίρεση τῶν Ἑλλήνων, οἱ προϋπάρχουσες παραδοσιακὲς πολιτικὲς τριβὲς καὶ οἱ εὐλογες ἀντιθέσεις πρὸς τὸ δικτατορικὸ καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου – μπῆκαν στὴν ἄκρη καί, ὅπως εἶδαμε, ἀδιατάρακτη πολιτικὴ ὁμοψυχία ἐπρυτάνευσε καθ’ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ Πολέμου. Ὑπάρχει λοιπὸν γιὰ ὅλα αὐτὰ μιὰ γενικὴ, θὰ ἔλεγα, θεμελιακὴ ἐξήγηση, τὴν ὁποία ἐν εἶδει κεντρικοῦ ἀντικειμένου τῆς παρούσας ὁμιλίας θὰ προσπαθῆσω, ὅσο μπορῶ, νὰ ἀναλύσω στὴ συνέχεια.

Ἄς θυμηθοῦμε τὰ ὅσα διαδραματίστηκαν τὲς πρῶτες πρωινὲς ὥρες τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 στὸ μικροαστικὸ σπίτι τοῦ Μεταξᾶ στὴν Κηφισιά. Ἐκτελώνοντας συγκεκριμένες λεπτομερεῖς ὁδηγίες τῆς ἰταλικῆς ἡγεσίας, ὁ πρέσβης Grazzi – ἓνας εὐαίσθητος ἄνθρωπος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη αὐτοβιογραφία του – ἐμφανίστηκε ἐκεῖ στὶς 3 π.μ. καὶ ἐζήτησε ἀπὸ τὸν μοναδικὸ φρουρὸ-χωροφύλακα νὰ ξυπνήσει τὸν πρωθυπουργό, γιατί ὁ Ἰταλὸς πρέσβης ἤθελε ἐπειγόντως νὰ τοῦ μιλήσει. Σὲ λίγο ἐμφανίστηκε ἀπορημένος ὁ Μεταξᾶς καὶ ὁ Grazzi περιγράφει τὸν ἀγουροξυπνημένο ἠλικιωμένο ἄνθρωπο μὲ τὴ φτηνὴ βαμβακερὴ πιτζάμα ποὺ πῆρε στὰ χέρια του τὸ τελεσίγραφο, τὸ ἐλαφρὸ τρεμουλιασμά τῶν χεριῶν του ὅσο τὸ διάβαζε καὶ τὴν κοφτὴ ἀρνητικὴ ἀπάντηση ὅταν τελείωσε – τὸ «ὄχι».

Γιὰ λόγους καταγέλαστους (περιλαμβανομένης τῆς δῆθεν «διεξαγόμενης» ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες «προκλητικῆς δράσεως ἔναντι τοῦ ἀλβανικοῦ ἔθνους») ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις μὲ τὸ τελεσίγραφο γνωστοποιοῦσε στὴν ἐλληνικὴ τὴν εἰλημμένη ἀπόφασή της, ἐπὶ λέξει «νὰ καταλάβει διὰ τῶν ἐνόπλων αὐτῆς δυνάμεων ὀρισμένα στρατηγικὰ σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους», καὶ τῆς ζητοῦσε νὰ «δώσει αὐθωρεῖ» τὲς ἀναγκαῖες διαταγὰς ὥστε νὰ μὴν παρεμποδισθεῖ ἡ ἄμεσα ἐπικείμενη εἴσοδος τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων στὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος. Σὲ περίπτωσι ἀντίστασης, συνέχιζε τὸ τελεσίγραφο, αὐτὴ θὰ ἐκάμπτετο διὰ τῶν ὅπλων «μὲ εὐθύνην τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως» γιὰ ὅ,τι θὰ προέκυπτε. Ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς ἐνημέρωσε τὸν Μεταξᾶ ὅτι ἡ «εἴσοδος» τῶν Ἰταλῶν στὴν Ἑλλάδα θὰ ἄρχιζε σὲ τρεῖς ὥρες, τὴν ἕκτη πρωινὴ (πράγματι ἄρχισε στὶς 5:30). Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ φαν-

ταστεῖ ἱταμώτερο, προσβλητικότερο, περιφρονητικότερο, χυδαιότερο κείμενο ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο, ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία ἦταν προῖον συνεργασίας τῶν δύο κορυφῶν τοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος Μουσολίνι καὶ Τσιάνο.

Ὁ Μουσολίνι, στὸ πλαίσιο τῶν συνηθισμένων μεγαλαυχιῶν του, εἶχε κατ' ἐπανάληψη δώσει ἔμφαση στὴν ἐξαιρετικὰ χαμηλὴ ἐκτίμηση ἢ μᾶλλον περιφρόνηση ποὺ ἔτρεφε γιὰ τοὺς σύγχρονους Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους χαρακτῆριζε ὡς «παρηκμασμένους λεβαντίνους». Ἡ ἐκτίμησή του αὐτὴ εἶχε ἐνισχυθεῖ, πέρα ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1922, καὶ ἀπὸ τὰ συμβάντα τοῦ ἐπόμενου ἔτους 1923, ὅταν ἡ Ἰταλία μὲ πρωθυπουργὸ πᾶν τὸν Μουσολίνι, στὸ πλαίσιο σειρᾶς ἐξευτελισμῶν στοὺς ὁποίους ὑπέβαλε τὴν Ἑλλάδα –μὲ ἀφορμὴ τὸν φόνο ἀπὸ ἄγνωστους δράστες ἐνὸς Ἰταλοῦ στρατηγοῦ (Τελλίνι), μέλους διεθνοῦς ἐπιτροπῆς, στὰ ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα–, εἶχε καταλάβει γιὰ ἓνα διάστημα, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ἀμαχητί, τὴν Κέρκυρα, ἀφοῦ προηγουμένως τὴ βομβάρδισε ὁ στόλος της. Ἡ τότε κατεστραμμένη Ἑλλάδα ἦταν ἀνίκανη νὰ ἀντιδράσει. Προέκταση ὅλων αὐτῶν ἀποτελοῦσε λοιπὸν ἡ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία τοῦ Μουσολίνι καθόσον ἀφορᾷ στὴν ἔκβαση τῆς ἐπιχείρησής του τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Ὅμως ὁ Μουσολίνι ὑπέπεσε ἐδῶ σὲ ἓνα τραγικὸ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή του σφάλμα. Τὸ φιάσκο τοῦ Ἑλληνοἰταλικοῦ Πολέμου, ποὺ αὐτὸς προκάλεσε, ἐκλόνισε ἀνεπανόρθωτα τὸ μέχρι τότε ὑψηλὸ πολιτικὸ του κύρος καὶ ἔγινε ἀφετηρία μιᾶς συνεχοῦς καθοδικῆς πορείας ποὺ δὲν μποροῦσε πᾶν μὲ τίποτα νὰ ἀνασχεθεῖ, μέχρι τὸ ἄθλιο τέλος ποὺ τὸν περίμενε τέσσερα χρόνια ἀργότερα, ὅταν βρέθηκε κρεμασμένος ἀνάποδα σὲ πλατεία τοῦ Μιλάνου. Ὁ Μουσολίνι δὲν κατάλαβε, ἀγνόησε τελείως, τί ἀκριβῶς ἦταν καὶ εἶναι ἡ Ἑλλάδα, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Ἀπὸ ποῦ καὶ πότε ξεκίνησαν τὴν ἱστορικὴ τους πορεία, ποιοὶ ἦταν οἱ σταθμοὶ τῆς πορείας τους αὐτῆς, ποιά τὰ ἐπιτεύγματα ποὺ κατόρθωσαν στὸν δρόμο καί, βέβαια, ποιὲς εἶναι οἱ ἐπὶρροές ποὺ ἀσκοῦν ὅλα αὐτὰ σὲ περίπτωση κρίσης στὴν ἐκάστοτε ἐθνικὴ συμπεριφορά. Μὲ δύο λόγια, ἀγνόησε τίς «κληρονομίες» τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ λαοῦ.

Λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μεγάλου Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Arnold Toynbee δημοσιεύθηκε (1981) τὸ τελευταῖο βιβλίο του μὲ τίτλο *The Greeks and their Heritages* (Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Κληρονομίες τους). Βασικὴ σκέψη του συνιστᾷ ἐδῶ τὸ ὅτι οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες μοιράζονται μὲ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα τὴν εἰσοδοχὴ μιᾶς σύνθετης «κληρονομιάς» ἀπὸ τὸ παρελθὸν ποὺ τὴν ὀνοματίζει μὲ τὴ σανσκριτικὴ λέξη «κάρμα», δανεικὴ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τοῦ

βουδισμού, πού σημαίνει συνολικά τήν ἐπιρροή πού ἀσκοῦν οἱ τάσεις (τὸ momentum), οἱ τρόποι ἀντίληψης, δράσης καὶ ἀντίδρασης τοῦ παρελθόντος στοὺς χρονικὰ ἐπόμενους καὶ τελικὰ σὲ ἐκείνους τοῦ παρόντος. Τὸ σύνολο τῶν θετικῶν ἀλλὰ καὶ ἀρνητικῶν ἐπιρροῶν τοῦ παρελθόντος (οἱ «κληρονομίες» ἀπὸ αὐτὸ) εἶναι πάντοτε, περισσότερο ἢ λιγότερο, ζωντανὸ καὶ ἐνεργὸ στὸ ἐκάστοτε σύγχρονο ἔθνος, ἀκόμα κι ὅταν δὲν ὑπάρχει ξεκάθαρη συνειδηση τῆς ἐπιρροῆς του. Ἀπὸ ὅλους λοιπὸν τοὺς σύγχρονους λαοὺς-ἔθνη, αὐτοὶ πού ἔχουν τὶς μακρότερες καὶ βαθύτερες «μνημεις» καὶ συνακόλουθα ἐπιρροὲς ἀπὸ τὸ παρελθὸν εἶναι κατὰ τὸν Toynbee οἱ Κινέζοι, οἱ Ἑβραῖοι καὶ ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες. Ὁ Toynbee ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὶς ἐπιρροὲς πού ἄσκησαν κάθε φορὰ στὴν ἱστορικὴ πορεία τους οἱ διαδοχικὲς «κληρονομίες» τους ἀπὸ τὶς προηγηθεῖσες φάσεις τοῦ παρελθόντος τους στὶς ἐπόμενες καὶ ὅλες μαζί μέχρι σήμερα. Ἀ.χ. ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ (Ὁμήρεια Ἑπὴ) στὴν καθεαυτὸ κλασικὴ καὶ ἔπειτα τὴν ἑλληνιστικὴ, ἀπὸ ἐκεῖ στὴ βυζαντινὴ καὶ τὶς ἐπακόλουθες μέχρι τὴ σημερινή. Οἱ Ἕλληνες, θέλουν δὲν θέλουν, ἐπηρεάζονται ἰσχυρὰ ἀπὸ τὶς κληρονομίες τους, εἶναι μὲ τὸ δίκιο τους ὑπερήφανοι γι' αὐτές, ἐμπνέονται ἀπὸ αὐτές καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνες πού ἀγνόησε πλήρως ἡ ἰταλικὴ ἡγεσία ὅταν ἀποφάσισε νὰ ταπεινώσει τὴν Ἑλλάδα τὸ 1940.

Ἡ κληρονομία τῶν ἐνδοξῶν Περσικῶν Πολέμων ὅπως τὴ ζωντανεῖ οἱ αἰσχύλειος παιάνας «ἌΩ παῖδες Ἑλλήνων, ἵτε ἐλευθεροῦτε πατρίδα» ὑπῆρξε γιὰ τοὺς Ἕλληνες διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπὶκαιρὴ καὶ δραστηκὴ. 150 χρόνια ἀργότερα οἱ Ἕλληνες (πλὴν Λακεδαιμονίων) ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Φιλίππου κατανικοῦν τοὺς Πέρσες μέσα στὴν περσικὴ ἐπικράτεια. Ἀπὸ τὴ «θαυμασία πάνελλήνιαν ἐκστρατεία τους» βγῆκε κατὰ τὸν Καβάφη «ἐλληνικὸς καινούργιος κόσμος, μέγας» καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Λαλιὰ ἔφτασε «ὡς μέσα στὴ Βακτριανή», «ὡς τοὺς Ἰνδούς»⁷. Τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος, ὅπως τὸ ὀρίζει ὁ Ἡρόδοτος, «ὅμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον ἓόν, [...] ἤθεά τε ὁμότροπα ἔχον», καὶ ὅπως συμπληρώνει τὸν ὀρισμὸ του ὁ Ἰσοκράτης μὲ τὸ κατ' αὐτὸν κύριο συστατικὸ του, τὴν ἀνήκουσα στὴ «διάνοια» ἑλληνικὴ «παιδεία», ἔφτασε ἰδίως ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ. καὶ ἐφεξῆς σὲ ἀνυπερέβλητα πολιτιστικά, πνευ-

7. Βλ. τὸ ποίημα «Στὰ 200 π.Χ.» τοῦ Κ. Π. Καβάφη. Ὁ μεγάλος Ἀλέξανδρινὸς ποιητὴς αἰσθάνθηκε καὶ ἔζησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον αὐτὴν τὴν κληρονομιά.

ματικά και αίσθητικά έπιτεύγματα, για τὰ ὁποῖα αἰσθανόταν ὑπερήφανος ὡς καὶ ὁ ἀπώτατος, ἀπαίδευτος «κληρονόμος» τοὺς Μακρυγιάννης, ποὺ ὅταν τὸ 1828 ἀπέτρεψε τὴν πώληση κάποιων ἀρχαιοελληνικῶν ἀγαλμάτων σὲ ξένους εἶπε τὸ περίφημο ἐκεῖνο «ἐμεῖς γι' αὐτὰ πολεμήσαμε». Πηγὴ ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει ἐξάλλου πάντα ἡ χιλιόχρονη κληρονομία τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, ποὺ συναρτᾶται μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ «κατάκτηση» τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς πολιτικὰ κατακτημένους Ἑλληνες. Ἀπὸ τὴν κοσμοκράτειρα Ρώμη προέκυψε ἀργότερα στὴ μὲν Δύση ἡ «ἀγία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους» καὶ στὴν Ἀνατολὴ ἡ «ἐκχριστιανισμένη ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», δηλαδὴ τὸ Βυζάντιο. Ἔτσι, διαμορφώθηκε καὶ κληρονομήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες καὶ ἡ νέα μορφή τοῦ Ρωμιοῦ καὶ συνολικὰ τῆς Ρωμιοσύνης. Ἡ αὐτοκρατορικὴ κληρονομία τῆς Ρωμιοσύνης ἔμεινε ζωντανή καὶ μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ Βυζαντίου στὴ διάρκεια τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης καὶ συναρτήθηκε μὲ τὴ λεγόμενη Μεγάλῃ Ἰδέᾳ, δηλαδὴ τὴν ἀνάκτηση τῆς Πόλης καὶ σὲ κάποια ἔκταση τὴν ἀνασύσταση τῆς αὐτοκρατορίας.

Κοσμοϊστορικὸ γεγονός ὑπῆρξε γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἡ πολιτικὴ ἀνάσταση τοῦ παρακινημένου ἀπὸ τίς κληρονομίες τοῦ ἑνδοξοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ προαγωγή του σὲ ἐθνικὸ κράτος, γεγονός ποὺ συνεπῆρε πνευματικὰ μεγέθη ὅπως ἦταν ὁ Byron καὶ ὁ Βίκτωρας Οὐγκώ, ἀλλὰ καὶ πάμπολλους φιλέλληνες, ἰδίως Εὐρωπαίους, ποὺ συνέρρευσαν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ συμμετάσχουν στὸν ἑνοπλὸ ἀγῶνα τοῦ ἔθνους μας.

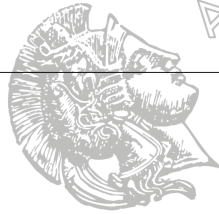
Ἀκόμα καὶ μέσα στὸ δυσμενὲς κλίμα ποὺ εἶχε διαμορφώσει ἡ Ἰερὴ Συμμαχία μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ναπολέοντος, Ἀγγλοὶ, Γάλλοι καὶ Ρῶσσοι κατέληξαν νὰ συμβάλουν μὲ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου στὴν παγίωση τοῦ νεογέννητου ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ σὲ ἑνδειξὴ τῆς ἀληθινὰ παγκόσμιας τότε ἀπήχησης αὐτοῦ τοῦ γεγονότος περιορίζομαι νὰ θυμίσω ὅτι ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ νεοπαγοῦς ἑλληνικοῦ κράτους ἦρθε –ὡς ἐκεῖ ἔφτασε ἡ ἀπήχησης του– ἀπὸ τὴν ἀπώτατη Καραϊβικὴ, ἀπὸ τὸ κράτος τῶν γαλλόφωνων, μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ἀπελευθερωμένων ἀπὸ τοὺς κατὰ νικηθέντες Γάλλους ἀφέντες τους, μαύρων «σκλάβων» τῆς μακρινῆς Αἰτῆς! Τὴ σημασία τῆς κληρονομίας τοῦ 1821 ἀνέδειξε εὐστοχα καὶ ἐπίκαιρα ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, καλώντας τὸ 1940 τοὺς Ἑλληνες πρὶν ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο νὰ «μεθύσουν μὲ τ' ἀθάνατο κρασί τοῦ Εἰκοσιένα»! Αὐτὸ λοιπὸν τὸ

έθνος έπεδίωξε νά ταπεινώσει, μέ καταστροφικές γιά τόν ίδιο συνέπειες, ό Benito Mussolini.

Στήν άλληλουχία ώστόσο αὐτή θά ἤθελα, πλησιάζοντας τόν στόχο καί μαζί τò τέλος αὐτῶν τῶν ἀναπτύξεων, νά ἀναφερθῶ σέ ἓνα συγκεκριμένο δεδομένο πού συνέβηλε, πιστεύω, ἀποφασιστικά στή νικηφόρο εὐφορική ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Ἐπρόκειτο γιά μιὰ μοιραία ἐξέλιξη, τήν εἰδική σημασία τῆς ὁποίας ἐνόψει ἀκριβῶς τῆς παρούσας θεματικῆς ἐπεσήμανε ὁ ἀείμνηστος καθηγητής καί ἀκαδημαϊκός Διονύσιος Ζακυθηνός, μιλώντας ἀπό αὐτό ἐδῶ ἀκριβῶς τò βῆμα πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια, τήν 27η Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1966. Τίτλος τῆς ὁμιλίας του αὐτῆς ἦταν «Ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τήν 28η Ὀκτωβρίου 1940». Πρόκειται γιά ἓνα βαρυσήμαντο γεγονός πού δὲν ἐξέφρασε βέβαια ἑλληνική κληρονομιά, ὑπὸ τήν ἐδῶ διαφέρουσα ἔννοια, ἀλλὰ ἀντίθετα συνεπήχθη τῇ βίαιῃ ἀλλοίωση καί ἐξαφάνισή μιᾶς σημαντικῆς ἑλληνικῆς κληρονομιάς, καί συγκεκριμένα τήν κατάλυση τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Καί ἡ κατάλυση αὐτῇ κατὰ τόν Ζακυθηνό, ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, ὁ κλονισμὸς πού προκάλεσε, ὁ ξεριζωμὸς τοῦ ἰωνικοῦ καί ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπέφερε βιαίως ἓνα εἶδος κάθαρσης. Τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ξεπέρασε τῇ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ καί ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς οἰκοδόμησε ἓνα ἀληθινὸ ἑθνικὸ κράτος. Οἱ μάζες πανάρχαιων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν πού ἀποτέθηκαν βίαια στὸ ἑλλαδικὸ ἔδαφος «ἀπέβησαν οἱ φορεῖς ἐκτάκτου ἀναγεννητικῆς δραστηριότητος». Ὅντως «τὸ χάσμα π' ἀνοίξε ὁ σεισμὸς εὐθὺς ἐγνόμησ' ἄνθη».

«Ἀρραγῆς ἐπετεύχθη ἡ ὁμοιογένεια τοῦ πληθυσμοῦ», μεταφέρω ἐδῶ ἐπὶ λέξει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ζακυθηνοῦ: «Συνοικισμοὶ πολυάριθμοι ἰδρύθησαν, φέροντες τὰ ὀνόματα τῶν ἀπολεσθεισῶν πατρίδων, ἐπρασίνισαν αἱ πεδιάδες καί τὰ ὄρη, ἡ βιομηχανία προήχθη, κυρίως δὲ ἀνεπτύχθη ὁ ἀστικὸς βίος, ἀναρχικὸς μὲν καί ἄτυπος, ἀλλὰ δυνάμενος πάντως νά δημιουργήσῃ κοινωνικὰς ἀνακατατάξεις καί ἀποκρυσταλλώσεις». Τὸ τραῦμα τῆς καταστροφῆς ἔσπρωχνε τοὺς Ἕλληνες πρὸς τὰ ἐμπρός. Σὲ αὐτὸ τὸ νέο ἰσχυρότερο ἑθνικὸ κράτος καί σὲ αὐτὴν τὴν κοινωνία ἀνῆκε ἡ γενιὰ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 «πού εἶχε ἀνδρωθεῖ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐθνικῶν δοκιμασιῶν καί εἶχε κερδίσει σὲ ὀριμότητα». Τώρα πιά ὀριμος καί κατασταλαγμένος ὁ πολὺπαθος αὐτὸς λαός, μέ αὐτὴν τὴν ἀνανεωμένη καί βαθύτερη ἐθνικὴ συνείδηση, μέ βίαια ζωντανεμένες καί πιέζουσες τὶς μοναδικὰς ἐνδοξες κληρονομίες του, μέ νωπὸ ἀκόμα τὸ τραῦμα ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῆς

Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἦταν θὰ ἔλεγε κανεὶς σὲ θέση νὰ θυμώσει, νὰ ἐξεγερθεῖ καὶ νὰ αἰσθανθεῖ ὑπεροχὴ ἀπέναντι στοὺς –ὅπως ἔγινε γρήγορα αἰσθητὸ– ἀμφίβολης σοβαρότητας Ἰταλοὺς εἰσβολεῖς⁸. Τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940 λοιπὸν οἱ ἄλλες κληρονομιᾶς τῶν Ἑλλήνων ἐκδικήθηκαν καὶ γιὰ τὸν ὀριστικὸ χαμὸ τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἐνισχυμένες ἀπὸ τὴν ὠριμότητα καὶ σοβαρότητα πού, ὅπως ἀποδείχτηκε, εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐπιδείξουν οἱ Ἕλληνες ὅταν βρεθοῦν μπροστὰ σὲ προπετὴ καὶ ἀνιστόρητη ἀπειλή, συνέβαλαν στὴν ἱστορικὴ ἐκφορὰ τοῦ «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου καὶ τὴ νικηφόρα ἐξέλιξή του, θεμελιώνοντας μιὰ νέα θετικὴ κληρονομιά γιὰ τοὺς ἐπιγενόμενους. Οἱ Ἕλληνες, μὲ τὴ συνείδηση τῆς διαχρονικῆς ἐλληνικότητος –καὶ αὐτὸ ἰσχύει αὐτονόητα καὶ γιὰ ἐμᾶς τοὺς σημερινούς–, εἶναι σὲ θέση νὰ ἐμπνέονται καὶ νὰ ξεπερνοῦν τελικὰ τὶς ὅποιες κρίσιμες περιστάσεις, ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ σκληρές.

8. Μιὰ ἀνάλογη εἰκόνα ἀνάνηψης ἀπὸ καταστροφὴ εἶχε ἐμφανίσει ἄλλωστε τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος καὶ πρὶν ἀπὸ 30 περίπου χρόνια. Δεκαπέντε χρόνια μετὰ τὴν ὀδυνηρὴ ἦττα ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοῦ 1897, ποὺ ἔφερε τὸ ἐλλαδικὸ κράτος στὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς, τὸ ἀφυπνισθὲν ἔθνος μὲ μιὰ πρωτόγνωρη, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ λέξις, σοβαρότητα (βοηθούσης καὶ τῆς ιδιόρρυθμης «ἐπανάστασης» τοῦ 1909) καὶ ὑπὸ ἐμπνευσμένη ἡγεσία κατόρθωσε νὰ μεγαλουργήσει στοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους τῶν ἐτῶν 1912-1913. Καὶ τότε εἶχε παρατηρηθεῖ ἡ ἴδια ἐνθουσιώδης προσέλευση τῶν κληθέντων ὑπὸ τὰ ὅπλα, μὲ μαζικὸ μάλιστα ἐπαναπατρισμὸ ἀκόμα καὶ νέων ποὺ λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας εἶχαν μεταναστεύσει στὴν Ἀμερική.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἐπιτίμου μέλους τῆς Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀπόστολος Γεωργιάδης καὶ λέγει γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Στεφανόπουλο τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὴ συνεδρίασίν της στὶς 15 Ἰουνίου 2000, μετὰ ἀπὸ πρόταση τῆς προβλεπόμενης ἀπὸ τὸ ἄρθρο 24 τοῦ Ὁργανισμοῦ ἐπιτροπῆς, ἀποφάσισε μὲ μυστικὴ ψηφοφορία παμψηφεί (ἐπὶ 33 ψηφισάντων εὐρέθησαν 33 ψηφοδέλτια μὲ τὴν ἐνδειξὴ “ναί”) τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ τότε Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου σὲ ἐπίτιμο μέλος αὐτῆς.

Σήμερα, 16 χρόνια μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν αὐτή, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀποτίνει φόρον τιμῆς πρὸς τὸν ἕκτο κατὰ σειρά Πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸν Κωστή Στεφανόπουλο, ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε κατὰ γενικὴ παραδοχὴ ἄξιος τῆς πατρίδας καὶ κορυφαῖος τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Κωστὴς Στεφανόπουλος γεννήθηκε στὴν Πάτρα τὸ 1926. Σπούδασε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τὸ 1954 μέχρι τὸ 1975 ἄσκησε μάχιμη δικηγορίαν ὡς μέλος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Πατρῶν, ὅπου καὶ διακρίθηκε κυρίως ὡς ποινικολόγος, χάριν καὶ στὴ ρητορικὴ του δεινότητά.

Τὸ 1964 ἐξελέγη γιὰ πρώτη φορὰ βουλευτὴς Ἀχαΐας καὶ ἀπὸ τὸ 1974 μέχρι τὸ 1981 χρημάτισε διαδοχικὰ Ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν (1974-1976), Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν (1976-1977), καθὼς καὶ Ὑπουργὸς Προεδρίας

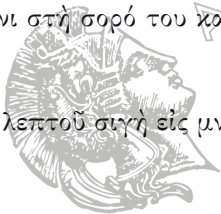
τῆς Κυβερνήσεως (1977-1981) στίς κυβερνήσεις τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καί τοῦ Γεωργίου Ράλλη.

Στίς 8 Μαρτίου 1995 ἐξελέγη Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καί τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2000 ἐπανεξελέγη ἀπὸ τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων στὸ ὑπατο πολιτειακὸ ἀξίωμα μὲ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν 269 ψήφων.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεδρικῆς θητείας του ὁ Κωνσταντῖνος Στεφανόπουλος ἦταν ἰδιαίτερα δημοφιλὴς λόγῳ τῆς σοβαρῆς καί διακριτικῆς ἄσκησης τῶν καθηκόντων του. Ὑπηρετήσε τὸ δημόσιο συμφέρον μὲ ἀνιδιοτέλεια, ἀξιοπρέπεια καί συνέπεια καί ἀγαπήθηκε ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων, ποὺ στὸ πρόσωπό του εἶδαν ἕναν πρόεδρο προσιτό, σεμνό, φιλικό, ἀκέραιο καί ἀπολύτως προσηλωμένο στὴν ἐφαρμογὴ καί ὑπηρετήσῃ τοῦ Συντάγματος τῆς χώρας.

Χθές, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἦταν παρούσα κατὰ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία του. Κατέθεσε δάφνινο στεφάνι στὴ σορὸ του καί τοῦ ἀπηύθυνε τὸ ὕστατο χαῖρε».

Ἡ Ὁλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2016

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ τὸν κ. Γεώργιο Ἀναγνωστόπουλο, Καθηγητὴ Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Καλιφόρνιας – San Diego, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2015 ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς στὸν κλάδο τῆς Φιλοσοφίας, στὴν Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

Ὁ κ. Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος γεννήθηκε τὸ 1939 στὰ Γρανιτσέικα Ἡλείας. Ἐλαβε τὸ πτυχίον του ἀπὸ τὸ Massachusetts Institute of Technology στὴ Μασαχουσέτη καὶ συνέχισε τὶς διδακτορικὲς του σπουδὰς στὸ Πανεπιστήμιο Brandeis τῶν ΗΠΑ. Ὁ κ. Ἀναγνωστόπουλος ἔχει πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο, ἄρθρα καὶ συλλογικοὺς τόμους, καὶ ἔχει συμμετάσχει μὲ ἀνακοινώσεις του σὲ πολλὰ συνέδρια. Μάλιστα ἔχει ὀργανώσει καὶ ἀρκετὰ συνέδρια στὸν νομὸ Ἡλείας, συμμετέχοντας ἔτσι ἐνεργὰ στὴν πολιτιστικὴ ζωὴ τοῦ ἀγαπημένου τόπου καταγωγῆς του.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχὴς ποὺ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὰς εὐχὰς γιὰ συνέχιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σας ἔργου.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ δίπλωμα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα, παρακαλῶ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Εὐάγγελο Μουτσόπουλο νὰ παρუსιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαιτέραν τιμὴν μετὰ τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν τῆς τὸν κ. Γεώργιον Ἀναγνωστόπουλον, ὁμογενὴν τῆς Ἀμερικῆς, Καθηγητὴν Φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Καλιφορνίας ἐν San Diego, ἐπιφανὴ ἀριστοτελίζοντα φιλοσοφοῦντα.

Ὁ κ. Ἀναγνωστόπουλος ἐγεννήθη τὸ 1939 εἰς τὰ Γρανιτσέικα τοῦ νομοῦ Ἡλείας, περίπου 30 χιλίόμετρα δυτικῶς τῆς Ἀρχαίας Ὀλυμπίας. Ἐσπούδασε στὸ Massachusetts Institute of Technology (MIT) (B.S. 1964) καὶ ἔλαβε τὸ διδακτορικόν του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Brandeis (Ph.D. 1971). Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Καλιφορνίας – San Diego διδάσκει ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ἠθικὴν καὶ μεταφυσικὴν. Αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Ἀναγνωστοπούλου ἐστιάζονται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν καὶ ἐπιστημολογίαν καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας ἀπόψεις περὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἰδίως τῆς ἱατρικῆς.

Διετέλεσε δις πρόεδρος τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας (1982-1986, 1998-2000), διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν (2001-2005) καὶ ἐπὶ πενταετίαν Κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς Τεχνῶν καὶ Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου του (interim, acting, associate dean). Σημειωτέον ὅτι μὲ τὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν ὁμογενῶν ἔχει δημιουργήσει στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ San Diego τρεῖς ἐπιχορηγουμένας καθηγητικὰς ἔδρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, γεγονὸς πρωτοφανὲς εἰς τὰ χρονικὰ τῶν ἀμερικανικῶν πανεπιστημίων. Πρόκειται γιὰ τὰς ἔδρας:

- The Ranglas Family Endowed Chair in Ancient Greek History,
- The Alkiviadis Vassiliadis Endowed Chair in Byzantine History,
- The Nicholas Family Endowed Chair in Modern Greek History.

Ὁ κ. Ἀναγνωστόπουλος εἶναι ἰδρυτικὸν μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βοστώνης καὶ τοῦ διεθνῶς γνωστοῦ Θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς ψηφιακὴν μεταγραφὴν μεγάλου μέρους τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ φέρει τὸν τίτλον *Οἱ πρόωμοι διάλογοι τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ περὶ μεθόδου ζήτησις*. Σημαντικὴ εἶναι ἡ μελέτη του ποὺ τιτλοφορεῖται *Aristotle on the Goals and Exactness of Ethics* (The University of California Press, 1994), στὴν ὁποία ἀναλύει τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη περὶ τῶν σκοπῶν καὶ τῆς ἀκριβείας τῆς ἠθικῆς. Ὁ ἴδιος ἔχει ἐπιμεληθεῖ τῆς

εκδόσεως τῶν ἐξῆς συλλογικῶν ἔργων περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους: *Νόησις, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ* (1998), *Ἠθικὸς συλλογισμὸς* (1998), *Νόμοι καὶ δικαιοσύματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν* (2006), *Μελέται περὶ Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους* (2011), καὶ προσφάτως *Λόγος καὶ ἀνάλυσις εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν* (2013). Ἐχει ἐπίσης δημοσιεύσει δύο ἄρθρα περὶ τοῦ πλατωνικοῦ Κρατύλου (1972, 1973), ἓνα περὶ τῆς ἀρχαίας Θεωρίας τῆς Τελειότητος καὶ τῶν συγχρόνων ἐπικριτῶν της (1999), καὶ ἓνα περὶ τῶν κατὰ Ἀριστοτέλην μεθόδων (2009)· καὶ μέχρι τοῦδε 53 ἀνακoinώσεις εἰς συνέδρια.

Τὸ 2009, ὡς ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως καὶ συγγραφεὺς τριῶν κεφαλαίων, ὁ κ. Ἀναγνωστόπουλος ἐξέδωσε τὸν συλλογικὸν τόμον *A companion to Aristotle* (Ὁδηγὸς εἰς τὸν Ἀριστοτέλην), ὁ ὁποῖος περικυβάνει συνολικῶς 40 δοκίμια ὑψηλῆς λογιότητος καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς εἰδικoὺς ἀνεκτίμητο ἀπόκτημα τῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κ. Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος ἔχει ζήσει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του μακριὰν τῆς χώρας μας, ἔχει παραμείνει ἐν στενῇ ἐπαφῇ τόσο πρὸς αὐτὴν ὥσον καὶ πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Μάλιστα ἔχει ὀργανώσει πολλὰ συνέδρια εἰς τὸν νομὸν Ἠλείας, συμμετάσχωιν προσωπικῶς εἰς αὐτά, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκείνων τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Κέντρου Φιλοσοφίας καὶ Πολιτισμοῦ. Παραμένει δὲ ἐνεργὸς μέτοχος τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς τοῦ τόπου καταγωγῆς του.

Ἀγαπητὲ συνάδελφε, τὴν ἐπίσημη αὕτη ὥρα, μὲ αἰσθήματα ἐκτιμήσεως καὶ φιλίας, σᾶς ὑποδέχομαι εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν καὶ σᾶς εὐχομαι ὑγείαν καὶ πνευματικὴν εὐφορίαν, ὥστε νὰ συνεχίσετε ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τὸ ἐπωφελὲς ἔργο σας πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ θέμα τῆς οἰκογένειας, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ θέση τῆς οἰκογένειας στὴν πολιτικὴ κοινωνία καὶ τὴ σχέση της μὲ τὸ εἶδος τῆς δικαιοσύνης ποὺ ἐνσωματώνεται στὸ πολίτευμα (σύνταγμα) κάθε κοινωνίας, ἔχει ἀπασχολήσει πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους στοχαστὲς καὶ φιλόσοφους τῆς μοντέρνας περιόδου. Μεταξὺ τους εἶναι οἱ Rousseau, Locke, Hume, Hegel, Marx, Engels, Mill, Nietzsche καὶ Freud, καὶ πιὸ πρόσφατα ὁ Rawls. Ὡστόσο, τὸ θέμα τῆς οἰκογένειας ἦταν στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης, ἰδιαίτερα στὶς φιλοσοφικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Διορατικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν οἰκογένεια συναντᾶμε ἐπίσης σὲ ὅλα τὰ εἶδη λογοτεχνίας καὶ τέχνης στὴν ἀρχαία παράδοση – στὰ ἔργα τοῦ Ὅμηρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου, τῶν λυρικῶν ποιητῶν, καὶ εἰδικὰ στὰ ἔργα τῶν τραγικῶν, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα διερευνοῦν τὸ πολύπλοκο σύμπλεγμα τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καὶ τίς ἀντιφατικὲς ὑποχρεώσεις ποὺ συχνὰ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτό.

Σκοπὸς μου στὴν ὁμιλία αὐτὴ δὲν εἶναι νὰ ἐπιλύσω –οὔτε κἂν νὰ ἀναλύσω λεπτομερῶς– κάποιο ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ οἱ διάφοροι ἐρευνητὲς σχετίζουν μὲ τὴν οἰκογένεια ἀλλὰ κάτι πολὺ πιὸ περιορισμένο: Ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ παρορσιάσω τὴ ριζοσπαστικὴ πρόταση τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας στὴν ἰδανικὴ πόλη τῆς Πολιτείας του, καὶ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους θεωρεῖ τὴν πρόταση αὐτὴ ἀναγκαία, ἐπιθυμητὴ καὶ ἐφικτὴ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀντιπαραβάλλω τὴν ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη. Πιὸ συγκεκριμένα, σκοπὸς μου εἶναι νὰ καταδείξω πῶς, ἐνῶ τὰ κίνητρα τῆς πλατωνικῆς πρότασης γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας εἶναι καθαρὰ πολιτικὰ –δηλαδή ἡ ἐπίτευξη τοῦ «μέγιστου ἀγαθοῦ» τῆς ἰδανικῆς πόλης–, ἡ ἀριστοτελικὴ κριτικὴ τῆς πλατωνικῆς θέσης ἀποτελεῖ μιὰ πολὺπλευρὴ καὶ πολυδιάστατὴ ἀπάντηση, ποὺ ἐξετάζει τὴν οἰκογένεια ἀπὸ διαφορετικὲς πλευρὲς – τὴν ἠθικὴ, πολιτικὴ, ψυχολογικὴ καὶ βιολογικὴ.

Ι. Ὁ Πλάτων γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆ δημιουργία τῆς πολιτικῆς οἰκογένειας

Στὸ Δ' βιβλίο τῆς *Πολιτείας*¹ του, ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὴ θεωρία τῆς πολιτικῆς (ἢ κοινωνικῆς) δικαιοσύνης στὴν ἰδανικὴ πόλη του, τὴν Καλλίπολη, καθὼς καὶ τὴ θεωρία τῆς ψυχικῆς δικαιοσύνης στὸ ἄτομο². Σήμερα, θὰ ἀναφερθῶ μόνο στὶς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ δικαιοσύνη στὴν Καλλίπολη.

Ὡς γνωστὸν, ὁ Πλάτων διαιρεῖ τὴν Καλλίπολη σὲ τρεῖς τάξεις: τοὺς παραγωγούς, τοὺς φύλακες καὶ τοὺς ἄρχοντες. Ἡ τοποθέτηση κάθε πολίτη σὲ μιὰ συγκεκριμένη τάξη καθορίζεται ἀπὸ τὶς φυσικὲς τοῦ ἰκανότητες, ποὺ τελικὰ τὶς συνδέει μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ μέρη στὰ ὁποῖα διαιρεῖ τὴν ψυχὴ – ἐπιθυμητικόν, θυμοειδές, λογιστικόν. Ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους τὸ ἐπιθυμητικόν εἶναι ἰσχυρὸ ἀποτελοῦν τὴν τάξη τῶν παραγωγῶν· αὐτοὶ μὲ ἔντονο τὸ θυμοειδές ἀποτελοῦν τοὺς φύλακες, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν ἔντονο τὸ λογιστικόν ἢ τὴ διάνοια θὰ εἶναι οἱ ἄρχοντες. Περιληπτικά, ἡ πλατωνικὴ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης προσδιορίζει πῶς ὁ κάθε πολίτης πρέπει νὰ παραμένει στὴν τάξη ὅπου ἔχει ὀριστεῖ – νὰ ἐκτελεῖ τὸ ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι κατάλληλος ἐκ φύσεως καὶ νὰ μὴν ἐπεμβαίνει στὸ ἔργο αὐτῶν ποὺ ἀνήκουν στὶς ἄλλες τάξεις. Κανένας παραγωγὸς δὲν πρέπει νὰ παρεμβαίνει στὸ ἀντίστοιχο ἔργο τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων καὶ κανένας φύλακας σὲ αὐτὸ τῶν ἀρχόντων (*Πολιτεία* 433α-434δ).

Ἀφοῦ ὁλοκληρώσει τὴ θεωρία τῆς δικαιοσύνης στὸ πολιτικὸ καὶ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, ὁ Πλάτων διερευνᾷ τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς θεωρίας καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἰδανικὴ του πόλη καὶ τὸ σύνταγμα τῆς θὰ μπορούσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν. Ὁ δεῦτερος στόχος δείχνει ὅτι δὲν θεωρεῖ τὴν ἰδανικὴ του πόλη καὶ τὸ σύνταγμα τῆς ἀπλῶς ὡς ἓνα νοητικὸ πείραμα ποὺ ἡ

1. ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία* (Π).

2. Ὁ Πλάτων κάνει διάκριση μεταξὺ πολιτικῆς (κοινωνικῆς) καὶ ἀτομικῆς (ψυχικῆς) δικαιοσύνης (Π Π 368γ, IV 434δ-435γ). Ἡ πρώτη εἶναι ἀρετὴ τῆς πόλης (κοινωνίας) καὶ ἡ δευτέρη ἀρετὴ τοῦ ἀτόμου (ψυχῆς). Παρόλο ποὺ ὁ βασικὸς καὶ ἀπώτερος σκοπὸς του εἶναι νὰ ἀνακαλύψει τὴ φύση τῆς ἀτομικῆς δικαιοσύνης, θεωρεῖ πῶς αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ εὐκολότερα ἂν πρῶτα διασαφηνισθεῖ ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη (Π Π 368γ-ε).

ύλοποίησή του δὲν τὸν ἀπασχολεῖ ἢ δὲν τὸν ἐνδιαφέρει, ἓνα οὐτοπικὸ σχέδιο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πουθενά.

Ἀρχίζοντας τὸ Ε' βιβλίο, ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θεωρία τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης συνεπάγεται τὴν ἰσότητα τῶν γυναικῶν στὴ μόρφωση καὶ στὸ δικαίωμα νὰ κατέχουν ὅποιαδήποτε θέση γιὰ τὴν ὁποία ἔχουν τὰ κατάλληλα προσόντα. Συγκεκριμένα, ἡ δικαιοσύνη προσδιορίζει πῶς οἱ γυναῖκες μὲ τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα πρέπει νὰ λαμβάνουν τὴν ἴδια παιδεία ποὺ λαμβάνουν οἱ ἄνδρες γιὰ νὰ γίνουν φύλακες καὶ ἄρχοντες καὶ νὰ κατέχουν τὰ ἀντίστοιχα ἀξιώματα. Ἐναντίον τῆς κυρίαρχης παράδοσης, ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ὀρισμένες γυναῖκες ὄντως ἔχουν τὰ προσόντα νὰ λάβουν μιὰ ἐκπαίδευση ἴδια μὲ αὐτὴ τῶν ἀνδρῶν καὶ νὰ κατέχουν τὰ ἀξιώματα ποὺ ὀρισμένοι ἄνδρες κατέχουν. Ἡ ἰσότητα στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὰ ἀξιώματα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐφικτή· κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι βέλτιστο ἀγαθὸ γιὰ τὴν πόλη (Π 457α). Ἐχοντας πλήρη συνείδηση τοῦ ἀντίκτυπου ποὺ ἐνδεχομένως θὰ εἶχε μιὰ τέτοια πρόταση, τὴν παρομοιάζει μὲ ἓνα ἰσχυρὸ κύμα ποὺ πρόκειται νὰ χτυπήσει τὴν πολιτικὴ κοινότητα καὶ νὰ τὴ μεταμφώσει (Π 457β).

Ἡ ἰσότητα τῶν γυναικῶν εἶναι μόνον τὸ πρῶτο κύμα· μεγαλύτερα καὶ πιὸ δυνατὰ κύματα εἶναι καθ' ὁδόν. Τὸ δεῦτερο εἶναι ἡ κατάργηση τῆς παρὰδοσιακῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας:

«Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πάσας εἶναι κοινάς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν· καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ κοινούς, καὶ μήτε γονέα ἔκγονον εἰδέναι τὸν αὐτοῦ μήτε παῖδα γονέα» (Π 457γ-δ).

Ἡ συνταγματικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Πλάτωνα ὀρίζει ὅτι οἱ σύζυγοι καὶ τὰ παιδιὰ στὶς δύο ἀνώτερες τάξεις τῆς ἰδανικῆς του πόλης θὰ εἶναι κοινοὶ καί, τὸ σημαντικότερο, ὅτι οὔτε οἱ γονεῖς οὔτε οἱ «ἐκγόνοι» (ἀπόγονοί) τους θὰ γνωρίζουν ὁ ἓνας τὴν ταυτότητα τοῦ ἄλλου³. Ὁ στόχος τοῦ Πλάτωνα

3. Πολλοὶ μελετητὲς τῆς Πολιτείας ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ Πλάτωνα ὑπαγορεύει μόνον κοινὰς γυναῖκες. Ὄντως, ὁ Πλάτων μιλάει κυρίως γιὰ κοινὰς γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἀλλὰ ὁ Gregory Vlastos θεωρεῖ ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας συνεπάγεται ὅτι καὶ οἱ ἄνδρες εἶναι κοινόι, καὶ πῶς αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ Πλάτων. Βλ. GR. VLASTOS, Was Plato a feminist? στὸ: D. W. GRAHAM (ed.), *Studies in Greek Philosophy II*, Princeton: Princeton University Press, 1995,

είναι φανερός, να αποκρύψει από τους γονείς και τα παιδιά τον βιολογικό τους δεσμό και να εξουδετερώσει τα φυσικά συναισθήματα που πηγάζουν από αυτόν τον δεσμό. Θέλει να επιβάλει ένα «πέπλο άγνοιας» που τελικά εξαλείφει το είδος της συμπάθειας ή «φιλίας» (ἀγάπης) που εκ φύσεως συνδέει τους γονείς με τα παιδιά τους και αντιστρόφως⁴. Ο Πλάτων γνώριζε ότι η προτεινόμενη μεταρρύθμιση θα φανεί παράδοξη, καθώς δημιουργείται η εντύπωση ότι δεν είναι ούτε εφικτή ούτε ωφέλιμη. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος επιμένει εξ αρχής ότι η ωφελιμότητά της είναι αναμφισβήτητη και ότι η δυνατότητά της πρέπει να ερευνηθεί (Π 457δ). Συνεχίζει, προσδιορίζοντας τον τρόπο για τη δημιουργία του πέπλου της άγνοιας. Ορίζει ότι όλα τα παιδιά των φυλάκων, άμέσως μετά τη γέννησή τους, θα πρέπει να απομακρύνονται από τους γονείς τους και το μέρος της πόλης όπου αυτοί διαμένουν από τους άξιωματούς της πόλης (άνδρες ή γυναίκες). Τα παιδιά που θα κρίνονται κατάλληλα για να γίνουν εξέχοντες πολίτες θα μεταφέρονται σε κοιτώνες σε διαφορετικό μέρος της πόλης, για να ανατραφούν από τροφούς (Π 460β-γ). Οί άξιωματοῦχοι θα επιβλέπουν την ανατροφή των παιδιών, μεταφέροντας τις μητέρες των βρεφών στους τόπους διατροφής τους, αλλά χρησιμοποιώντας κάθε μέθοδο για να εμποδίσουν την κάθε μητέρα να αναγνωρίσει το παιδί της:

«Οὐκοῦν καὶ τροφῆς οὗτοι ἐπιμελήσονται τάς τε μητέρας ἐπὶ τὸν σηκὸν ἄγοντες ὅταν σπαργῶσι, πᾶσαν μηχανὴν μηχανώμενοι ὥπως

σ. 133-143. Κατά τη γνώμη μου, η έρμηνεία αυτή είναι σωστή. Ουσιαστικά δεν υπάρχουν σύζυγοι στην Καλλίπολη, παρόλο που ο Πλάτων μιλάει για γάμους.

4. Μελετητές του Πλάτωνα τείνουν να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι έγκρίνει τη χρήση ψεύδους και απάτης για να επιτύχει τους σκοπούς του, κάτι που ούτε ο ίδιος αρνείται: «συχνῶ τῷ ψεύδει καὶ τῇ ἀπάτῃ κινδυνεύει ἡμῖν δεήσειν χρῆσθαι τοὺς ἄρχοντας ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀρχομένων. ἔφαμεν δέ που ἐν φαρχακοῦ εἶδει πάντα τὰ τοιαῦτα χρήσιμα εἶναι» (Π 459γ-δ). Μερικές φορές ο Πλάτων αποκαλεῖ κάτι ψεύδος, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι· παραδείγματος χάριν, τὸ «γενναῖο ψεῦδος» τῶν μετᾶλλων (Π 414γ) που χρησιμοποιεῖ για να παρουσιάσει τὸ γεγονός ὅτι ἐκ φύσεως ὑπάρχουν σημαντικὲς ἀνισότητες μεταξύ τῶν πολιτῶν. Σχετικὰ με τὴν κατάργηση τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας, αὐτὸ που παίζει πρωτεύοντα ρόλο εἶναι τὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας, γιατί εἶναι ἀπαραίτητο για τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τοῦ Πλάτωνα.

μηδεμία τὸ αὐτῆς αἰσθῆσεται, καὶ ἄλλας γάλα ἐχούσας ἐκπορίζοντες, ἐὰν μὴ αὐταὶ ἱκαναὶ ᾧσι, καὶ αὐτῶν τούτων ἐπιμελήσονται ὅπως μέτριον χρόνον θηλάσονται, ἀγρυπνίας δὲ καὶ τὸν ἄλλον πόνον τίτθαις τε καὶ τροφοῖς παραδώσουσιν;» (Π 460γ-δ)⁵.

Γιατί ὅμως ὁ Πλάτων ἐπιμένει σὲ μιὰ τόσο ριζοσπαστικὴ μεταρρύθμιση; Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς του; Ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας εἶναι ἓνας τρόπος γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ μέγιστου ἀγαθοῦ τῆς πόλης, τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ ἀπόκτηση τοῦ ὑψηλότερου δυνατοῦ ἐπιπέδου ἐνότητος, ἔτσι ὥστε ἡ πόλις νὰ καταστεῖ καὶ νὰ παραμείνει μία. Ἀντιστρόφως, τὸ μέγιστο κακὸ γιὰ τὴν πόλις εἶναι ὁ διχασμὸς – ἡ μία πόλις νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνει πολλές:

«Ἐχομεν οὖν τι μεῖζον κακὸν πόλει ἢ ἐκεῖνο· ὃ ἂν αὐτὴν διασπᾷ καὶ ποιῇ πολλὰς ἀντὶ μιᾶς; ἢ μεῖζον ἀγαθὸν τοῦ ὃ ἂν συνδῇ τε καὶ ποιῇ μίαν; Οὐκ ἔχομεν» (Π 462α-464β).

Τί εἶδους ἐνότητα ἔχει ὑπόψη του ὁ Πλάτων; Μιὰ ἀκραία μορφή της, ὅλοι οἱ πολῖτες (ἢ τουλάχιστον ὅλοι οἱ φύλακες καὶ ἄρχοντες) νὰ ἀντιδρῶν μετὸν ἴδιο τρόπο σὲ κάθε καλὸ ἢ κακὸ ποὺ συμβαίνει σὲ ὁποιοδήποτε μέλος τῆς κοινότητος ἢ στὴν πόλιν. «Ὅλοι νὰ χαίρονται καὶ νὰ ὑποφέρουν ἐξίσου σχετικὰ μετὰ τὰ ἴδια πράγματα» (Π 462β). Τέτοιο «κοινωνεῖν» στὴ χαρὰ καὶ στὸν πόνο λειτουργεῖ συνέκτικα γιὰ τὴν πόλιν καὶ τὴν καθιστᾷ μία.

Γιὰ νὰ καταδείξει πῶς δυνατὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐνότητα ποὺ ἐπιθυμεῖ, ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα τὴν «ἐνότητα» ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ἄτομο. Ἐνὰ ἄτομο εἶναι κάτι σύνθετο, μιὰ «κοινότητα» ποὺ συνίσταται ἀπὸ τὰ πολυάριθμα μέρη τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ὁργανωμένα σὲ ἓνα σύνολο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τὰ διοικεῖ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἂν τὸ δάχτυλο ἐνὸς ἀπὸ ἐμᾶς πληγωθεῖ, τότε ἡ κοινότητα – ποὺ εἶναι τὸ ἄτομο – ἔχει ἀντίληψη τοῦ πόνου, καὶ γι' αὐτὸ λέμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πονάει στὸ δάχτυλό του:

5. Στὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ὁ Πλάτων δείχνει τὴ γνώση καὶ εὐαισθησία του γιὰ τὸν ἄνισο φόρτο ποὺ ἐπωμίζονται οἱ γυναῖκες ὡς πρὸς τὴ διατροφή καὶ φροντίδα τῶν νεογέννητων. Προσπαθεῖ νὰ τὸν ἐλαφρύνει ὅσο μπορεῖ, προτείνοντας τὴ φροντίδα τῶν νεογέννητων νὰ τὴν ἀναλάβουν τροφοί. Ἐτσι, μειώνει μέχρι ἓνα σημεῖο τὴν ἀνισότητα μεταξὺ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν φυλάκων, σχετικὰ μετὰ τὴν ὑπηρεσία ἀναπαραγωγῆς ποὺ εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν πόλιν, καὶ ἐπιτρέπει στίς γυναῖκες μετὰ βρέφη νὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους ὡς φύλακες.

«οἷον ὅταν πού ἡμῶν δάκτυλός του πληγῇ, πᾶσα ἡ κοινωνία ἡ κατὰ τὸ σῶμα πρὸς τὴν ψυχὴν τεταμένη εἰς μίαν σύνταξιν τὴν τοῦ ἄρχοντος ἐν αὐτῇ ἥσθετό τε καὶ πᾶσα ἅμα συνήλγησεν μέρους πονήσαντος ὅλη, καὶ οὕτω δὴ λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τὸν δάκτυλον ἀλγεῖ· καὶ περὶ ἄλλου ὁτουοῦν τῶν τοῦ ἀνθρώπου ὁ αὐτὸς λόγος, περὶ τε λύπης πονοῦντος μέρους καὶ περὶ ἡδονῆς ῥαϊζοντος;» (Π 462γ-δ).

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ πόλη εἶναι ἐπίσης κάτι σύνθετο, μιὰ κοινότητα μὲ πολυάριθμα μέλη (πολίτες) ὁργανωμένα σὲ ἓνα σύνολο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τὰ διοικεῖ. Ὁ Πλάτων δηλαδὴ ἐπιδιώκει γιὰ τὴν πόλη του μιὰ ἐνότητα ἀνάλογη μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀτόμου – ἡ πόλη νὰ ἀντιδρᾷ ὅπως τὸ ἄτομο. Ἄν κάτι καλὸ ἢ κακὸ συμβεῖ σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς πολίτες τῆς πόλης μὲ τὴ βέλτιστη δομή, τότε ἡ πόλη θὰ τὸν θεωρήσει μέλος της καὶ θὰ συναισθανθεῖ ὡς σύνολο τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη του (Π 462δ-ε). Μιὰ τέτοια πόλη θὰ ἐπιτύχει μιὰ ἐνότητα ποὺ εἶναι ὅ,τι πλησιέστερο σὲ αὐτὴν ποὺ ἔχει ἓνα ἄτομο καὶ θὰ ἀντιδρᾷ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο σὲ ὅ,τι συμβαίνει σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μέλη της:

«καὶ τοῦτο ὃ ἐρωτᾷς, τοῦ τοιούτου ἐγγύτατα ἡ ἄριστα πολιτευομένη πόλις οἰκεῖ. Ἐνὸς δὴ οἶμαι πάσχοντος τῶν πολιτῶν ὅτιοῦν ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἢ τοιαύτη πόλις μάλιστά τε φήσκει ἑαυτῆς εἶναι τὸ πάσχον, καὶ ἢ συνασπῆσθαι ἅπασα ἢ συλλυπῆσθαι. Ἀνάγκη, ἔφη, τὴν γε εὖνομον» (Π 462δ-ε).

Ἀντίθετα, διαφορετικὲς ἀντιδράσεις, ὅπως ὅταν ὀρισμένοι θρηνοῦν ἐνῶ ἄλλοι χαίρουνται γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ συμβαίνει στὴν πόλη ἢ σὲ μέλος της, διχάζουν καὶ διαλύουν τὴν πόλη (Π 462β-γ).

Πῶς ὅμως θὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνότητα ποὺ ἔχει στὸν νοῦ του ὁ Πλάτων; Ἐνῶ πιστεύει ὅτι γενικὰ οἱ συνταγματικοὶ θεσμοὶ τῆς ἰδανικῆς του πόλης θὰ συμβάλουν θετικά, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κύριος τρόπος γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνότητα εἶναι νὰ γίνουν οἱ φύλακες κοινοὶ σύζυγοι καὶ τὰ παιδιὰ τους κοινά, κάτι ποὺ μὲ τὴ σειρά του συνεπάγεται τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας (Π 464α). Καταλήγει ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ οἰκογένεια πρέπει νὰ καταργηθεῖ, ἐπειδὴ ὅποιοι ἔχει μιὰ ἰδιωτικὴ οἰκογένεια θὰ ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὴν εὐημερία τῶν μελῶν της. Ἐπιπλέον, οἱ χαρὲς καὶ οἱ λύπες τῶν μελῶν μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας θὰ εἶναι ἰδιωτικὲς ἐμπειρίες καὶ ἀντιδράσεις σὲ ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ βλάπτει μόνο τὴν ἴδια τὴν οἰκογένεια ἢ κάποιο ἀπὸ τὰ μέλη της. Κατὰ συνέπεια, οἱ ἰδιωτικὲς οἰκογένειες τῶν φυλάκων θὰ καταλήγουν

στη διαίρεση τῆς πόλης (Π 462β, 464δ). Κατ' οὐσίαν, ὁ Πλάτων γνωρίζει ὅτι ἡ ιδιωτικὴ οἰκογένεια εἶναι μιὰ κοινότητα ποὺ κατέχει ἓνα ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἐνότητας, καὶ ὅτι τὰ μέλη τῆς τείνουν νὰ ἔχουν κοινὲς ἀντιδράσεις στὰ ἴδια πράγματα καὶ νὰ αἰσθάνονται ἐντονη στοργὴ τὸ ἓνα γιὰ τὸ ἄλλο. Ἔτσι, στοχεύει νὰ ἀναπαραγάγει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης, νὰ κάνει δηλαδὴ τὴν πόλη, εἰδικὰ τὴν τάξιν τῶν φυλάκων, μιὰ μεγάλη, παραδοσιακοῦ τύπου οἰκογένεια.

Σὲ μιὰ τέτοια πόλη, ἐπιβάλλοντας τὸ πέπλο τῆς ἀγνοίας ποὺ ἀναφέρθηκε προηγουμένως, κανεὶς δὲν θὰ γνωρίζει τοὺς βιολογικοὺς συγγενεῖς του ἀλλὰ, μὲ τὸ νὰ εἶναι κοινοὶ ὅλοι οἱ σύζυγοι καὶ ὅλα τὰ παιδιὰ, ὅλοι θὰ γίνουν πλατωνικοὶ συγγενεῖς. Στὴν πλατωνικὴ οἰκογένεια-πόλιν κανένας φύλακας δὲν θὰ ἀντιμετωπίζει ὡς ξένο τὸν ὅποιονδήποτε ἄλλον συναντᾷ: Θὰ τὸν θεωρεῖ ὡς ἀδελφόν, ἀδελφή, πατέρα, μητέρα, γιόν, κόρη, ἀπόγονο ἢ πρόγονο (Π 463γ). Καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ὅτι τὰ μέλη τῆς πλατωνικῆς οἰκογένειας θὰ ἀποκαλοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ τὸ οἰκεῖο ὄνομα τῆς δῆθεν συγγενείας τους (μητέρα, πατέρα, ἀδελφή, γιὲ κ.λπ.), ἀλλὰ ἀναμένεται νὰ ἔχουν τὶς συμπεριφορὲς καὶ τὰ συναισθήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ὅταν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὰ μέλη μιᾶς βιολογικῆς οἰκογένειας. Οἱ πλατωνικοὶ συγγενεῖς ἀναμένεται νὰ φροντίζουν καὶ νὰ ἐπιδεικνύουν ἀνάλογο εἶδος στοργῆς πρὸς τοὺς μὴ βιολογικοὺς συγγενεῖς τους μὲ ἐκεῖνο μεταξὺ τῶν βιολογικῶν συγγενῶν (Π 463δ)⁶. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὅλοι θὰ εἶναι πλατωνικοὶ συγγενεῖς, ἂν κάποιος εὐημερεῖ ἢ δυστυχεῖ, ὅλοι θὰ ἀντιδρῶν μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, καθὼς θὰ χαίρονται ἢ θὰ λυποῦνται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα. Οἱ ἡδονὲς καὶ οἱ ὀδύνες τους θὰ εἶναι κοινές, καὶ αὐτὸ θὰ δημιουργεῖ ἐνότητα στὴν πόλιν.

6. ΠΛΑΤΩΝ, Π 463γ-δ: «πότερον αὐτοῖς τὰ ὀνόματα μόνον οἰκεῖα νομοθετήσεις, ἢ καὶ τὰς πράξεις πάσας κατὰ τὰ ὀνόματα πράττειν, περὶ τε τοὺς πατέρας, ὅσα νόμος περὶ πατέρας αἰδοῦς τε πέρι καὶ κηδεμονίας καὶ τοῦ ὑπήκοον δεῖν εἶναι τῶν γονέων, ἢ μήτε πρὸς θεῶν μήτε πρὸς ἀνθρώπων αὐτῷ ἄμεινον ἔσσεσθαι, ὡς οὔτε ὅσια οὔτε δίκαια πράττοντος ἂν, εἰ ἄλλα πράττοι ἢ ταῦτα; αὐταὶ σοὶ ἢ ἄλλαι φῆμαι ἐξ ἀπάντων τῶν πολιτῶν ὑμνήσουσιν εὐθὺς περὶ τὰ τῶν παίδων ὧτα καὶ περὶ πατέρων, οὓς ἂν αὐτοῖς τις ἀποφῆνῃ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν; Αὐταί, ἔφη· γελοῖον γὰρ ἂν εἴη εἰ ἄνευ ἔργων οἰκεῖα ὀνόματα διὰ τῶν στομάτων μόνον φθέγγονται». Βλ. ἐπίσης Π 471δ.

Ἡ κατάργηση τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας καὶ ἡ κοινὴ κτῆση συζύγων καὶ παιδιῶν θὰ ἐφαρμοστεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ ἀπώτατο εἶδος ἐνότητας γιὰ τὴν πόλη. Ὅμως, γιατί νὰ στοχεύει κανεὶς σὲ ἓνα τέτοιο εἶδος ἐνότητας; Ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας μεταξύ φυλάκων καὶ ἀρχόντων ποὺ ἤδη ἔχει συμπεριλάβει στὸ σύνταγμα τῆς ἰδανικῆς του πόλης (Π 416δ, 463γ)⁷, θὰ ἐπιφέρει ὁμόνοια καὶ θὰ ἐνώσει τὴν πόλη. Ἡ ἐξάλειψη τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας καὶ ἡ ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκογένεια θὰ καταστρίβει τὴν ιδιωτικοποίηση τῶν συναισθημάτων – ὅλοι θὰ ἀντιδρῶν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πρὸς τὰ ἴδια πράγματα σὰν νὰ εἶναι ἓνα ἄτομο. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας στὶς τάξεις τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων, κατὰ τὴ γνώμη του, θὰ μειώσει στὸ ἐλάχιστο ἢ θὰ ἐξάλειψει τὶς διαμάχες μεταξύ τους γιὰ τὴν περιουσία, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἐλαττώσει σημαντικὰ ἢ θὰ δώσει τέλος στὶς φατρίες καὶ τὶς στάσεις (Π 464α-ε). Ἐπίσης, οἱ σχέσεις ποὺ θὰ ἔχει κάποιος μὲ τοὺς ὑπόλοιπους στὴν πολιτικὴ οἰκογένεια τοῦ Πλάτωνα θὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ κακομεταχειριστεῖ ἢ νὰ ἀσκήσει βία ἐναντὶον κάποιου ἄλλου. Διότι τὸ πρόσωπο ποὺ θὰ τύχει τῆς κακομεταχείρισής του ἢ θὰ ὑποστεῖ τὴ βία τοῦ ἴσως εἶναι ὁ γονιὸς του ἢ κάποιος ἄλλος συγγενῆς του, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του θὰ συγγενεύει μὲ πολλοὺς ἄλλους ποὺ θὰ τὸν προστατεύσουν:

«Καὶ μὴν ὅτι γε νεώτερος πρεσβύτερον, ἂν μὴ ἄρχοντες προστάτωσιν, οὔτε ἄλλο βιάζεσθαι ἐπιχειρήσει ποτὲ οὔτε τύπτειν, ὥς τὸ εἶκος. οἶμαι δ' οὐδὲ ἄλλως ἀτιμάσει· ἱκανὸν γὰρ τῷ φύλακε κωλύοντε, δέος τε καὶ αἰδώς, αἰδώς μὲν ὥς γονέων μὴ ἄπτεσθαι εἵργουσα, δέος δὲ τὸ τῷ πάσχοντι τοὺς ἄλλους βοηθεῖν, τοὺς μὲν ὥς υἱεῖς, τοὺς δὲ ὥς ἀδελφούς, τοὺς δὲ ὥς πατέρας» (Π 465α-β).

Ὁ Πλάτων καταλήγει πὼς οἱ φύλακες θὰ ζοῦν εἰρηνικά, χωρὶς διαφορὰς ποὺ ἐνδέχεται νὰ διχάσουν τὴν πόλη καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσουν σὲ στάσεις. Ἐπομένως, ἂν οἱ φύλακες δὲν διαφωνοῦν, δὲν ὑπάρχει φόβος ἄλλοι στὴν πόλη νὰ στασιάσουν ἐναντὶον τῶν φυλάκων ἢ μεταξύ τους (Π 465β). Τελικά,

7. Ὁ Πλάτων προσδιορίζει ὅτι στὴν ἰδανικὴ του πόλη τὰ ἔξοδα τῶν φυλάκων θὰ καλύπτονται ἀπὸ δημόσιους πόρους (Π 416γ, 463β, 464β-γ).

ή κατάργηση τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας καὶ ἡ δημιουργία τῆς πολιτικῆς οἰκογένειας στοχεύει νὰ διαιωνίσει τὴν ὑπαρξὴ τῆς πόλης, διασφαλίζοντας τὴν ἄριστη διοίκηση τῆς Καλλίπολης καὶ τὴ μονιμότητα τοῦ ἰδανικοῦ τῆς συντάγματος.

Οἱ συνταγματικὲς προτάσεις τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἰδανικὴ του πόλη –κατάργηση τῆς ιδιωτικῆς οἰκογένειας καὶ περιουσίας στὶς τάξεις τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων– καὶ οἱ ἀναγκαῖοι μηχανισμοὶ γιὰ τὴν πραγματοποίησή τους –ἀπομάκρυνση τῶν νεογέννητων ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ σίτισή τους σὲ δημόσια τροφεῖα ἀφ’ ἑνός, καὶ παροχὴ δημόσιων πόρων γιὰ τὴ μετέπειτα διατροφή καὶ παιδεία τους ἀφ’ ἑτέρου– μπορεῖ νὰ ἔχουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς πόλης στὴν ὁποία πρωταρχικὰ ἀποβλέπουν, καὶ ἄλλες σημαντικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μᾶλλον εὐνοοῦν τὴν ἰσότητα: ἰσότητα μεταχείρισης καὶ διατροφῆς καὶ ἰσότητα εὐκαιριῶν, ὅσων ἀφορᾷ στὴν ἀνατροφή (παιδεία) τῶν παιδιῶν τῶν φυλάκων.

Συχνά, σὲ παραδοσιακὲς (ιδιωτικὲς) οἰκογένειες, ὀρισμένα ἀδέλφια εὐνοοῦνται ἀπὸ γονεῖς ἢ συγγενεῖς περισσότερο –σκόπιμα ἢ ὄχι– σὲ βάρος τῶν ἄλλων· παραδείγματος χάριν, τὰ ἀρσενικὰ σὲ βάρος τῶν θηλυκῶν, τὰ μεγαλύτερα ἔναντι τῶν νεότερων κ.λπ. Συνεπῶς, παιδιὰ μέσα στὴν ἴδια οἰκογένεια γίνονται ἀντικείμενο ἄνιστης μεταχείρισης, κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει ἀρνητικὰ πολλὰ παιδιὰ. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νεογέννητων ἀπὸ τὴν ιδιωτικὴ οἰκογένεια καὶ τὴ διαμονή τους στοὺς δημόσιους κοιτῶνες, ὅπου μεγαλώνουν χωρὶς τὴν ἐπιρροή τῶν βιολογικῶν γονέων τους, ὁ Πλάτων ἐξασφαλίζει μιὰ σημαντικὴ ἰσότητα: Ὅλα τὰ παιδιὰ ἔχουν τὴν ἴδια μεταχείριση. Μιὰ ἄλλη πηγὴ διακρίσεων στὴν ἐξέλιξη τῶν παιδιῶν εἶναι οἱ σημαντικὲς οἰκονομικὲς ἀνισότητες ποὺ ἐπικρατοῦν στὶς συνήθειες κοινωνίες, καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀναγκαῖων πόρων γιὰ τὴ διατροφή καὶ ἀνατροφή τους. Ἀναπόφευκτα, παιδιὰ διαφορετικῶν οἰκογενειῶν στὴν ἴδια κοινωνία θὰ ἔχουν ἄνιση διατροφή καὶ ἀνατροφή, κάτι ποὺ συχνὰ βλάπτει ὀρισμένα παιδιὰ στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ τους. Τέτοιες ἀνισότητες μπορεῖ νὰ παρουσιαστοῦν ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἴδια οἰκογένεια, ὅταν ἐξ αἰτίας τῆς ἀνεπάρκειας πόρων οἱ γονεῖς ἀναγκάζονται νὰ κάνουν διακρίσεις σχετικὰ μὲ τὸ ποιοὶ παιδὶ θὰ προωθηθοῦν εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ Πλάτων γινώριζε καλὰ καὶ δείχνει ιδιαίτερη εὐαισθησία στὶς οἰκονομικὲς δυσκολίες ποὺ οἱ ἄποροι γονεῖς ἀντιμετωπίζουν, καθὼς ἀγωνίζονται νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ διατροφή τῶν παιδιῶν («παιδοτροφία») καὶ ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενειᾶς τους (Π 465γ). Μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας στοὺς φύ-

λακες και ἄρχοντες καὶ τὴν παροχὴ δημόσιων πόρων, διασφαλίζεται –γιὰ τὰ παιδιὰ δύο τάξεων τουλάχιστον– ὅχι μόνο ἡ ἰσότητα μεταχείρισης ποὺ ἀναφέρθηκε πρὶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰσότητα διατροφῆς καὶ ἀνατροφῆς (παιδείας).

Οἱ πλατωνικὲς καινοτομίες ἀποτελοῦν πρόκληση γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γιὰ ὅλους ὅσους προτιμοῦν τὴν ἰδιωτικὴ οἰκογένεια ἔναντι τῆς πλατωνικῆς οἰκογένειας, καθὼς καὶ γιὰ ἐκείνους ποὺ ὑπερασπίζονται τὴν ἰδιωτικὴ περιουσία χωρὶς δημόσιες παροχές, οἱ ὁποῖες ἐξασφαλίζουν τὰ εἶδη ἰσότητος ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς πλατωνικὲς θέσεις. Ὅλοι τοὺς θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ δώσουν λύσεις στὰ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς συχνὲς ἀνισότητες μεταχείρισης, διατροφῆς καὶ ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν.

Παρ' ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ὑπερασπίζονται τὴν ἰδιωτικὴ οἰκογένεια καὶ περιουσία, οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πλατωνικῶν προτάσεων, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἰσότητα μεταχείρισης, διατροφῆς καὶ ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν, φαίνεται πὼς τὸν ἀπασχόλησαν σοβαρά. Θεωρεῖ ὅτι σὲ κοινωνίες ποὺ διοικοῦνται ἀπὸ τὶς συνήθεις μορφές πολιτεύματος –δημοκρατία, ὀλιγαρχία, κοινὴ ἀριστοκρατία–, καὶ μὲ περιορισμένους πόρους, δὲν μποροῦν νὰ ἀποφευχθοῦν αὐτὰ τὰ εἶδη ἀνισοτήτων. Δεδομένου ὅτι ὁ χαρὰκτῆρας πολλῶν γονέων εἶναι ἄτελές, ὁρισμένα παιδιὰ θὰ ὑφίστανται διακρίσεις ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἴδια τοὺς τὴν οἰκογένεια. Μὲ δεδομένες ἐπίσης τὶς οἰκονομικὲς ἀνισότητες, ποὺ εἶναι ἐνδημικὲς στὰ παραπάνω πολιτεύματα, δὲν θὰ ἀνατραφοῦν ὅλα τὰ παιδιὰ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσχερειῶν καὶ τὴ διασφάλιση τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν, στὸ ἰδανικὸ τοῦ πολίτευμα ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει τὶς ἀκόλουθες συνταγματικὲς καινοτομίες:

– Ὅλοι οἱ πολῖτες θὰ εἶναι ἐξίσου ἐνάρετοι καὶ σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ, κάτι ποὺ ἐνδέχεται νὰ μειώσῃ σημαντικὰ τὴν ἄνιση συμπεριφορὰ τῶν γονέων πρὸς τὰ παιδιὰ τοὺς.

– Ὅλοι οἱ πολῖτες θὰ ἔχουν ἕνα ἴσο καὶ ἐπαρκὲς μερίδιο περιουσίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μεγιστοποιοῦνται οἱ πιθανότητες γιὰ ἴσες εὐκαιρίες στὴ διατροφή καὶ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν.

– Ὅλα τὰ ὑγιᾶ ἄρσενικά καὶ θηλυκὰ παιδιὰ τῶν πολιτῶν θὰ ἔχουν ἕνα ὁμοίομορφο πρόγραμμα διαπαιδαγώγησης στὰ πρώιμα στάδια τῆς παιδικῆς τοὺς ἡλικίας, καθὼς καὶ

– Δημόσια παιδεῖα γιὰ τὰ μετέπειτα στάδια.

Ἡ ισότητα ὅμως γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη θὰ φτάνει μέχρι ἓνα συγκεκριμένο σημεῖο: Βασιζόμενος στὶς ἀπόψεις του σχετικά μὲ τὴν ἀνισότητα τῶν γυναικῶν, ὅταν συγκρίνονται μὲ τοὺς ἄνδρες, ὁ Ἀριστοτέλης (σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προτάσεις τοῦ Πλάτωνα) ὑποστηρίζει πῶς ἡ ἐκπαίδευση τῶν θηλυκῶν παιδιῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ισότιμη μὲ αὐτὴ τῶν ἀρσενικῶν. Ἡ παρὰπάνω θέση εἶναι συνέπεια τῆς Ἀρχῆς τῆς Ἀναδιανεμητικῆς Δικαιοσύνης ὡς γεωμετρικῆς ισότητος, ποὺ υἱοθετεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ μερίδιο ἑνὸς ἀγαθοῦ ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποιον πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογο μὲ μιὰ σχετικὴ ἀξία ἢ ικανότητα ποὺ αὐτὸς κατέχει.

II. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη στὶς ριζοσπαστικὲς προτάσεις τοῦ Πλάτωνα σχετικά μὲ τὴν οἰκογένεια

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀσκεῖ ἔντονη κριτικὴ στὴν πρόταση τοῦ Πλάτωνα γιὰ κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας. Στὰ *Πολιτικά*⁸ του προβαίνει σὲ συνολικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἰδανικοῦ συντάγματος τῆς πλατωνικῆς *Πολιτείας*, ἐστιάζοντας τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κριτικῆς του σὲ αὐτὰ ποὺ θεωρεῖ πρὸ ριζοσπαστικὰ στοιχεῖα τοῦ συντάγματος τῆς Καλλίπολης καὶ στὰ σύμφωτα προβλήματα τους:

- τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας,
- τὴν κοινὴ κτῆση συζύγων καὶ παιδιῶν, καὶ
- τὴν ἀναδημιουργία ἑνὸς εἵδους οἰκογένειας στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης.

Ὁ Ἀριστοτέλης προβάλλει πολλὰ καὶ διαφορετικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν πλατωνικῶν προτάσεων, ἀλλὰ ἐδῶ θὰ περιορισθῶ σὲ μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῶν θέσεων του, ἡ ὁποία συνοψίζεται στὸ ἐξῆς: Τὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας τοῦ Πλάτωνα θὰ ἀποτύχει καὶ τὸ εἶδος τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν φυλάκων (ποὺ ὁ ἴδιος προσδοκεῖ ὅτι θὰ τοὺς ἐνώσει σὲ μιὰ πλατωνικὴ οἰκογένεια) δὲν μπορεῖ νὰ υλοποιηθεῖ.

Ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα ὅτι ἡ φιλία εἶναι ἓνα μεγάλο ἀγαθὸ γιὰ τὴν πόλη, γιὰ τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους ποὺ ἀναφέρει ὁ Πλάτων: Ἡ φιλία τείνει νὰ ἐνισχύει τὴν ἐνότητα τῆς πόλης καί, κατὰ συνέπεια, μειώνει τὴν πιθανότητα τῶν στάσεων. Ὡστόσο, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ εἶδος τῆς φιλίας ποὺ μποροῦμε νὰ περιμένουμε στὴν πλατωνικὴ ἰδανικὴ

8. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά* (Πολ.)

πόλη –σέ μιὰ κοινότητα ὅπου ἡ ἰδιωτικὴ οἰκογένεια ἔχει καταργηθεῖ, ὥστε ἕνας πατέρας ποτὲ νὰ μὴ λέει «δικό μου» γιὰ ἕνα παιδὶ ποὺ εἶναι πραγματικὰ δικό του καὶ ἀντίστροφα– θὰ εἶναι ἀδύναμο ἢ «ὑδαρές». Σὲ μιὰ πλατωνικὴ οἰκογένεια, οἱ δεσμοὶ συγγένειας ποὺ δηλώνονται ἀπὸ ὀνόματα ὅπως πατέρας, γιὸς ἢ κόρη δὲν θὰ ὑπάρχουν καὶ κανεὶς δὲν θὰ ἔχει λόγο νὰ ἀγαπήσει καὶ νὰ φροντίσει ἕνα μέλος μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, νοιάζονται καὶ φροντίζουν κυρίως γι' αὐτὸ ποὺ εἶναι ἴδιον (δικό τους) ἢ ἀγαπητόν. Καὶ σὲ μιὰ πλατωνικὴ κοινότητα, κανένα μέλος τῆς τάξης τῶν φυλάκων δὲν θὰ εἶναι οὔτε ἴδιον οὔτε ἀγαπητόν σὲ κανένα ἄλλο μέλος αὐτῆς τῆς τάξης:

«δύο γάρ ἐστιν ἃ μάλιστα ποιεῖ κήδεσθαι τοὺς ἀνθρώπους καὶ φιλεῖν, τὸ τε ἴδιον καὶ τὸ ἀγαπητόν· ὧν οὐδέτερον οἶόν τε ὑπάρχειν τοῖς οὕτω πολιτευομένοις» (Πολ. Β.4 1262b22).

(α) Τὸ ἀγαπητόν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη

Πότε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι κάτι ἀγαπητόν σὲ κάποιον; Καὶ γιατί ὑποθέτει ὅτι στὴν πλατωνικὴ κοινὴν κανένα μέλος δὲν θὰ εἶναι ἀγαπητό σὲ κάποιον ἄλλο; Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ νὰ εἶναι κάτι ἀγαπητό σὲ κάποιον θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία γι' αὐτόν· καὶ γιὰ νὰ ἔχει μιὰ τέτοια ἀξία θὰ πρέπει σὲ κάποιον βαθμὸν νὰ εἶναι μοναδικό καὶ ὅχι ἀπλῶς ἕνα μετὰξὺ πολλῶν. Γι' αὐτό, κάποιος ποὺ ἀφαιρεῖ τὸ μᾶτι ἀπὸ ἕναν μονόφθαλμο ἐπιφέρει μεγαλύτερη βλάβη ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ κάνει τὸ ἴδιο σὲ κάποιον ποὺ ἔχει δύο μᾶτια· διότι στὴν πρώτη περίπτωση ἀφαιρεῖ αὐτὸ ποὺ εἶναι μοναδικό, καὶ ἐπομένως ἔχει μεγάλη ἀξία καὶ εἶναι ἀγαπητό:

«καὶ τὸ ἀγαπητόν, καὶ τοῖς μὲν μόνον τοῖς δὲ μετ' ἄλλων. διὸ καὶ οὐκ ἴση ζημία, ἢν τις τὸν ἑτερόφθαλμον τυφλώσῃ καὶ τὸν δύο ἔχοντα: ἀγαπητόν γὰρ ἀφῆρηται» (Ρητορικὴ, Ι.7 1365b16-20)⁹.

9. Σύμφωνα μὲ τὸν Δημοσθένη (Τιμοκράτης 140-141), οἱ κάτοικοι τῆς Λοκρίδας εἶχαν ψηφίσει νόμο ποὺ ἔδινε τὸ δικαίωμα σὲ αὐτὸν μὲ δύο μᾶτια, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὸ ἕνα ἀπὸ κάποιον ποὺ ἔχει δύο, νὰ βγάλει τὸ ἕνα τοῦ τελευταίου. Ἀλλὰ ὁ νόμος ἐπέβαλλε ὡς δίκαιη ποινὴ σὲ αὐτόν μὲ δύο μᾶτια, ποὺ ἔβγαλε τὸ μᾶτι μονόφθαλμου, νὰ χάσει καὶ τὰ δύο του μᾶτια. Ὁ νόμος φαίνεται ὅτι δὲν κάλυπτε

Είναι φανερό ότι τὸ νὰ εἶναι κάτι ἀγαπητὸν ἔχει διαβαθμίσεις. Τὸ ἀγαθὸ ποὺ εἶναι ἀπολύτως μοναδικὸ γιὰ κάποιον θὰ εἶναι τὸ πιὸ ἀγαπητό· αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι μοναδικὸ – ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα μεταξὺ πολλῶν ἄλλων – θὰ εἶναι λιγότερο· τέλος, αὐτὸ ποὺ εἶναι ἓνα ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα ἐνὸς συγκεκριμένου εἵδους πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι καθόλου ἀγαπητό.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι στὴν οἰκογένεια ποὺ ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσει στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδανικῆς του πόλης ἡ πιθανότητα γιὰ ὁποιοδήποτε μέλος νὰ εἶναι ἀγαπητὸ σὲ κάποιον ἄλλο θὰ εἶναι εἴτε πολὺ μικρὴ εἴτε ἀνύπαρκτη. Στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ οἰκογένεια, ἕνας ἐνήλικας ἀναμένεται νὰ ἀποκαλεῖ δικὰ του ὅλα τὰ παιδιὰ μιᾶς ἡλικίας, καθὼς καὶ νὰ παρέχει σὲ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ (χιλιάδες, λέει ὁ Ἀριστοτέλης) τὸ εἶδος τῆς φροντίδας καὶ τῆς ἀγάπης ποὺ παρατηροῦμε νὰ ὑπάρχει μεταξὺ ἐνὸς ἐνήλικα καὶ τῶν λίγων παιδιῶν μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται βιολογικά. Ἀναλόγως, κάθε παιδί στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ οἰκογένεια θὰ ἔχει πολυάριθμους γονεῖς, κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν θὰ εἶναι μοναδικὸ ἀγαθὸ γιὰ τὸ παιδί· ἀντιθέτως, κάθε συγκεκριμένος γονιὸς αὐτοῦ τοῦ εἵδους θὰ εἶναι ἓνας μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως κανένας πλατωνικὸς γονιὸς δὲν θὰ εἶναι ἀγαπητὸς σὲ ὁποιοδήποτε παιδί. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ ἴδιο θὰ ἰσχύει σὲ ὅλες τὶς παραδοσιακὲς συγγενικὲς σχέσεις: Κάθε μέλος τῶν δύο ἀνώτερων τάξεων στὴν ἰδανικὴ πλατωνικὴ πόλη θὰ ἔχει πολυάριθμα πλατωνικά ἀδελφία, ἐξαδελφία, προγόνους κ.τ.λ., ἀλλὰ κανεὶς δὲν θὰ ἔχει κάποιον ποὺ θὰ εἶναι ἓνα μοναδικὸ ἀγαθὸ γι' αὐτὸν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ – ὁ καθένας θὰ εἶναι συγγενής, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων συγγενῶν, πρὸς κάθε ἄλλον.

Ὁ Πλάτων, ἀπαντώντας στὸν Ἀριστοτέλη, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἰδανικὴ πόλη του προορίζεται νὰ εἶναι μικρὴ σὲ μέγεθος καί, συνεπῶς, ὁ ἀριθμὸς τῶν πλατωνικῶν συγγενῶν ποὺ θὰ ἔχει κάποιος στίς τάξεις τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων δὲν θὰ εἶναι μεγάλος. Ἐπιπλέον, τὸ εἶδος τῆς παιδείας ποὺ προτείνει γιὰ τοὺς φύλακες καὶ τοὺς ἄρχοντες θὰ μπορούσε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα ποὺ ἐγείρει ὁ Ἀριστοτέλης σχετικὰ μὲ τὴν ἔλλειψη στοργῆς τῶν ἐνηλίκων πρὸς τὰ κοινὰ παιδιὰ καὶ ἀντιστρόφως. Ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι γνώριζε πῶς ἂν ἡ ἰδανικὴ πόλη του εἶχε μεγάλο

ὅλες τὶς περιπτώσεις, γιατί δὲν καθόριζε τὴ δίκαιη ποινὴ στὴν περίπτωση ποὺ ἓνας μονόφθαλμος ἐβγαζε τὸ ἓνα μάτι κάποιου ποὺ ἔχει δύο.

ἀριθμὸ φυλάκων, θὰ ἦταν δύσκολο νὰ πετύχει τὸ εἶδος ἐνότητας στὴν ὁποία στοχεύει, αὐτὴν δηλαδὴ ποὺ θὰ καταστήσει τὴν πόλη μιὰ μεγάλη οἰκογένεια. Γι' αὐτό, ἀντιτίθεται σὲ μιὰ Καλλίπολη ποὺ εἶναι μεγάλη καί, προσπαθώντας νὰ θέσει τὰ ὅρια τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ ἐδάφους της, ἐπιμένει ὅτι τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὰ θὰ καθορίζονται πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὐτάρκεια καὶ ἐνότητα τῆς πόλης (Π 423γ). Προτείνει ὅτι μιὰ τάξη χιλίων ἐνεργῶν φυλάκων μὲ τὰ ὑψηλότερα προσόντα θὰ εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ πόλη τίς ἀμυντικὲς της ἀνάγκες (Π 423α).

Ὁ Ἀριστοτέλης γνώριζε ὅτι ἡ ἰδανικὴ πόλη τοῦ Πλάτωνα ἐπρόκειτο νὰ εἶναι μικρὴ καὶ ὅτι τὸ ἀνάλογο ἴσχυε καὶ γιὰ τὴν προτεινόμενη τάξη τῶν ἐνεργῶν φυλάκων της. Θεωρεῖ ὅτι ὁ βέλτιστος ἀριθμὸς φυλάκων εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναφέρει ὁ Πλάτων, χίλιοι (Πολ. II.6 1265α10), ὅμως δὲν πιστεύει ὅτι τὸ σχετικὰ μικρὸ μέγεθος τῆς πλατωνικῆς πόλης μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει κάποια ἀλλαγὴ στὸ ὑπὸ συζήτηση θέμα. Ὑπολογίζει πὼς κάθε φύλακας, ἐνεργὸς ἢ μὴ, εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχει χίλιους ἢ περισσότερους πλατωνικοὺς γιουὺς (Πολ. II.3 1261β37). Πράγματι, ἓνας πρόχειρος ὑπολογισμὸς δείχνει ὅτι ὁποιοσδήποτε στὴν τάξη τῶν φυλάκων – ἢ τῆς ὅπου ἡ ἰδιωτικὴ οἰκογένεια ἔχει καταρρηθεῖ – θὰ ἔχει ἓναν ἀπροσδιόριστο ἀριθμὸ πλατωνικῶν συγγενῶν.

Παραδείγματός χάριν, γιὰ ἓναν ἐνήλικα φύλακα ὁ ὁποῖος συνεχίζει νὰ προσφέρει ἀναπαραγωγικὲς ὑπηρεσίες στὴν πόλη, καθένας νεότερος ἀπὸ αὐτὸν ἢ αὐτὴν – ἀφοῦ θὰ ὑπάρχουν καὶ γυναῖκες φύλακες – θὰ εἶναι πλατωνικὸς ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, ἀπὸγονος, ἐξάδελφος ἢ ἐξαδέλφη, ἀνιψιὸς ἢ ἀνιψιά κ.λπ. Καὶ ὁποιοσδήποτε μεγαλύτερος – ἐκτὸς ἀπὸ πλατωνικὸς ἀδελφός, ἀδελφή, ἐξάδελφος, ἐξαδέλφη – θὰ εἶναι ἐπιπλέον θεῖος, θεία, παππούς, γιαγιά ἢ κάποιου ἄλλου εἴδους πρόγονος. Συνεπῶς, ὅλοι θὰ συγγενεύουν μεταξὺ τους σὲ μιὰ μεγάλη (πλατωνικὴ) οἰκογένεια. Σὲ μιὰ τέτοια οἰκογένεια, ὁ Πλάτων περιμένει ὁ καθένας νὰ συμπεριφέρεται πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους ὅπως κάνουν τὰ μέλη μιᾶς παραδοσιακῆς οἰκογένειας – ὅλοι νὰ νοιάζονται γιὰ ὅλους καὶ νὰ εἶναι φιλικοὶ μεταξὺ τους – καὶ ἡ πόλη νὰ ἀποκτᾷ τὴν ἐνότητα ποὺ αὐτὸς θέλει. Ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὅτι ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ σχετικὰ μικρὴ ὁμάδα φυλάκων κανένα ἀπὸ τὰ μέλη της δὲν θὰ φροντίζει ὁποιοδήποτε ἄλλο μέλος αὐτῆς τῆς τάξης, ἐπειδὴ κανεὶς δὲν θὰ εἶναι μοναδικὸς ἢ ἀγαπητὸς σὲ κανένα. Ὁ καθένας θὰ εἶναι «ἓνας μεταξὺ πολλῶν» γιὰ κάθε ἄλλον.

Τὰ προβλήματα τὰ ὅποια ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει στήν πλατωνική οἰκογένεια –κυρίως ἡ πιθανή ἔλλειψη στοργῆς καί φροντίδας πρὸς τὰ κοινὰ παιδιὰ ἀπὸ τοὺς ἐνήλικες– ἴσως θὰ μπορούσαν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μὲ τὴν κατάλληλη παιδεία. Μὲ τὴ σωστὴ παιδεία, οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ ποὺ ὁ Πλάτων ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσει μεταξὺ ἐνηλίκων καί κοινῶν παιδιῶν στήν πολιτική του οἰκογένεια εἶναι πιθανόν νὰ ἐπιτευχθοῦν. Εἶναι γνωστὸν πὼς ὁ Πλάτων ἀποδίδει ὕψιστη σημασία στήν ἐκπαίδευση καί πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πολιτείας του εἶναι ἀφιερωμένο στὴ διαμόρφωση τοῦ καλύτερου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος γιὰ τοὺς πολίτες τῆς ἰδανικῆς του πόλης – κυρίως τοὺς φύλακες καί τοὺς ἄρχοντες. Παρ' ὅλα αὐτά, φαίνεται πὼς πίστευε ὅτι ἡ ἐπιρροή ἢ ἀποτελεσματικότητα τῆς παιδείας σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ἔχει τὰ ὅριά της. Αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὰ ἀκραῖα συνταγματικὰ μέτρα ποὺ παίρνει γιὰ νὰ διασφαλίσαι ὅτι οἱ φύλακες καί οἱ ἄρχοντες δὲν θὰ ἐπηρεασθοῦν στήν ἐκτέλεση τοῦ ἀντίστοιχου ἔργου τους ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησίᾳ περιουσίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μακρόχρονη διαπαιδαγώγησή τους, ὁ Πλάτων συμπεριλαμβάνει στὸ σύνταγμα τοῦ νόμο ποὺ τοὺς ἀπαγορεύει τὴν ἰδιωτικὴν περιουσία, ὑποδηλώνοντας πὼς ἡ παιδεία δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνη της νὰ ἐξασφαλίσαι τὴ συμπεριφορὰ ποὺ ὁ ἴδιος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς φύλακες καί ἄρχοντες τῆς ἰδανικῆς του πόλης. Τὸ ὅτι ἀπαγορεύει τὴν κτήση ἢ τὴ δημιουργία περιουσίας στοὺς ἄρχοντες ἐγείρει ἐρωτήματα, δεδομένου ὅτι οἱ ἄρχοντες διακρίνονται γιὰ τὶς ἱκανότητες ποὺ ἔχουν ἐκ φύσεως, καί γιὰ τὸ ὅτι ἡ διαπαιδαγώγησή τους εἶναι μακρόχρονη (πάνω ἀπὸ μισὸ αἰῶνα), ἐντατική, πλήρης (σώματος καί ψυχῆς) καί τοῦ ὑψηλότετου ἠθικοῦ καί νοητικοῦ ἐπιπέδου, ἀποβλέποντας στήν ἀπόκτηση ἀτομικῶν καί πολιτικῶν ἀρετῶν καί στὴ γνώση ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν καί τῆς πλατωνικῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ.

Οἱ πλατωνικοὶ ἄρχοντες θὰ εἶναι ἐλάχιστοι σὲ ἀριθμὸ καί θὰ ἐπιλέγονται ἀπὸ τὴν τάξη τῶν φυλάκων μὲ συγκεκριμένα κριτήρια: Θὰ εἶναι οἱ πιὸ ὥριμοι καί οἱ ἄριστοι στὴ διαφύλαξη τῆς πόλης καί στὴ γνώση, καί κυρίως θὰ ἔχουν μιὰ ἐκ φύσεως προδιάθεση νὰ φροντίζουν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν πόλη («κηδεμόνας τῆς πόλεως», Π 412γ). Ὁ Πλάτων προσθέτει πὼς κάποιοι φροντίζει κάτι ὅταν τὸ ἀγαπᾷ («φιλεῖν»), καί κάποιος ἀγαπᾷ κάτι ὅταν πιστεύει ὅτι τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ὠφέλιμα γι' αὐτὸ εἶναι καί γιὰ ἐκεῖνον, ὑποθέτοντας πὼς ἂν αὐτὸ εὐημερεῖ, τότε καί αὐτὸς εὐημερεῖ – καί ἂν ὄχι συμβαίνει τὸ ἀντίθετο καί γιὰ τὸν ἴδιο. Οἱ μελλοντικοὶ ἄρχοντες τῆς Καλλίπολης θὰ εἶναι οἱ λίγοι φύλακες ποὺ θὰ πιστεύουν σὲ ὅλη

τους τῇ ζωῇ πῶς πρέπει πρόθυμα νὰ ἐπιδιώκουν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὴν πόλη, ἐντελῶς ἀπρόθυμοι νὰ κάνουν τὸ ἀντίθετο (Π 412δ). Ἡ προδιάθεσή τους αὐτὴ θὰ ἐνδυναμωθεῖ μὲ τὴ συστηματικὴ διαπαιδαγώγηση καὶ διάπλαση τοῦ χαρακτήρα τους καὶ θὰ γίνεῖ ἀκλόνητη πεποίθηση, ἐνῶ στὴ συνέχεια, μὲ τὴ μακρόχρονη θεωρητικὴ ἐκπαίδευση ποὺ ὁ Πλάτων προγραμματίζει γιὰ τοὺς ἄρχοντες, ἡ πεποίθηση θὰ γίνεῖ ἀπόλυτη γνώση.

Ἀρχίζοντας μὲ τὴ μελέτη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ποὺ βασιζόνται στὰ μαθηματικά, ὅπως ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ φυσικὴ, οἱ ἄρχοντες θὰ προχωρήσουν στὴ μελέτη τῶν Ἰδεῶν –καὶ κατ' ἐξοχὴν αὐτῆς τοῦ Ἀγαθοῦ–, ἀποκτώντας μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ ἄρτια (τέλεια) γνώση τῆς πραγματικότητος. Ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἰδανικῆς πόλης, τὸ ἀνώτερο γνωστικὸ ἐπίπεδο τῶν ὁποίων θὰ εἶναι ἡ πίστις ἢ ἡ δόξα, οἱ ἄρχοντες θὰ κατακτοῦν τὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νόησης καὶ θὰ γνωρίζουν πῶς ὄντως εἶναι τὰ πράγματα καὶ γιατί. Μεταξὺ ἄλλων, οἱ ἄρχοντες θὰ ἔχουν ἀπόλυτη γνώση σχετικὰ μὲ τὸ τί ὠφελεῖ καὶ τί βλάπτει τὴν πόλη, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὅτι (γεγονός) καὶ τοῦ γιατί (αἰτία) ἡ ἰδιοκτησία περιουσίας ἀπὸ τοὺς ἴδιους θὰ γίνεῖ ἐμπόδιο στὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τους, καὶ ἐπιπλέον θὰ δημιουργήσῃ διαφωνίες ἀνάμεσά τους, οἱ ὁποῖες διασπᾶσουν τὴν ἐνότητα τῆς πόλης καὶ θὰ ὀδηγήσουν σὲ στάσεις.

Θὰ περίμενε κανεὶς πῶς ἡ παιδεία θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ πειθοῦν τουλάχιστον οἱ ἄρχοντες –οἱ ἄριστοι λίγοι τῶν φυλάκων σὲ ἀρετὴ, γνώση καὶ προδιάθεση νὰ φροντίζουν τὴν πόλη– νὰ μὴν ἀπαιτοῦν καὶ νὰ μὴν ἐπιδιώκουν νὰ ἀποκτήσουν ἰδιωτικὴ περιουσία, ἢ –ἂν ποτὲ ἔχουν– νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀρνητικὰ ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ βλάψουν τὴν πόλη. Ὡστόσο, ἡ πρὸςφυγὴ τοῦ Πλάτωνος σὲ συνταγματικὸ νόμο ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἰδιωτικὴ περιουσία ὅχι μόνο στοὺς φύλακες ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄρχοντες ὑποδηλώνει πῶς δὲν θεωροῦσε τὴν παιδεία ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν του. Γιὰ τοὺς κοινούς φύλακες ἴσως ὁ συνταγματικὸς νόμος δικαιολογεῖται, ἀφοῦ δὲν ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ διακρίνουν τοὺς ἄρχοντες, ὅμως στὴν περίπτωσιν τῶν ἀρχόντων ἡ ἐπιμονὴ στὸν συνταγματικὸ νόμο ἐγείρει ἀπορίες.

Στὴν περίπτωσιν τῶν «οἰκογενειακῶν» σχέσεων, συναισθημάτων καὶ συμπεριφορᾶς ποὺ ὁ Πλάτων ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσῃ στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης, ἡ παιδεία θὰ πρέπει νὰ ἐπωμισθεῖ ἓνα πολὺ μεγάλο ἔργο. Ὁ συνταγματικὸς νόμος μπορεῖ μὲν νὰ καταργήσῃ τὴν ἰδιωτικὴ οἰκογένεια (ἢ τὴν ἰδιωτικὴν περιουσίαν), ὅμως ἡ φιλία καὶ ἡ συμπεριφορὰ ποὺ ἐπιδιώκονται

στήν πλατωνική οικογένεια δὲν μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν μὲ συνταγματικὸ νόμο. Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο εἶναι ζητήματα παιδείας, καὶ ὁ Πλάτων καταβάλλει κάθε προσπάθεια νὰ διαπαιδαγωγῇ τοὺς φύλακες καὶ τοὺς ἄρχοντες (ἰδιαίτερα τοὺς ἀνήλικους) γιὰ νὰ ἔχουν τὴ συμπεριφορὰ ποὺ ἀρμόζει στὴ «συγγένειά» τους πρὸς κάθε ἄλλο μέλος τῆς πλατωνικῆς τάξης τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων. Προσπαθεῖ νὰ ἐθίσει κάθε ἀνήλικο ὅχι μόνο νὰ ἀποκαλεῖ πατέρα ἢ μητέρα κάθε ἐνήλικα, ἀλλὰ νὰ ἔχει τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὰ συναισθήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ σὲ μιὰ βιολογικὴ οἰκογένεια (Π 463δ-ε). Ἡ διαπαιδαγώγηση θὰ μπορούσε νὰ βοηθῇ μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο ἀλλὰ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ σκοπὸς τοῦ Πλάτωνα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὸς ἐπιθυμεῖ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλατωνικῶν συγγενῶν εἶναι πολὺ μεγάλος καὶ τὰ μέλη τῆς μὴ βιολογικῆς πλατωνικῆς οἰκογένειας εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συναντᾶμε στὴ βιολογικὴ οἰκογένεια, μὲ τὰ ὅποια μπορεῖ κάποιος νὰ ἀποκτήσει φιλία.

(β) Τὸ ἴδιον κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη

Ἐξετάζοντας τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅτι κανεὶς στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ (μὴ βιολογικὴ) οἰκογένεια δὲν θὰ εἶχε κίνητρο νὰ φροντίζει τοὺς ἄλλους πολίτες, ἐπειδὴ κανεὶς δὲν θὰ θεωροῦσε τὸν ὅποιονδήποτε ἄλλον ὡς κάτι δικό του ἢ ἴδιον, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συνδέει συχνὰ τὸν ὄρο «ἴδιον» μὲ τὴν ιδιοκτησίαν ἢ τὴν περιουσίαν, ὑποστηρίζοντας (ἐναντίον τοῦ Πλάτωνα) ὅτι γιὰ ὀρισμένους λόγους ἡ περιουσία θὰ πρέπει νὰ εἶναι ιδιωτικὴ (Πολ. Β.5). Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, τὸ νὰ θεωρεῖ κανεὶς κάτι ὡς δικό του («ἴδιον») κάνει μιὰ τόσο μεγάλη διαφορὰ γιὰ τὴν εὐτυχία του ποὺ εἶναι ἀνέφραστη («ἀμύθητη»), καθὼς ἡ ἀγάπη ποὺ ἔχει κάποιος γιὰ τὸν ἑαυτό του δὲν εἶναι τυχαία ἢ μάταιη ἀλλὰ κάτι φυσικὸ – ποὺ ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τὴ φύση:

«ἔτι δὲ καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀμύθητον ὅσον διαφέρει τὸ νομίζειν ἴδιόν τι. μὴ γὰρ οὐ μάτην τὴν πρὸς αὐτὸν αὐτὸς ἔχει φιλίαν ἕκαστος, ἀλλ' ἔστι τοῦτο φυσικόν. τὸ δὲ φίλαυτον εἶναι ψέγεται δικαίως· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο τὸ φιλεῖν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ φιλεῖν» (Πολ. Β.5 1263α-β).

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ εὐχαρίστηση ποὺ αἰσθάνεται κανεὶς γι' αὐτὸ ποὺ εἶναι δικό του καὶ τὸ κίνητρο ποὺ ἔχει γιὰ νὰ τὸ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸ φροντίζει πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν ἑαυτό του. Καὶ ἡ ἀγάπη ποὺ

ἔχει κανείς για τὸν ἑαυτό του δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ὀφείλεται στὴν ἴδια τὴ φύση – εἶναι δεῖγμα τῆς ἐμφυτῆς τελεολογίας τῆς φύσης, ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει πὼς καθορίζει τὰ περισσότερα βιολογικὰ φαινόμενα. Ἡ ἄποψη αὐτὴ συνεπάγεται ὅτι ἡ ἀγάπη για τὸν ἑαυτό παίζει μεγάλο ρόλο στὴ ζωὴ τῶν ζώων, ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κίνητρα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ἐμφυτὴ τελεολογία τῆς φύσης πραγματοποιεῖ τοὺς συγκεκριμένους σκοποὺς της. Πράγματι, εἶναι ἡ αἰτιολογικὴ σχέση ποὺ βλέπει ὁ Ἀριστοτέλης μεταξὺ τῆς ἀγάπης ἐνὸς ἀτόμου για τὸν ἑαυτό του καὶ αὐτῆς για τὰ βιολογικὰ παιδιὰ του – καθὼς καὶ για τοὺς ἄλλους βιολογικοὺς συγγενεῖς του –, ποὺ τὸν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ οἰκογένεια κανεῖς δὲν θὰ θεωρεῖ τὸν ἄλλον ὡς δικό του καὶ δὲν θὰ ἔχει πρὸς τὸν ὅποιονδήποτε τὸ εἶδος τῆς στοργῆς ποὺ ἔχουν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ παιδιὰ τους ἢ οἱ βιολογικοὶ συγγενεῖς μεταξὺ τους.

Γενικά, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ἓνα πρόσωπο θεωρεῖ αὐτὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτὸν ὡς δικό του (*Ἠθικὰ Νικομάχεια*¹⁰ VIII.12 1161β21), καὶ τοῦ ἀρέσει ιδιαίτερα αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖ, ἐπειδὴ ἀγαπᾷ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ (HN IX.7 1168α8). Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῶν παιδιῶν τους καὶ ἡ αἰτία τῆς ὑπαρξῆς τους (HN VIII.12 1162α6, IX.2 1165α23). Ἐνα παιδί ἔρχεται στὴ ζωὴ μέσῳ αὐτοῦ ποὺ οἱ γονεῖς συνεισφέρουν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους για τὴ γένεσή του, καὶ ἓνας γονεὺς θεωρεῖ τὸ παιδί του ὡς μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, κάτι ὡς ἄλλο ἑαυτό του· καὶ εἶναι κάτι ἄλλο, μόνο ἐπειδὴ εἶναι χωριστὸ ἀπὸ κάθε γονεά. Ἐπομένως, ἓνας γονεὺς ἀγαπᾷ («φιλεῖ») τὸ παιδί του, ἐπειδὴ τὸ θεωρεῖ μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του – τὸ ἀγαπᾷ ὅπως ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτό του:

«γονεῖς μὲν οὖν τέκνα φιλοῦσιν ὡς ἑαυτούς (τὰ γὰρ ἐξ αὐτῶν οἶον ἕτεροι αὐτοὶ τῷ κενωρίσθαι), τέκνα δὲ γονεῖς ὡς ἀπ' ἐκείνων πεφυκότα» (HN VIII.12 1161β28, 1161β18).

Οἱ προηγούμενοι ἰσχυρισμοὶ βασίζονται στὴ βιολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικὰ μὲ τὴ γένεση τῶν ζώων, τὴν ὁποία θὰ σχολιάσω ἀργότερα. Πρὸς τὸ παρόν, θέλω νὰ τονίσω ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ πὼς ἓνα σημαντικὸ κίνητρο για τὴν ἀγάπη καὶ τὴ φροντίδα τῶν γονέων πρὸς τὰ παιδιὰ τους πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ κάθε γονιὸς ἔχει για τὸν ἑαυτό του,

10. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* (HN).

ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἓνας ἰδιαίτερα ἰσχυρὸς βιολογικὸς δεσμὸς συνδέει τοὺς γονεῖς μὲ τὰ παιδιὰ τους – τὰ τελευταῖα εἶναι κυριολεκτικὰ προϊόντα τους καὶ ἔτσι δικά τους (αἰδία)), ὡς ἓνα εἶδος ἄλλου ἑαυτοῦ γιὰ καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ἂν ὁ βιολογικὸς δεσμὸς μεταξὺ γονέα καὶ ἀπογόνου ἐπικαλυφθεῖ μὲ τὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας, ὅπως προτείνει ὁ Πλάτων, κανένας γονιὸς δὲν θὰ θεωρεῖ κανέναν ὡς δικό του ἢ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἔτσι κανένας δὲν θὰ ἔχει πρὸς τὸν ἄλλο τὸ εἶδος τῆς ἀγάπης πού τόσο ὁ Πλάτων ὅσο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συνδέουν μὲ τὴν οἰκογένεια. Ἀλλὰ ἂν τὸ πλατωνικὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας γιὰ κάποιον λόγο ἀπομακρυνόταν (παραδείγματος χάριν, ὅταν ἓνας ἐνήλικας ἀναγνωρίσει τὸ δικό του παιδί λόγω οἰκογενειακῆς ὁμοιότητος), τότε ἡ στοργὴ καὶ ἡ φροντίδα τοῦ ἐνήλικα θὰ ἐστιαζόταν στὸ παιδί πού θεωρεῖ ὅτι εἶναι δικό του. Καὶ αὐτὸ εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ συμβεῖ, ὑποστηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης, γιατί οἱ οἰκογενειακὲς ὁμοιότητες δὲν εἶναι σπάνιες ἢ τυχαῖες ἀλλὰ συχνές καὶ ἀποτέλεσμα τῶν νόμων πού κυβερνοῦν τὴ γένεση τῶν ζώων.

Οἱ βιολογικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ γονιῶν καὶ ἀπογόνων, πού ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς τὸ κίνητρο τῆς μοναδικῆς στοργῆς πού ἔχουν οἱ γονεῖς γιὰ τὰ παιδιὰ τους, βρίσκονται σὲ κάποιον βαθμὸ –κατὰ τὸν ἴδιο– σὲ ὅλους τοὺς τύπους τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καὶ μὲ τὴ σειρά τους παρακινοῦν παρομοίως πρὸς τὴ στοργὴ πού ἔχουν οἱ συγγενεῖς μεταξὺ τους. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι, παρόλο πού τὸ εἶδος στοργῆς στίς διάφορες σχέσεις συγγένειας μπορεῖ νὰ διαφέρει, τελικὰ ὅλα τὰ εἶδη φαίνεται νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴ στοργὴ τοῦ γονέα γιὰ τὸ παιδί του, ἢ ὁποία βασιζέται στὸν δυνατότερο τύπο βιολογικοῦ δεσμοῦ (HN VIII.12 1161β18). Ἐπομένως, τὰ ἀδελφία ἀγαποῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἐπειδὴ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ, ἀφοῦ ἡ ἴδια συγγένεια μὲ τοὺς γονεῖς τὰ κάνει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα· καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί λέμε ὅτι τὰ ἀδελφία εἶναι «ταυτὸν αἶμα καὶ ρίζαν». Κατὰ κάποιον τρόπο, ἂν καὶ ἐνσαρκωμένα σὲ διαφορετικὰ ὑποκείμενα, τὰ ἀδελφία, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι τὸ ἴδιο ὄν:

«ἀδελφοὶ δ' ἀλλήλους τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι· ἡ γὰρ πρὸς ἐκεῖνα ταυτότης ἀλλήλοις ταυτὸ ποιεῖ· ὅθεν φασὶ ταυτὸν αἶμα καὶ ρίζαν καὶ τὰ τοιαῦτα. εἰσὶ δὲ ταυτό πως καὶ ἐν διηρημένοις» (HN VIII.12 1161β30).

Ἐπιπλέον, ἡ στοργὴ μεταξὺ ἐξαδελφῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν πηγάζει ἀπὸ τὸ ὅτι σχετίζονται μὲ ἀδελφούς, ἀφοῦ εἶναι ἀπόγονοι ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ

(δηλαδή τους γονεῖς τῶν ἀδελφῶν). Ἐφόσον ὅμως ἡ στοργή ἔχει διαβαθμίσεις, τότε καί μεταξὺ συγγενῶν ποὺ δὲν εἶναι ἀδελφία θὰ ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ὁ κοινὸς πρόγονος εἶναι κοντικὸς ἢ μακρινὸς τους (HN VIII.12 1162a38). Μολονότι ἡ στοργή μεταξὺ μακρινῶν συγγενῶν εἶναι πιὸ ἀδύναμη ἀπὸ ὅ,τι μεταξὺ γονέων καὶ παιδιῶν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιμένει ὅτι εἶναι καλύτερα νὰ εἶναι κανεῖς βιολογικὸς ἐξάδελφος κάποιου ἀπὸ ὅ,τι γιὸς στὴν πλατωνικὴ οἰκογένεια: «κρεῖττον γὰρ ἴδιον ἀνεψιὸν εἶναι ἢ τὸν τρόπον τοῦτον υἱόν» (Πολ. II.3 1262a13). Ἐπειδὴ κάποιος ποὺ εἶναι πλατωνικὸς γιὸς μεγάλου ἀριθμοῦ πολιτῶν δὲν θὰ εἶναι ἀγαπητὸς ἢ «ἴδιος» σὲ κανέναν, τουλάχιστον ὅχι στὸν βαθμὸ ποὺ εἶναι ἓνας βιολογικὸς ἐξάδελφος σὲ μόνον ἓνα ἢ σὲ λίγα πρόσωπα. Αὐτοὶ οἱ λίγοι μὲ τοὺς ὁποῖους εἶναι βιολογικὸς ἐξάδελφος θὰ τὸν θεωροῦν ὡς κάτι ἀγαπητὸν ἢ ἴδιον πρὸς αὐτούς, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι πιθανὸν νὰ ἀπολαμβάνει ἓνα εἶδος στοργῆς καὶ φροντίδας ἀνώτερης ἀπὸ αὐτὴν ποὺ θὰ ἀπολαμβάνει ἓνας πλατωνικὸς γιὸς ἀπὸ τοὺς πολυἀριθμούς πλατωνικοὺς γονεῖς του.

Πρὸς ὑποστήριξη τοῦ Πλάτωνα, θὰ μπορούσε κανεῖς νὰ πεῖ ὅτι πολλὲς φιλίες δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ οἰκογενειακὲς σχέσεις καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἔχουν βιολογικὲς βάσεις. Συνεπῶς, θὰ ἦταν πιθανὸν νὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης ἓνα εἶδος φιλίας ποὺ –ἂν καὶ δὲν βασίζεται σὲ βιολογικοὺς δεσμούς– θὰ ὁδηγοῦσε στὴν ἀκραία ἐνότητα ποὺ ἐπιδιώκει ὁ Πλάτων γιὰ τὴν ἰδανικὴ του πόλη. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡστόσο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐρευνητὲς καὶ ἀναλυτὲς τῆς φιλίας, καὶ τοῦ ὁποῖου οἱ σκέψεις συνεχίζουν νὰ βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τῶν σύγχρονων συζητήσεων γιὰ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο, δὲν πίστευε πὼς μιὰ μὴ οἰκογενειακὴ φιλία, ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ ἐπιφέρει ἀκραία ἐνότητα στὴν πλατωνικὴ πόλη, εἶναι ἐφικτή. Γνώριζε τὰ διάφορα εἶδη φιλίας καὶ μὲ λεπτομέρεια ἀνέλυσε καθένα ἀπὸ αὐτά¹¹, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα πὼς οἱ ἔντονες μὴ οἰκογενειακὲς φιλίες δὲν μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν μεταξὺ πολλῶν.

11. Γιὰ τὰ διάφορα εἶδη φιλίας στὸν Ἀριστοτέλη, βλ. J. M. COOPER, *Forms of Friendship in Aristotle*, σφό: J. M. COOPER, *Reason and Emotion*, Princeton: Princeton University Press, 1999, σ. 312-325. Γιὰ μιὰ γενικὴ μελέτη γιὰ τὴ φιλία, βλ. L. PANGLE-SMITH, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ μελέτη, βλ. M. PAKALUK, *Friendship*,

Τὰ πιὸ ἐπιθυμητὰ εἶδη μὴ οἰκογενειακῆς φιλίας, αὐτὰ ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ προσώπων ἀνώτερου χαρακτήρα, καὶ τὰ ὁποῖα προσεγγίζουν τὸ ἐπίπεδο τοῦ δεσμοῦ ποὺ ἐνυπάρχει στὶς δυνατότερες οἰκογενειακὰς φιλίες, δὲν θὰ εἶναι δυνατὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης. Ὅπως εἶδαμε πιὸ πρὶν, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι στὴν περίπτωση τῆς δυνατῆς οἰκογενειακῆς φιλίας (παραδείγματος χάριν, μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τῶν παιδιῶν τους καὶ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν) ἕνας γονέας καὶ ἕνας ἀδελφὸς θεωροῦν ἀντίστοιχα ἕνα παιδί καὶ ἕναν ἀδελφὸ ὡς ἕναν ἄλλο ἑαυτό. Ὑποστηρίζει, ὡστόσο, ὅτι κάτι παρόμοιο συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση τῆς πιὸ ἐπιθυμητῆς μὴ οἰκογενειακῆς φιλίας: Ἐνας ἀριστοτελικὸς «σπουδαῖος» ἄνθρωπος σχετίζεται μὲ τὸν φίλο του μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀφοῦ ὁ φίλος εἶναι ἕνας ἄλλος ἑαυτός:

«πρὸς δὲ τὸν φίλον ἔχειν ὥσπερ πρὸς αὐτόν (ἔστι γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτός)» (HN IX.4 1166a30), «ὥς δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἔχει ὁ σπουδαῖος, καὶ πρὸς τὸν φίλον (ἕτερος γὰρ αὐτός ὁ φίλος ἐστίν)» (HN IX.9 1170b6).

Οἱ φιλίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους –μεταξὺ προσώπων ποὺ δὲν συνδέονται βιολογικά, ἀλλὰ ἐπιτυχάνουν παρόμοια ἐπίπεδα στοργῆς μὲ ἐκεῖνα μεταξὺ τῶν πιὸ στενῶν συγγενῶν– δὲν μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν ἀνάμεσα σὲ ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ προσώπων, ὅπως ὑποθέτει ὁ Πλάτων (HN VIII.6 1158a10). Ὁ ἀριθμὸς γνήσιων φίλων ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει κανεὶς δὲν εἶναι ἀκριβής, ἂν καὶ ὑπάρχουν ὁρισμένα ὅρια. Ἐνῶ τὸ χαμηλότερο ὅριο εἶναι ἀκριβές –ἕνας φίλος–, τὸ ἀνώτερο ὅριο εἶναι ἀκαθόριστο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς (HN IX.10 1171a). Εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν φιλία, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ ἀφιερώνει κανεὶς σημαντικὸ χρόνο στοὺς φίλους του –κυριολεκτικὰ νὰ συζεῖ μὲ αὐτούς–, μολοντί δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μοιράζεται τὸν ἑαυτό του μὲ πάρα πολλοὺς ἀνθρώπους.

Οἱ φίλοι κάποιου πρέπει νὰ εἶναι φίλοι καὶ μεταξὺ τους, ἂν πρόκειται νὰ συναναστρέφονται, κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ δύσκολο γιὰ ἕναν μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων. Διότι κάθε φίλος πρέπει νὰ συμμετέχει στὶς χαρὲς καὶ στὶς λύπες ὅλων τῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ χαίρεται

μέ έναν φίλο και να θρηνεῖ με κάποιον ἄλλον τὴν ἴδια στιγμή (HN VIII.6 1158α16, IX.10 1171α5). Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχει κανεὶς δυνατὴ φιλία με πολλούς, καθὼς δὲν μπορεῖ νὰ αἰσθάνεται δυνατὴ ἐρωτικὴ ἀγάπη γιὰ πολλούς. Ἐπειδὴ ἡ δυνατὴ ἐρωτικὴ ἀγάπη φαίνεται ὅτι εἶναι μιὰ ὑπερβολικὴ φιλία καὶ τὴν ἔχει κανεὶς μόνο γιὰ ἓνα πρόσωπο (HN VIII.8 1158α11, IX.10 1171α10). Συμπεραίνει ὅτι μιὰ ἔντονη φιλία εἶναι δυνατὴ μόνο με λίγους ἀνθρώπους καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ συμπέρασμά του ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς φιλίες πὺ δὲν ὑμνοῦνται στὴν ποίηση καὶ εἶναι γιὰ ζεύγη, ὅπως ἡ φιλία μεταξὺ τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Πάτροκλου ἢ τοῦ Ὁρέστη καὶ τοῦ Πυλάδου (HN IX.10 1171α15). Βέβαια, δέχεται πὺς μπορεῖ σὲ κάποιον νὰ ἀρέσουν πολλοὶ (ἐπειδὴ εἶναι χρήσιμοι ἢ εὐχάριστοι), ἢ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει πολιτικὴ φιλία με πολλούς, ὅμως οἱ πολλοὶ εἶναι φίλοι ἀπλῶς ὡς συμπολίτες καὶ τέτοιες φιλίες εἶναι τοῦ ἀδύνατου τύπου (HN VIII.6 1158α18, IX.11 1171α13).

Σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, οὔτε οἱ φιλίες μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς (μὴ βιολογικῆς) οἰκογένειας οὔτε οἱ γνήσιες φιλίες μεταξὺ τῶν μὴ βιολογικῶν συνδεόμενων προσώπων ἐνδέχεται νὰ ἐπιφέρουν τὸ εἶδος ἐνότητας πὺ ὁ Πλάτων ἐπιζητᾷ γιὰ τὴν ἰδανικὴ του πόλη. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι πολὺ ἀδύναμος καὶ ὁ δεῦτερος μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνο μεταξὺ λίγων προσώπων. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Πλάτων δὲν θὰ πρέπει νὰ προσμένει πὺς ἡ παιδεία ἀπὸ μὴ μὴν τῆς θὰ ἐπιτύχει τὸ εἶδος τῆς φιλίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς του οἰκογένειας. Ἄν οἱ ἀριστοτελικὲς θέσεις εἶναι ὀρθές, τότε κανένα μέλος τῆς πλατωνικῆς οἰκογένειας δὲν θὰ θεωρεῖ κάποιο ἄλλο μέλος ἴδιον καὶ δὲν θὰ ἔχει τοὺς δεσμοὺς φιλίας πὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀκραία μορφή πολιτικῆς ἐνότητας στὴν ὁποία ὁ Πλάτων στοχεύει. Οἱ δεσμοὶ φιλίας στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο δὲν μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν με συνταγματικὸ νόμο. Ἐνας τέτοιος νόμος μπορεῖ μὲν νὰ ἀπαγορεύσει τὴ βιολογικὴ οἰκογένεια, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναδημιουργήσει τὰ εἶδη φιλίας πὺ συνδέουν τὰ μέλη τῆς ἰδιωτικῆς οἰκογένειας, ὅταν οἱ βιολογικοὶ δεσμοὶ ἐξαλειφθοῦν.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ πλατωνικὸ σχέδιο δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει: Ἄν μὲν τὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας ἐπικρατήσει, τὰ συναισθήματα φιλίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν τάξεων τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων δὲν θὰ εἶναι τόσο δυνατὰ ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ εἶδος τῆς πολιτικῆς ἐνότητας πὺ ὁ Πλάτων φιλοδοξεῖ νὰ ὑλοποιήσει. Ἄν δὲ τὸ πλατωνικὸ πέπλο τῆς ἄγνοιας ἀπομακρυνθεῖ (κυρίως λόγω τῶν οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων ὡς ἀποτελέσματος τῶν βιο-

λογικῶν νόμων), τότε ἡ πλατωνικὴ ἐνότητα θὰ ἀποτύχει, ἐπεὶδὴ τὸ ἀντικείμενο καὶ τὰ συναισθήματα τῆς φιλίας θὰ γίνουν ἰδιωτικά. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς, ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ οἰκογένεια δὲν θὰ πρέπει νὰ καταργηθεῖ –τουλάχιστον ὄχι γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνότητα τῆς πόλης–, ὅπως προτείνει ὁ Πλάτων.

III. Ἡ βιολογικὴ βάση ὁρισμένων ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν θέσεων τοῦ Ἀριστοτέλη

Οἱ θέσεις γιὰ τὴν οἰκογένεια ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει στὶς ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς πραγματεῖες του συνδέονται στενὰ μὲ τὴ βιοψυχολογία του, ἐνῶ μερικὲς τελικὰ βασίζονται σὲ αὐτήν. Γιὰ παράδειγμα, ἡ γνωστὴ θέση στὰ *Πολιτικά* του, πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ζῶον πολιτικόν (*Πολ.* I.2 1253α3, III.6 1278β19), εἶναι μέρος τῆς βιολογικῆς του θεωρίας ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι πέραν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλα ζῶα ἔχουν τὴν πολιτικὴ ἰδιότητα (*Τῶν περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν*, I.1 488α8). Ἐπιπλέον, ἡ ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι ἡ φιλία μετὰξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἶναι κάτι φυσικὸ –ἐπεὶδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι περισσότερο «συνδυαστικόν» ἀπὸ ὅ,τι πολιτικόν ὄν, καὶ ἐπομένως ἡ οἰκογένεια εἶναι «πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον» ἀπὸ τὴν πόλη¹², κατ’ οὐσίαν βασίζεται σὲ βιολογικὲς παρατηρήσεις καὶ θεωρίες του ἢ εἶναι μέρος αὐτῶν. Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ φύση τῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας ἐξηγεῖται ἀπὸ βιολογικοὺς νόμους, ὅπως ἐξηγοῦνται ἀντίστοιχα φαινόμενα στὰ ἄλλα ζῶα. Καὶ μόνο γι’ αὐτό, εἶναι ἀδύνατον, ἢ τουλάχιστον δύσκολο, νὰ καταργηθεῖ ἡ οἰκογένεια.

Στὶς μελέτες ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἠθικὴ, τὴν πολιτικὴ, τὴν ψυχολογία καὶ τὴ βιολογία, διαφαίνονται καὶ ἄλλοι λόγοι ποὺ ἀποδεικνύουν πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος τῆς οἰκογένειας σὲ σχέση μὲ τὴν πλατωνικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ εἶναι αἰρετὴ καὶ ἀγαπητὴ («φιλητὴ») στὸν καθένα, ὅτι ὑπάρχουμε γιὰ ὅσο χρόνο εἴμαστε ζωντανοὶ καὶ ὅτι ἡ ζωὴ καθεαυτὴν εἶναι κάτι καλὸ («ἀγαθόν») καὶ εὐχάριστο (*HN* IX.7 1168α5, IX.9 1170α27), μὲ ἀποτέ-

12. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *HN* VIII.12 1162α16: «ἀνδρὶ δὲ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γάρ τῃ φύσει συνδυαστικόν μᾶλλον ἢ πολιτικόν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον οἰκία πόλεως».

λεσµα κανείς νά µήν ἐπιθυµεῖ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Στὸ *Περὶ ζώων γενέσεως*¹³ ἰσχυρίζεται ὅτι, σὲ σχέση µὲ τὸ εἶδος τῆς διάνοιας γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἱκανοί, τὸ νὰ ἔχουμε µόνο τὶς αἰσθήσεις τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσης εἶναι σὰν νὰ µήν κατέχουμε τίποτα. Ὡστόσο, σὲ σύγκριση µὲ τὴν ἀπόλυτη ἀπουσία αἰσθήσης («ἀναισθησία»), τὸ νὰ ἔχει κανείς µόνο αὐτὲς τὶς δύο αἰσθήσεις μοιάζει µὲ ἀνεκτίμητο («ἀγαπητόν») ἀγαθό. Διότι θὰ προτιµούσαμε πολὺ περισσότερο νὰ ἔχουμε τὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο αἰσθήσης καὶ τὴν ἀσήµαντη γνώση ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀφή καὶ τὴ γεύση – δηλαδὴ νὰ ζοῦµε – ἀπὸ τὸ νὰ βρισκόµαστε σὲ κατάσταση θανάτου καὶ µὴ ὑπαρξῆς (ΖΓ Ι.23 731β). Ὅμως οὔτε οἱ ἄνθρωποι οὔτε τὰ ἄλλα ζῶα µποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ τὴ µὴ ὑπαρξή, παρὰ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ συνεχίσουν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ εἶναι αἰώνια. Συνεπῶς, καµία ἀτομικὴ ζωντανὴ ὑπαρξή δὲν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς τὸ ἀριθμητικὰ ἴδιον ὄν. Ὁ µόνος τύπος αἰωνιότητος, σύμφωνα µὲ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀνήκει στὰ εἶδη – τὸ εἶδος ἄνθρωπος γιὰ παράδειγμα θὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει.

Τὸ ἀρσενικὸ καὶ τὸ θηλυκὸ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ἓνας κοινὸς σκοπὸς καὶ γιὰ τὰ δύο (ΖΓ ΙΙ.4 731β32-732α12)¹⁴. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει τὸ ἴδιο στὸ *Περὶ ψυχῆς* (ΙΙ.4 415α28, 416β17), ἐνῶ στὰ *Πολιτικά* του παρατηρεῖ ὅτι ἡ πιὸ βασικὴ μορφή ἀνθρώπινης κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκογένεια: "Ἐνα ζεῦγος, ποὺ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ ὄχι σκόπιμα ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ παρόρµηση ποὺ εἶναι ὅμοια σὲ ὅλα τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ γιὰ χάρη τῆς γένεσης ἢ τῆς διαίωνισης τοῦ εἶδους (Πολ. Ι.2 1252α27). Ἡ ὑπαρξὴ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας λοιπὸν ἐξηγοῦνται µέσω ἐνὸς νόμου βιολογίας-ψυχολογίας, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴ γένεση ἀπογόνων ἀπὸ γονεῖς ἐνὸς συγκεκριµένου εἶδους ὡς τὸν µόνον δυνατὸ τρόπο ποὺ ἔχουν οἱ γονεῖς γιὰ νὰ συµμετέχουν στὴν αἰωνιότητα τοῦ εἶδους τους.

13. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ζώων γενέσεως* (ΖΓ).

14. Τὶς σκέψεις τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικὰ µὲ τὴ δημιουργία οἰκογένειας ὡς κοινὸ σκοποῦ τοῦ θηλυκοῦ καὶ ἀρσενικοῦ, καὶ τὸν ρόλο ποὺ αὐτὸς ὁ κοινὸς σκοπὸς παίζει στὴ διατροφή καὶ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἐξετάζει λεπτοµερῶς ὁ J. M. COOPER, *Political community and the highest good*, στί: J. G. LENNOX – R. BOLTON (eds.), *Being, Nature, and Life in Aristotle*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, σ. 212-264.

Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ βιολογικὴ ἐρμηνεία τῆς γένεσης, ποὺ μόλις ἀναφέρθηκε, δὲν ἐκφράζει ὅλα ὅσα σκεπτόταν ὁ Ἀριστοτέλης. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει, γιὰ παράδειγμα, τὸν ἰδιαίτερο δεσμὸ ποὺ θεωρεῖ πὼς ἔχουν οἱ γονεῖς μὲ τὰ παιδιά τους, καὶ ἐπιπλέον «συνάδει» μὲ τὴ ριζοσπαστικὴ πρόταση τοῦ Πλάτωνα ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ κάθε ἐνήλικα νὰ φροντίζει καὶ νὰ ἀγαπᾷ κάθε παιδί τῆς πόλης. Διότι, ἂν ὁ στόχος τῶν γονέων γιὰ τὴ γένεση ἀπογόνων ἦταν ἡ διασφάλιση τῆς συνεχιζόμενης ὑπαρξῆς τοῦ εἴδους ὅπου οἱ ἴδιοι ἀνήκουν, αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὸ νὰ ἀνατρέφουν ὁποιοδήποτε παιδί ἢ ὅλα τὰ παιδιά, ἀκριβῶς ὅπως προτείνει ὁ Πλάτων. Ἀλλὰ εἶναι προφανές, ἀπὸ ὅ,τι λέει ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴ σχέση τῆς ἀγάπης τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας γιὰ ἀπογόνους, πὼς ὁ στόχος τῶν γονέων δὲν εἶναι νὰ ἀφήσουν πίσω τους κάτι ποὺ εἶναι ἀπλῶς μέρος τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ ποὺ εἶναι, μέχρι ἐνὸς σημείου, ὅμοιο μὲ αὐτούς: Στοχεύουν σὲ μιὰ αἰωνιότητα ποὺ εἶναι δυνατότερη ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη ὑπαρξὴ τοῦ εἴδους στὸ ὁποῖο ἀνήκουν, ἀποβλέποντας νὰ ἀφήσουν πίσω τους κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους. Στὴ λεπτομερὴ μελέτῃ του γιὰ τὴ γένεση τῶν ζώων καὶ γιὰ τὰ φαινόμενα τῶν κληρονομικῶν οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι πρωταρχικὸς στόχος στὴ γένεση εἶναι νὰ παραχθεῖ ἕνας ἀπόγονος ποὺ θὰ εἶναι ὅμοιος μὲ τοὺς γονεῖς ὡς ἄτομα.

Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἐνώνονται γιὰ νὰ σχηματίσουν μιὰ οἰκογένεια γιὰ χάρη τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι ἄτομα, καθένας μὲ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ μοιράζονται μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Ὁ Σωκράτης, γιὰ παράδειγμα, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ σωματικὴ ἐμφάνιση καὶ ἰδιαίτερα ψυχικὰ στοιχεῖα: Εἶναι ἄνδρας, ἄνθρωπος καὶ ζῶο· κατὰ τρόπο ἀνάλογο, ἡ Ξανθίππη ἔχει τὴ δική της ταυτότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὰ χαρακτηριστικά ποὺ κατέχει κάθε γονιὸς ὡς ἱκανότητες ἢ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, οἱ ὁποῖες εἶναι παροῦσες στὴν ἀντίστοιχη συνεισφορὰ ποὺ κάνει καθένας γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς ἐμβρύου. Ὑποστηρίζει ὅτι ἀνάλογα μὲ τὴν πορεία τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἐμβρύου διαδικασιῶν διαφορετικὲς δυνάμεις τῶν γονέων θὰ μεταφερθοῦν στὸν ἀπόγονό τους ἢ θὰ κληρονομηθοῦν ἀπὸ αὐτόν. Σημειώνει ὅτι γενικὰ τὰ ἀρσενικὰ παιδιά μοιάζουν στοὺς πατέρες καὶ τὰ θηλυκὰ στὶς μητέρες τους, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις λόγῳ τῆς φύσης τῆς βιολογικῆς διαδικασίας τῆς γένεσης. Ἔτσι, ὀρισμένα ἀρσενικὰ παιδιά παίρνουν στοιχεῖα ἀπὸ τὶς μητέρες τους καὶ ὀρισμένα θηλυκὰ ἀπὸ τοὺς πατέρες τους. Ἐπίσης, καὶ γιὰ παρόμοιους λόγους, ὀρισμένα

παιδιά παίρνουν στοιχειά από τους προγόνους και των δύο γονιών. Σε όρισμένες περιπτώσεις, ένα παιδί δεν μοιάζει με κανέναν από τους γονείς ή άλλο πρόγονό του, αλλά τουλάχιστον μοιάζει με ανθρώπινο όν (ΖΓ IV.3 767β- 768β15). Τέλος, σε μάλλον σπάνιες περιπτώσεις, ένα παιδί αποτυγχάνει να μοιάσει με ανθρώπινο όν και καταλήγει να μοιάζει με τέρας (ΖΓ IV.3 767β6). Με δεδομένη την κυριαρχία της ομοιότητας των απογόνων προς τους γονείς τους, ο Άριστοτέλης φτάνει στο σημείο να παρατηρήσει ότι «όποιοσδήποτε δεν παίρνει από τους γονείς του είναι κατά κάποιον τρόπο ένα τερατούργημα, γιατί η φύση σε αυτές τις περιπτώσεις έχει ξεστρατίσει από τον γενετικό τύπο» (ΖΓ IV.3 767β7)¹⁵.

Η θεωρία του Άριστοτέλη για τη γένεση των ζώων είναι ένα πολύπλοκο, πρωτότυπο και έντονα διορατικό έργο. Η σπουδαιότητά της οδήγησε τον Max Delbrück, κάτοχο του βραβείου Νομπέλ στη βιολογία, να προτείνει να απονεμηθεί μετά θάνατον στον Άριστοτέλη το βραβείο Νομπέλ στη βιολογία, επειδή «ἀνακάλυψε» το DNA¹⁶.

Τα όσα λίγα επισήμανα απόψε δείχνουν πώς ο Άριστοτέλης είδε ξεκάθαρα ότι η γενετική πληροφορία περνά από τους γονείς στους απογόνους. Είναι σημαντικό να προσέξουμε πώς ο Άριστοτέλης πιστεύει ότι τα άτομα δεν αποβλέπουν απλώς να αποκτήσουν έναν απόγονο χάριν της διασφάλισης του ανθρώπινου είδους αλλά κυρίως για τη διασφάλιση του μόνου είδους αιώνιότητας που τους είναι διαθέσιμο – να δημιουργήσουν κάτι από τον έαυτό τους που να είναι σαν κι αυτούς. Οί οικογενειακές ομοιότητες –την αναγκαιότητα και τους αitiaικούς μηχανισμούς των οποίων ο Άριστοτέλης επιχειρεί να εξηγήσει στη βιολογική θεωρία του– σχετίζονται με την πολιτική θεωρία του και έχουν μεγάλη σημασία γι' αυτήν. Τελικά, η κριτική του Άριστοτέλη στην πλατωνική πρόταση για κατάργηση της ιδιωτικής οικογένειας και αναδημιουργία της σε δυνατή μορφή στο επίπεδο της πόλης βασίζεται στη βιοψυχολογία του. Έν κατακλείδι, οί έντονες οικογενειακές

15. Για μια λεπτομερή μελέτη των απόψεων του Άριστοτέλη σχετικά με τη συμβολή του θηλυκού και του αρσενικού, την κληρονομικότητα και την οικογενειακή ομοιότητα στη γένεση, βλ. SOPHIA M. CONELL, *Aristotle on female animals: a study of the generation of animals*, New York: Cambridge University Press, 2016.

16. Βλ. MAX DELBRÜCK, *Aristotle-totle-totle*, στó: J. MONOD – E. BOREK (eds.), *Of Microbes and Life*, New York: Columbia University Press, 1971, σ. 50-54.

ὁμοιότητες θὰ καταστήσουν ἀδύνατον νὰ ἐπιβάλει κανεὶς ἓνα πέπλο ἄγνοιας καὶ νὰ ἀποκρύψει τὴν ταυτότητα τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς γονεῖς. Τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ βιολογικοὶ γονεῖς θὰ ἀναγνωρίσουν τὰ δικά τους παιδιά, ἡ προσοχή, ἡ φροντίδα καὶ ἡ στοργή τους θὰ ἐστιαστοῦν σὲ αὐτά, ἐπειδὴ θὰ εἶναι «ἀγαπητὰ» καὶ «ἴδια» γι' αὐτούς.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 2016 ἐκδόθηκε ὁ 46ος τόμος τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ ΚΕΙΕΔ, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει 9 μελέτες Ἑλλήνων καὶ ξένων ἱστορικῶν τοῦ δικαίου ποὺ πραγματεύονται ζητήματα ὄλων τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου. Ἐκδόθηκε ὁ αὐτοτελὴς τόμος τοῦ Παραρτήματος 14 τοῦ 47ου τόμου τῆς Ἑπετηρίδος, μὲ τίτλο *Karl Eduard Zachariä [von Lingen-thal], Ταξίδι στὴν Ἀνατολὴ κατὰ τὰ ἔτη 1837 καὶ 1838* (Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις Σπύρος Ν. Τρωιάνος). Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔκδοση τοῦ 47ου τόμου τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ ΚΕΙΕΔ (2017-2018), ὁ ὁποῖος φιλοξενεῖ 8 μελέτες ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου καὶ ἄλλων. Ὑπὸ ἐξέλιξι ἐύρσκεται τὸ συλλογικὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα «Ἑλληνόφωνοι πληθυσμοὶ ἐκτὸς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Περίγραμμά τῆς ἱστορίας τῶν δικαϊκῶν θεσμῶν». Μὲ τὴ συμβολὴ ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου προετοιμάζεται ἡ νομικὰ ἐπεξεργασμένη παρουσίαση τῶν ἑλληνόγλωσσων δικαιοπρακτικῶν πηγῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς περιοχὰς τῆς πρώιμης Ἀραβικῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ νορμανδικοῦ βασιλείου τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Σὲ συνεργασία μὲ ἄλλους φορεῖς τελεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ ἐκλιπόντος ἐπιφανοῦς βυζαντινολόγου André Guillou *Les Régestes des actes grecs de l'Italie du Sud et de Sicile*. Τὸ ΚΕΙΕΔ μετεῖχε ἐνεργᾶ στὸ πρόγραμμα «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιον Ἰστό», διεξάγοντας ἑλεγχὸ τοῦ συνόλου τῆς ὕλης ποὺ περιλαμβάνεται στὶς ψηφιοποιηθεῖσες συλλογές τοῦ ΚΕΙΕΔ 11, 12, 12^A, 12^B. Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συμμετεῖχαν μὲ ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια, δημοσίευσαν ἄρθρα στὶς Ἑπετηρίδες τοῦ Κέντρου καὶ παρουσίασαν τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τους σὲ μεταπτυχιακὰ σεμινάρια.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὸ ΚΕΕΦ κατὰ τὸ 2016 πραγματοποίησε τρεῖς ἐκδόσεις: 1) Evangelhélou Moutsopoulos, *La conscience Intentionnée*. 2) Φιλοσοφία, Ἑπετηρίς 46, 2016. 3) Aldo Brancacci, *Οἰκεῖος Λόγος. Ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσας τοῦ Ἀντισθέuous*. Πραγματοποιήθηκαν τρία σεμινάρια μὲ τὴ συμμετοχὴ καθηγητῶν, ἐρευνητῶν καὶ μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν: α) Μηνιαῖο σεμινάριο φιλοσοφίας στὴ Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη (Ἑλλη Λαμπρίδου), β) Μηνιαῖο σεμινάριο γιὰ τὸν στωικὸ φιλόσοφο Κλεάνθη, μὲ σκοπὸ τὴν ἐκδοση, τὴ μετάφραση καὶ τὸν σχολιασμό ὅλων τῶν σωζόμενων ἀποσπασμάτων, καὶ γ) Ἑβδομαδιαῖο σεμινάριο γιὰ τὰ Ἀναλυτικὰ Πρότερα τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ στόχο τὴ σχολιασμένη μετάφραση τοῦ ἔργου στὰ νέα ἑλληνικά. Τὸ ΚΕΕΦ προέβη στὶς ἀπαραίτητες διαδικασίες γιὰ τὴν προετοιμασίαν καὶ διεξαγωγὴν τοῦ διεθνoῦς συνεδρίου «Ὁ Ἀριστοτέλης διαχρονικὸς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐπίκαιρος», τὸ ὁποῖο διεξήχθη στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τοῦ Μεγάρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 14-17 Ἰανουαρίου 2017, μὲ τὴ συνεργασίαν τοῦ Φινλανδικoῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Κέντρου Ἱστορικῆς Ὀντολογίας καὶ τῆ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Σταῦρος Νιάρχου. Ἐπίσης διοργάνωσε –ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴ Βρετανικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν– δύο διαλέξεις τοῦ ἐπίτιμου Καθηγητῆ Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge Malcolm Schofield στὴν Ἀθήνα. Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συμμετεῖχαν στὴν προετοιμασίαν τοῦ συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων σεμιναρίων ποὺ διεξήγαγε τὸ ΚΕΕΦ.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ ΚΕΕΚ ἡ μονογραφία τοῦ ἐρευνητῆ κ. Νικολάου Καμπέρη *Ἀδιέξοδα καὶ ἀπελπισία στὴν ἐλληνικὴ ὕπαιθρο: οἱ αὐτοκτονίες τῶν ἀγροτῶν. Ἐρευνα στὸν νομὸ Αἰτωλοακαρνανίας 1994-2015*. Διεξάγεται ἡ ἔρευνα «Κρίση θεσμῶν, νέοι καὶ τὸ μέλλον τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα» μὲ κύριον ἐρευνητὴ τὸν Δρ. Χαράλαμπο Τσέκερη, κοινωνιολόγο, ἐξωτερικὸ συνεργάτη τοῦ Κέντρου. Τὸ ἐρευνητικὸ ἔργο τοῦ ΚΕΕΚ περιλαμβάνει ἕναν κύκλον θεμάτων μὲ γενικὸ τίτλο «Μορφές καὶ μηχανισμοὶ φτώχειας καὶ κοινωνικῆς περιθωριοποίησης στὸν ἀστικὸ καὶ τὸν ἀγροτικὸ χῶρο τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς κοινωνίας»: 1) «Οἱ φτωχοὶ καὶ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα: μιὰ σύντομη περιήγηση στὴν ἱστορίαν». 2) «Οἱ ἀκηδεμόνευτοι ἀνήλικοι μετανάστες στὴν Ἑλλάδα». 3) «Κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τῆς φτώχειας στὴν οἰκογένεια καὶ τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ διάσπορά». 4) «Οἰκονομικὴ κρίση καὶ σύστημα υγείας στὸν ἀγροτικὸ χῶρον». Πεδίον ἔρευνας Ν. Αἰτωλοακαρνανίας. 5) «Οἰκονομικὴ κρίση καὶ σύστημα υγείας στὸν ἀστικὸ χῶρον». Περιφέρεια Ἀττικῆς. 6) «Οἰκονομικὴ κρίση καὶ μεσαῖα στρώματα: ὀψεῖς τῆς προσωπικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀδύνης καὶ παθογένειας». 7) «Οἰκονομικὴ κρίση, ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση καὶ ὀργανωμένες ἐξωσχολικὲς δραστηριότητες στὴν Ἀθήνα». 8) «Ἡ συγκρότηση νεωτερικῆς ταυτότητας καὶ ἡ διεκδίκηση μιᾶς ἰσότιμης θέσης στὸν σύγχρονον κόσμον. Ἡ μετανάστευση ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν στὴν Ἑλλάδα». 9) «Ἡ κρίση καὶ ἡ ὀδύνη τοῦ ἑαυτοῦ σὲ σχέση μὲ τὴν κρίση τῶν θεσμῶν στὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ κοινωνία: προβληματισμοὶ γιὰ τὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ ταυτότητα». Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ὀργάνωσαν ἐπιμορφωτικὰ συναντήσεις, πῆραν μέρος σὲ συνέδρια καὶ σεμινάρια, καὶ δημοσίευσαν ἄρθρα σὲ διεθνεῖς περιοδικὰ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. — Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης περὶ οἰκογένειας. Εἰσιτήριοις λόγος τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ στὴν Ἀκαδημία	46
ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ. — Τὸ νικηφόρο «ὄχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 καὶ οἱ «κληρονομίαι» τῶν Ἑλλήνων. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	27
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. — Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Γεωργίου Ἀναγνωστόπουλου στὴν Ἀκαδημία	43
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ. — Νεκρολογία γιὰ τὸ ἐπίτιμο μέλος τῆς Ἀκαδημίας Κωνσταντῖνο Στεφανόπουλο	41
ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ. — Νεκρολογία γιὰ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Παῦλο Τζερμιᾶ	19
ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ. — Νεκρολογία γιὰ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας John Brademas	23
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. — Παρουσίαση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Γεωργίου Ἀναγνωστόπουλου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ στὴν Ἀκαδημία	44
ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. — Παρουσίαση τῶν βιβλίων Ἡ προστασία τῆς ναυτιλίας ἀπὸ διεθνῶς παράνομες πράξεις τοῦ κ. Εὐθυμίου Δ. Παπασταυρίδη καὶ Ἐμπορία ἀνθρώπων: ποινικὴ καταστολὴ καὶ προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν θυμάτων τοῦ κ. Κωνσταντίνου Δ. Μαγκλιβέρα	9
ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. — Νεκρολογία γιὰ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Παναγιώτη Λιάκουρα	22
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. — Νεκρολογία γιὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο	15
ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ	
Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου	75
Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας	76
Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας	77

Έκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Άρδηττου 12-16, 116 36 Άθήνα

Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033

www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr